

תורה ודעת

חינוך חרדי לבנים

בארצות הברית

הקהילה החרדית בארצות הברית היא הקהילה החרדית הגדולה ביותר מחוץ לישראל. היא מונה יותר מ-600,000 נפש, והיא חלק מרכזי בהווה ובעתיד של יהדות אמריקה. ובכל זאת, בישראל ידוע עליה מעט מאוד.

גלעד מלאך | יאיר אטינגר

עורך הסדרה: גלעד מלאך

מחקר
מדיניות
163

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

תורה ודעת

חינוך חרדי לבנים בארצות הברית

גלעד מלאך | יאיר אטינגר

מחקר מדיניות 163

אוגוסט 2021

עריכת הטקסט: לילך צ'לנוב
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין
ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: דפוס פרינטיב, ירושלים

מסת"ב: 978-965-519-361-9

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2021
נדפס בישראל, תשפ"א/2021

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

תוכן העניינים

7	תודות
9	תקציר
13	מבוא: מסע אל החרדיות האמריקאית
19	פרק 1. חרדים בארצות הברית – היסטוריה וזהות
19	1. תולדות היהודים החרדים בארצות הברית
24	2. זהויות וקבוצות חרדיות-אמריקאיות
30	3. חרדיות אמריקאית מול חרדיות ישראלית
38	פרק 2. חינוך יהודי-אורתודוקסי בארצות הברית
38	1. תולדות מערכת החינוך החרדית לבנים בארצות הברית
40	2. סקירה חברתית-דמוגרפית
48	פרק 3. לימודי החול במגזר הישיבתי-ליטאי
48	1. מבוא: היקף לימודי החול בכלל הציבור החרדי
49	2. לימודי החול במגזר הישיבתי-ליטאי: פירוט
56	3. מורים וספרי לימוד
66	4. היחס העקרוני ללימודי חול
76	5. סיכום הפרק: האם אכן ניכרת שחיקה בלימודי החול בארצות הברית?
79	פרק 4. חוק, רגולציה ומימון ציבורי-ממשלתי לחינוך החרדי
79	1. חוק ורגולציה
91	2. סיכום הפרק: מאוטונומיה מלאה לרגולציה גוברת
92	פרק 5. לקחים ומסקנות לישראל
92	1. חרדיות משתלבת בארצות הברית ובישראל

95	2. מוטיבציה פנים־קהילתית כמנוף לרמת לימודים גבוהה
97	3. מעורבות המדינה במערכת החינוך
100	פרק 6. סיכום ומבט לעתיד: בין מוטיבציה פנימית לפיקוח שלטוני בארצות הברית ובישראל
105	נספח. רשימת המרואיינים
107	רשימת המקורות
iii	Abstract

תודות

ברצוננו להודות לכל המרואיינים למחקר שפתחו בפנינו צוהר לעולם חינוכי עשיר ומרתק. תודה מיוחדת למנהלי המוסדות שפתחו בפנינו את שעריהם ואירחו אותנו בסבלנות ובפתיחות, וכן ל"תורה ומסורה" על האפשרות להשתתף בכנס השנתי של הארגון. תודה גם לקוראי הטייטה של המחקר, דנה בלאנדר, נחומי יפה, ציפי ירום דיסקינד, לטם פרי־חזן, שוקי פרידמן, משה קרקובסקי ויובל שני, על הערותיהם הטובות, ולצוות ההוצאה לאור של המכון הישראלי לדמוקרטיה על מלאכה יסודית ומדוקדקת.

נבקש להקדיש את המחקר לנשותינו, משוש ליבנו, שלומית פלד מלאך וסיון אטינגר.

ת ק צ י ר

הקהילה החרדית בארצות הברית היא הקהילה החרדית הגדולה ביותר מחוץ לתחומי ישראל, והיא מונה כ־630,000 נפש. כמו מקבילתה בישראל גם היא מתעצמת מבחינה דמוגרפית ופוליטית, וכמוה היא מתמודדת עם קשיים, חדשים וישנים, הנוגעים לערכי היסוד שלה ומאיימים עליהם. לקהילה החרדית בארצות הברית מאפיינים המבדילים אותה במידה רבה מהחרדיות המוכרת לנו בישראל. השונות של החרדיות האמריקאית מוזכרת לעיתים בשיח הציבורי והמחקרי העוסק בעולמות הפרנסה והתעסוקה, אך מערכת החינוך שלה לא זכתה עד כה למבט מקיף. החיבור שלפנינו נועד למלא את החסר הזה.

המחקר בחן שתי טענות הנטענות ביחס לחינוך החרדי לבנים בארצות הברית: הראשונה, שחינוך זה כולל יותר לימודי חול בהשוואה לחינוך החרדי לבנים בישראל, והשנייה, המשלימה את הראשונה, שהיקף לימודי החול בחינוך החרדי לבנים בארצות הברית נשחק בשנים האחרונות.

המסקנה שלנו היא שאין הבדלים דרמטיים בין החינוך החרדי־חסידי בישראל לחינוך החרדי־חסידי בארצות הברית. עם זאת, בשנים האחרונות ניכר מאמץ מצד מדינת ניו יורק, שבה גרים מרבית החסידים בארצות הברית, לשפר את לימודי החול בבתי ספר חסידיים. ההבדלים בין החרדים הליטאים בישראל לחרדים הליטאים בארצות הברית גדולים יותר: החרדים הליטאים בארצות הברית לומדים לימודי חול בהיקף גדול יותר ממקביליהם בישראל ועד גיל מאוחר יותר. אולם גילינו גם כי בקרב החרדים הליטאים בארצות הברית חל בשנים האחרונות צמצום במספר הלומדים את מקצועות החול בהיקף רחב,

במיוחד בשל הגירת חרדים מניו יורק ללייקווד, שמתכוננת לימודי החול שבה מצומצמת יותר. בניו יורק עצמה, ובמקומות אחרים בארצות הברית שבהם לומדת אוכלוסייה ליטאית, לא חלה שחיקה ממשית בלימודי החול בשנים האחרונות. המאפיינים הייחודיים ללימודי החול במגזר הליטאי בארצות הברית הביאו אותנו להקדיש פרק שלם למערכת החינוך החרדית-ליטאית, שהיא כמחצית מהחינוך החרדי בארצות הברית.

במחקרנו גילינו בעיקר הצדקות מעשיות ללימודי חול, ולצידן גם הצדקות עקרוניות-פילוסופיות לצורך העמוק בלימודים אלו. הופתענו למצוא שיעור ניכר של מורים לא חרדים, ואף לא יהודים, בבתי ספר חרדיים. מנהלי המוסדות שואפים שמקצועות החול יילמדו גם הם בידי מורים חרדים, אך הם מתקשים בכך בשל היעדר הכשרה מקצועית הולמת ושכר נמוך. כמו כן נחשפנו למגוון דרכי התמודדות עם הצורך להתאים את ספרי הלימוד לתלמידים החרדים.

הנחה נוספת שביקשנו לבחון היא שבשל ההפרדה בין דת למדינה בארצות הברית, הפיקוח על בתי הספר החרדיים מינימלי. בד בבד נטען שמאותה סיבה כמעט שאין מימון מדינותי לבתי הספר האלה. בסוגיה זו העלה המחקר שערכנו שבמדינת ניו יורק (שבה גרים מרבית החרדים בארצות הברית) יש חוקים הקובעים את התנאים להפעלת בתי הספר הפרטיים, אך במשך שנים רבות הם היו בגדר אות מתה. מצאנו כי אף שעדיין יש פער ניכר בין החוק ליישומו, בשנים האחרונות ניכר שינוי ביחס של גורמי הפיקוח המדינותיים לבתי הספר החרדיים. שינוי זה מתבטא הן בהגדרה ברורה של הדרישות החוקיות מבתי הספר, הן בפתיחת חקירות של בתי ספר שאינם עומדים בדרישות החוק. לשינוי זה השלכות רבות על הקהילות החרדיות, חלקן מבטאות התנגדות לשינויים, וחלקן מנסות להגיע להסדרים עם הרשויות, הכוללים העלאת רמת הלימודים בבתי הספר. בה בעת נוכחנו לדעת שיש דרכים רבות לתמיכה מדינית, גם בבתי הספר הפרטיים, ושהקהילה מנצלת את התמיכה הזאת למימון בתי הספר, ואילו המדינה מנסה להשפיע באמצעותה על התכנים ועל הפדגוגיה. בסוגיית התכנים והפדגוגיה הושם במחקר דגש על הקהילה החסידית ועל מערכת החינוך שלה, כיוון שהיא עומדת לבחינה הולכת ומחמירה של הרשויות המדיניות. סוגיית המימון, לעומת זאת, נוגעת לכל הקהילות והמוסדות.

המחקר על אודות החינוך החרדי בארצות הברית נועד גם להעשיר את הדיון בחינוך החרדי לבנים בישראל. בשל כך הרחבנו בפירוט ההצדקות הניתנות ללימודי החול, בתיאור דרכי ההתמודדות של הקהילה החרדית בארצות הברית עם אתגרים הקשורים באיתור מורים וספרי לימוד הולמים למקצועות החול, ובסקירת הפיקוח הגובר על הוראת מקצועות אלו מצד רשויות השלטון. ההיכרות עם מערכת החינוך החרדית לבנים בארצות הברית והדיון בה עשויים לסייע לקובעי המדיניות בישראל, וגם ליזמים מתוך הקהילה החרדית, לפתח דרכי חשיבה ופעולה לקידום לימודי חול בהיקף נרחב גם במערכת החינוך לחרדים בישראל.

מסע אל החרדיות האמריקאית

ישראלי או ישראלית שיבקרו ברחובות בורו פארק או ויליאמסבורג בניו יורק יחוו מיד שהם נמצאים בסביבה מוכרת. כמו בבני ברק, או בשכונת גאולה בירושלים, לרחוב החרדי הניו-יורקי מקצב ושאון אופייניים להם, והדמיון לישראל ניכר גם במראה הרחוב, באנשים ובארשת שעל פניהם. ההופעה החיצונית של החרדים בישראל ובארצות הברית דומה: הגברים החסידים עטורי פאות וזקן ולובשים מעיל ארוך, והליטאים לובשים מעיל קצר ופאותיהם מוסתרות מאחורי האזניים. גם סגנון הלבוש וכיסויי הראש של הנשים מוכר לעין ישראלית, ומשתנה על פי ההשתייכות הקהילתית שלהן – מטפחת, כובע או פאה.

עם זאת, במבט מעמיק יותר אפשר להבחין גם בהבדלים בין הקהילות החרדיות בישראל לקהילות המקבילות להן בארצות הברית. שלא כמו בישראל, רוב מוחלט של הגברים החרדים בארצות הברית עובדים לפרנסתם ורק מיעוטם הקטן אברכים. למרבית החרדים בארצות הברית יש גם יחס נינוח אל הפרהסיה החילונית, ואף אל התרבות האמריקאית הסובבת אותם, לעומת הפולמוס החרדי הנמשך בישראל עם הציונות ועם מדינת ישראל.

בניגוד לנטייה רווחת לחשוב שהחרדיות המוכרת לנו כיום בישראל הייתה כך מאז ומעולם, ההבדלים האלה יכולים ללמד אותנו שההוויה החרדית משתנה, מגוונת ורבת פנים. כך גם בממד הזמן, בדור הקמת המדינה לא יכלו חרדים בישראל להעלות על דעתם שהחברה החרדית תהפוך לחברה שרובה לומדי תורה שאינם עובדים, ואילו היום מרביתם אינם מעלים על דעתם מצב הפוך (פרידמן, 2006). זאת ועוד, קהילות חרדיות במזרח אירופה שלפני השואה לא נטו להתבדל בידול גאוגרפי מהסביבה היהודית הלא-חרדית, ואילו בעידן הזה היבדלות גאוגרפית של מרבית הקהילות החרדיות בעולם היא כמעט מובנת מאליה (שלהב ופרידמן, 1985; כהנר ושלמה, 2012).

שורה של חוקרים הצביעו על השינויים שעברה החרדיות ועוד עוברת. בולטים בהם המחקרים על היווצרות "חברת הלומדים" והשלכותיה (ברמן, 2001; פרידמן, 2001; 2003), על התגבשות "דעת תורה" (בראון, 2005; 2011), על השינויים בהנהגה החרדית (בראון וליאון, 2017), וכן על השינויים החברתיים

והכלכליים שעוברת החברה החרדית בעשורים האחרונים (קפלן ושטדלר, 2009; 2012; זיכרמן וכהנר, 2012; מלאך, כהן וזיכרמן, 2016; מלחי, 2017; מלאך וכהנר, 2020). כמה מחקרים עסקו גם בהבדלים בין החרדיות בישראל לבין חרדיות בחו"ל, ובהם חשוב לציין את המחקרים על תעסוקת חרדים בארצות הברית ובאנגליה (גונן, 2000; 2005) ועל ההקשר ההיסטורי שהביא לפערים בין שתי הקהילות (קפלן, 2006).

מחקר זה נועד לכוון זרקור אל החינוך החרדי בארצות הברית, ולהצביע על ההבדלים שבינו לבין תפיסתם ומהותם של החינוך החרדי ושל הזהות החרדית בישראל. ההבדלים הבולטים הם בהיקף לימודי החול, בספרי הלימוד הלא-חרדיים שבהם משתמשים מוסדות הלימוד, ובזהותם של כוחות ההוראה – במרבית בתי הספר החרדיים בארצות הברית, לרבות המוסדות שנחשבים שמרניים, כוחות ההוראה של מקצועות החול אינם חרדיים בהכרח, ולעיתים קרובות גם אינם יהודים. כל אחד מהמאפיינים האלה יכול להיחשב בישראל "לא חרדי", אבל בעיניים חרדיות-אמריקאיות הוא מובן מאליו. דווקא משום כך אנו רוצים להצביע על תופעות אלו ולבחון כיצד מתנהלת חרדיות בארצות הברית לאורך שנים רבות מתוך מגע הדוק ורציף עם הוויה לא חרדית, הוויה שבישראל עשויה להיחשב מאיימת.

החינוך החרדי בישראל זכה למחקר מזוויות מגוונות, וכמה מהחוקרים ניסו לספק מבט כולל על החינוך החרדי (הורוביץ, 2012; בארט, שפיגל ומלאך, 2020). דומה שהיקף העיסוק המחקרי בחינוך החרדי בארצות הברית מצומצם יותר, אך כמה מחקרים ניסו לתאר את החינוך החרדי לבנים (Kramer, 1984; Helmreich, 2000). מחקר זה מבקש לשרטט תמונת מצב עדכנית של החינוך החרדי לבנים בארצות הברית.

המחקר בוחן גם את יחסי המדינה והחרדים בתחום החינוך. שורת מחקרים עסקה באסדרה (רגולציה) של מדינת ישראל את החינוך החרדי מהזווית המשפטית (פרי-חזן, 2013), התקציבית (שיפר, 1998) והיישומית (בארט, 2018). בשנים האחרונות נערכו גם כמה מחקרים מהזווית ההשוואתית, שבחנו את האסדרה המדינית של החינוך החרדי בכמה מדינות (Zehavi, 2009; Perry-Hazan, 2014; 2015; 2019). גם בסוגיה זו אנו מבקשים להביא תמונת מצב עדכנית לנוכח התפתחויות חשובות בתחום הזה, בעיקר במדינת ניו יורק.

המחקר שערכנו התבסס על גישה איכותנית־נרטיבית וכלל ראיונות עם יותר מ־25 אנשי חינוך, מנהלים, ראשי ארגונים העוסקים בחינוך החרדי וחוקרי החברה החרדית בארצות הברית שערכנו בחודשים אפריל-מאי 2018 (ראו רשימת המרואיינים בנספח). באותה תקופה גם סיירנו בחמישה בתי ספר בריכוזי החרדים בניו יורק ובניו ג'רזי והשתתפנו בכנס השנתי של ארגון הגג של בתי הספר החרדים בארצות הברית שהתקיים בפנסילבניה.

הנתונים הכמותיים במחקר נסמכים בראש ובראשונה על מחקר מתמשך (1998-2018) של קרן אבי חי על בתי הספר היהודיים הפרטיים (day schools) בארצות הברית. כמו כן נשענו על סקרים של מכון Pew, המכון למדיניות העם היהודי, פדציית ניו יורק, על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה האמריקאית ועל נתוני מפקד האוכלוסין בארצות הברית.

הפרק הראשון הוא פרק מבואי העוסק ביהדות החרדית בארצות הברית. הפרק מציג את התגבשותה המאוחרת של החרדיות האמריקאית במהלך המאה ה־20 ואת שגשוגה בעשרות השנים האחרונות. הפרק מנתח את יחסה של החברה החרדית לחברה האמריקאית הטובבת אותה ומבחין בהקשר זה בין הקהילה הליטאית, הפתוחה יחסית, שרמת ההשכלה וההכנסה מהתעסוקה בה אינה נמוכה, לבין הקהילה החסידית, הסגורה והענייה יותר. המחקר מראה שההבדלים בין הקהילות האלה עמוקים יותר מבישראל. חלקו האחרון של הפרק דן בהבדלים המובהקים בין החרדיות האמריקאית לזו הישראלית ובסיבות לפערים אלו.

הפרק השני כולל סקירה היסטורית וניתוח סוציו־דמוגרפי של החינוך החרדי בארצות הברית. תלמידים חרדים הם כמעט שלושה רבעים מהתלמידים בבתי הספר היהודיים הפרטיים בארצות הברית,¹ אך שהחרדים הם רק כ־12% מכלל היהודים בארצות הברית. החינוך החרדי גדל בקצב מהיר – 3.5% בשנה – ובעקבות זאת הוא הכפיל את עצמו בשנים 1998-2018. חינוך זה מתחלק כמעט

1 המונח הרווח באנגליה לבתי ספר אלו הוא Jewish day schools. מונח זה נועד, בין השאר, להבחין אותם ממוסדות חינוך יהודיים אמריקאיים הפועלים רק בימי ראשון, Sunday schools. המוסדות האחרונים רווחים במיוחד בזרמים הלא־אורתודוקסיים, והם בבחינת חינוך יהודי משלים לתלמידי בתי הספר הציבוריים הכלליים.

שווה בשווה בין הזרם הליטאי לזרם החסידי, והוא מתרכז בעיר ניו יורק ובמדינת ניו יורק, אף שבשנים האחרונות ניכרת הגירה גדולה של ציבור ליטאי (ואף חסידי) לעיר לייקווד שבניו ג'רזי. 90% מהתלמידים החרדים לומדים במדינות ניו יורק וניו ג'רזי, ו-10% בלבד מפוזרים במדינות נוספות בארצות הברית.

הפרק השלישי דן בסוגיית לימודי החול בבתי הספר החרדיים בארצות הברית, ומתמקד בבתי הספר של המגזר הליטאי, שבהם הם נלמדים בהיקף רחב יותר בהשוואה לבתי הספר החסידיים. היקף לימודי החול, במיוחד בגיל התיכון, משתנה מבית ספר לבית ספר, אך בדרך כלל אפשר לאפיין את בתי הספר, בקווים גסים, על פי מיקומם הגאוגרפי. בעיר לייקווד מתכונת הלימודים דומה למתכונת של ישיבות חרדיות קלסיות בישראל, ברובע ברוקלין היא דומה לישיבות תיכוניות חרדיות (וכוללת בחינות בגרות), ואילו במקומות אחרים, ומחוץ לניו יורק ולניו ג'רזי, היא מתקרבת למתכונת הנהוגה בישיבות תיכוניות דתיות-לאומיות בישראל. שלא כמו בישראל, המורים המלמדים את מקצועות החול אינם חרדים בדרך כלל. תוכנית הלימודים נועדה "לחברת" את התלמידים אל החרדיות, אך גם להיותם של התלמידים חלק מהחברה האמריקאית. בתי הספר החרדיים משתמשים שנים רבות בספרי לימוד כלליים, אך נוקטים מגוון שיטות כדי להתאימם אליהם, כמו איתור ספרים מתאימים יותר, דילוג על קטעים בעייתיים, תוספת לספרים וצנזורה. בשנים האחרונות מתפתחים גם אמצעים כמו התאמה ועיבוד של ספרים קיימים, ואף כתיבת ספרים חדשים ייעודיים לבתי הספר החרדיים. הפרק מביא גם שורה של הצדקות, מעשיות ודתיות, לצורך בלימודי חול ומצביע על מידת חשיבותן המשתנה בעיני מחנכים, הורים ותלמידים.

הפרק הרביעי עוסק במפגש שבין החינוך החרדי לבין חוקי המדינה במדינות ארצות הברית ובמידת הפיקוח עליהם. הוא מצביע על רגולציה מדינתית גוברת המאתגרת את חינוך החרדי החסידי, שהיקף לימודי החול בו מצומצם ביותר, ומניעה בו שינויים. החקיקה והרגולציה בתחום החינוך בניו יורק, שבה לומדים מרבית החסידים, נוקשה הרבה יותר מאשר במדינת ניו ג'רזי. כך בהיבטים של תוכני ההוראה, מידת ההכשרה של המורים ועמידה בבחינות המדינתיות. למרות ההפרדה בין דת למדינה בארצות הברית, למערכת החינוך החרדית דרכים רבות לקבל תמיכה כספית מהרשויות למיניהן, ואנו מראים כיצד ראשי החינוך נעזרים

בדרכים האלה בתחומים רבים, וגם כיצד מנסות הרשויות לקדם הכנסה של הוראת מקצועות חול ולשפר את המערך הפדגוגי דרך התמיכה הכספית.

הפרק החמישי מציג תובנות העולות מהמחקר על אודות החינוך החרדי בישראל. לדעתנו חשוב להכיר את המודל האמריקאי של החרדיות, החרדי-ליטאי בעיקרו, שמאפייני ההיבדלות שלה מהסביבה שונים מאלו שאנו מכירים בישראל. המובלעת המוצגת במחקר נוקשה אומנם במרכיבים הדתיים שלה, אך רכה במרכיבים ההשכלתיים והתעסוקתיים שלה, ואף נותנת מקום לזהות האמריקאית של חברה. מודל חרדי מבוסס זה יכול לשמש השראה גם לקבוצות וליחידים חרדים השואפים להשתלב בחברה ובתעסוקה בישראל בלי לאבד מחרדיותם. מהמחקר אפשר ללמוד גם על חשיבותם של היוזמה והרצון הקהילתיים בשימור לימודי החול ופיתוחם. עמדות ההורים ויזמותיהם הם גורמים מכריעים ביצירת שינוי בתחום זה. לצד זאת, המציאות בשטח עשויה להשתנות גם בעקבות עליית המודעות הציבורית בארצות הברית, וכן בעקבות העלאת הנושא על סדר יומם של מקבלי ההחלטות והגברת הפיקוח על החינוך החרדי. אנו מצביעים גם על הכלים הרכים יותר, כמו שכנוע ועידוד, שיש לשלב בכל תהליך של שינוי בתחום.

כמו כן גילינו שהמתח בין האוטונומיה החרדית לבין דרישות המדינה, במיוחד כלפי מוסדות החינוך החסידיים המתבדלים, עולה בשנים האחרונות. לפיכך ניסינו לברר אילו מנופי לחץ יש למדינה על הקהילה החרדית, אם מדובר בשינויי עומק או בשינויים למראית עין, ואם הפוליטיקה החרדית עשויה לגרום לבלימת מגמות השינוי.

הבחינה הכפולה, הן של מערך לימודי החול בחינוך החרדי בארצות הברית, הן של פיקוח המדינה על חינוך זה, מדגיש את ההבדלים בין הקהילות החרדיות בארצות הברית ובישראל, ובמיוחד בין מערכות החינוך שלהן. להערכתנו אפשר ללמוד מהנעשה בארצות הברית גם על שינויים אפשריים בחינוך החרדי בישראל, הן מהזווית של היזמים, המנהיגים המובילים והמחנכים החרדים, הן מהזווית של מעצבי המדיניות במשרדי הממשלה וברשויות למיניהן.

חרדים בארצות הברית - היסטוריה וזהות

פרק 1

1. תולדות היהודים החרדים בארצות הברית

א. שורשים ומשבר (1881-1940)

התנגדות הרבנים במזרח אירופה להגירה הגדולה של שני מיליון יהודים לארצות הברית בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20 דמתה במידה רבה להתנגדות לעלייה הציונית לארץ. שתיהן ביטאו חשש מהמעבר לעולם חדש ומודרני שהנורמות בו שונות מאוד מהנורמות שנהגו בחברה היהודית המסורתית במזרח אירופה. הדימוי הרבני שארצות הברית היא "מדינה טרפה" הועמד נגד החלום להגיע ל"גולדענע מדינה" (מדינת הזהב), כלומר נגד ההבטחה לרווחה חומרית ולחירות אישית ודתית (קפלן, 2002).

החשש של הרבנים מההגירה מעבר לים היה מוצדק במידה רבה. היטמעות חלקית או מלאה בחברה האמריקאית קרצה לרבים, וגם רבים ממי שלא רצו להיטמע נאלצו, למשל, לעבוד בשבת כדי לשרוד כלכלית. שיעור העזיבה של הדתיות המסורתית בשנות ההגירה הגדולה (1881-1924) היה לפיכך גבוה מאוד, והפער בין דור האבות המסורתי לדור הבנים "האמריקאי" היה בולט. בתחילה נכשל אפילו הניסיון למסד הנהגה מוסכמת לקהילות האורתודוקסיות. הרב הראשי היחיד שהיה אי פעם לניו יורק, הרב יעקב יוסף (1888-1902), לא הצליח לגבש את הקהילה, וגם כוחה של "אגודת הרבנים האורתודוקסים" (UOR), שהוקמה בשנת 1902 כדי לייצג את האורתודוקסים מול הרשויות ולאחד את הקהילה, היה מוגבל (Gurock, 1996).

ההתפתחות הבולטת ביהדות האורתודוקסית האמריקאית עד השואה הייתה הפיצול לשני זרמי משנה, האחד ייקרא לימים "אורתודוקסי-מודרני", והשני –

"חרדי", או "אולטרה-אורתודוקסי". הזרם האורתודוקסי-מודרני החל להתגבש כבר בשנת 1898, עם הקמת "איחוד הקהילות האורתודוקסיות של אמריקה" (OU). בשנות הארבעים של המאה ה-20 הופרד החלק התורני של ישיבת רבינו יצחק אלחנן בניו יורק מהחלק האקדמי של ה"ישיבה יוניברסיטי", ובכך הפך המוסד הזה (YU) למוסד הדגל של האורתודוקסיה המודרנית (פרבר, 2006). אלטרנטיבה אורתודוקסית-חרדית לזרם הזה התגבשה רק בשנות השלושים. הרב אליעזר סילבר, מראשי אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות הברית, הקים בשנים אלו, בהשראת תנועת האם באירופה, את "אגודת ישראל של אמריקה".

ב. שואה ותקומה (1940-1975)

לחורבן הגדול של שואת יהודי אירופה הייתה השפעה דרמטית על התרחבות היהדות החרדית בארצות הברית. השואה הביאה להגירה רחבה של יהודים אורתודוקסים לארצות הברית, ולהבדיל מדור המהגרים הקודם, זהותם של המהגרים החדשים הייתה זהות חרדית מוגדרת יותר, ולרבים מהם לא היה כל רצון לעבור את "כור ההיתוך" האמריקאי. שיעור האורתודוקסים בקרב המהגרים היהודים בשנים 1938-1956 עמד על 25%, ומספרם עמד על עשרות אלפים. בתוך שני עשורים הוכפל מספר היהודים האורתודוקסים בארצות הברית, אף שבאותה עת היו רובם אורתודוקסים-מודרנים (Heilman, 2006).

השואה הביאה גם להגירתם של ראשי ישיבות ואדמו"רים חסידיים עם שרידי התלמידים והקהילות שלהם מאירופה לארצות הברית, מה שאפשר להם להקים סביבים מוסדות והנהגה חזקה בארץ החדשה. כך הוקמו מחדש ישיבות קלצק (לייקווד), קמניץ, טלז, מיר ולובביץ'. בשנות המלחמה ולאחריה הגיעו לארצות הברית גם האדמו"רים מלובביץ', מסאטמר, מבאבוב, מסקווירא ואחרים, ועזרו לבסס קהילה חרדית אדוקה (פיצ'ניק, 1963).

בשנים שלאחר השואה צמחה האורתודוקסיה הקיצונית בארצות הברית בהובלת "המהגרים", ר' אהרן קוטלר ור' משה פיינשטיין. המנהיגות החדשה דחתה בתוקף תמיכה בציונות ושאפה לצמצם את לימודי החול במוסדות החינוך שלה. בשנת 1956 אף פרסמו 11 ראשי ישיבות מכתב האוסר על שיתוף פעולה עם זרמים יהודיים אחרים. צעדים אלו הביאו לדחיקת "אגודת הרבנים",

שהייתה המוסד הדומיננטי באורתודוקסיה בין המלחמות, ולהתגבשותן הסופית של שתי אורתודוקסיות שונות זו מזו בתכלית: "אגודת ישראל" האולטרה-אורתודוקסית, מחד גיסא, ו"הסתדרות הרבנים דאמריקא" וה-OU, שאיגד בתי ספר יהודיים פרטיים וישיבות אורתודוקסיות-מודרניות, כמו ישיבה יוניברסיטי, מאידך גיסא.

כפי שקרה גם בישראל, לצד עזיבת הדת, אחת התגובות לשואה הייתה התפרצות של רצון עז ואנרגיות מחודשות לשיקום הקהילה החרדית (שאול, 2010). חלק מהניצולים שהיגרו לארצות הברית ראו בשואה עונש שהגיע לעם היהודי בשל ההתבוללות או הציונות החילונית, ובהצלחתם האישית – נס משמיים. החורבן הגדול העצים אצלם את המחויבות לשמירה על גחלת המסורת, ואת האמונה בצורך בבידול חברתי מ"הגויים" ובהקמת דור חדש שיישא בגאון את המורשת הדתית. הקמה מהירה של ישיבות ובתי כנסת והעמדת משפחות מרובות ילדים מיסודו את השינוי ותיקנו תיקון מסוים את תחושת האסון שליוותה את זיכרון השואה (Heilman, 2006).

ג. מיסוד ושגשוג (1975-2019), החברה החרדית במספרים

1. גודל האוכלוסייה החרדית

עד שנות השישים של המאה ה-20 העמידו כמה סוציולוגים בסימן שאלה את עתידה של האורתודוקסיה בארצות הברית (Liebman, 1965). רוב בוגרי החינוך האורתודוקסי לא נשאו בקהילה, ואפילו בסקר שנערך בשנת 2013 טענו מחצית מהנשאלים שגדלו בקהילה האורתודוקסית שהם כבר אינם משתייכים לזרם הזה (Wormald, 2015). אולם לטווח ארוך הכתה המציאות את התחזיות. כאמור, בדור שלאחר השואה הושלם מיסוד הקהילה החרדית בהקמת מוסדות וגיבוש הנהגה, ומשנות השבעים ניכרים צמיחה ושגשוג בקרב הקבוצה הזאת. כמו בישראל, הקפיצה המספרית שתתואר להלן נשענת על נישואין בגיל צעיר, שיעור ילודה גבוה, ועל היקף נמוך מבעבר של עזיבת הקהילה.

בשנות האלפיים "עקפה" הקהילה החרדית את הקהילה האורתודוקסית-מודרנית ונעשתה הקהילה הגדולה ביותר בזרם האורתודוקסי. בשנת 2000 הוערך מספר החרדים בארצות הברית בכ-200,000 בלבד, פחות ממחצית הקהילה האורתודוקסית כולה (Heilman, 2000). אולם בסקר משנת 2020

שייכו את עצמם 6% מיהודי ארצות הברית בני 18 ומעלה לזרם החרדי, לעומת 4% שהשתייכו לזרם האורתודוקסי-מודרני, ומספר החרדים הבגירים עמד על כ־350,000, לעומת כ־230,000 אורתודוקסים-מודרנים ואחרים. הגידול המהיר של הקהילה מתבטא גם בגיל הצעיר של החרדים לעומת שאר היהודים. על פי סקר שנערך בשנת 2013, בגילים 18-49 היה שיעור החרדים 9% מהיהודים, לעומת 2%-3% מקרב בני 50 ומעלה (Wormald, 2015).

נתונים מינהליים על מערכת החינוך החרדית בארצות הברית מאפשרים לנו להעריך את מספר החרדים בארצות הברית הערכה כוללת. מספר התלמידים בני 4-18 בחינוך החרדי בארצות הברית עמד בשנת 2018 על 220,000². בישראל בני הגיל הזה הם 37.5% מהקהילה החרדית, ואם כך, על פי חישוב זהיר, מספר החרדים הכולל בארצות הברית עמד בשנה זו על כ־587,000. על פי הערכה זהירה שקצב גידול הקהילה הוא 3.5% בשנה (קצב הגידול של מערכת החינוך החרדית בארצות הברית), בשנת 2020 עמד מספר החרדים בארצות הברית על כ־630,000.

לוח 1

מספר חרדים מוערך בארצות הברית בשנים 2000, 2020 ו־2021

המקור	הערכה	שנה	השיטה
Heilman, 2006	200,000	2000	מפקד האוכלוסין האמריקאי
Pew, 2021	348,000 (+18)	2020	סקר
מחקר זה	652,000	2021	נחונים מינהליים על החינוך החרדי

2 הנחונים הם על סמך דוח אבי חי לשנים 2018-2019 שינוחח בהרחבה בפרק הבא (Besser, 2020). על פי ההערכה שבדוח זה, החשבנו חצי מהתלמידים בבתי הספר של חב"ד כחרדים. ייתכן שחלק קטן מהתלמידים בבתי הספר של הזרם המכונה Centrist אינם חרדים, אך זרם זה מונה פחות מעשירית מהתלמידים החרדים, ורובם באים מבתי חרדיים. כל התלמידים בזרם הישיבתי-ליטאי ובזרם החסידי הם מבתי חרדיים.

2. שיעורי פרייון

אין בנמצא נתונים מדויקים על שיעורי הפרייון של החברה החרדית בארצות הברית, ולהערכתנו הם עומדים על כשישה ילדים לאישה, קרוב במידה רבה לשיעורי הפרייון של נשים חרדיות בישראל (6.5 ילדים לאישה). הערכה זו נסמכת על סקר שערכה בשנת 2011 פדרציית ניו יורק, שעל פיו לנשים חרדיות בנות 35-44 יש בממוצע 5.5 ילדים (Cohen, Ukeles, and Miller, 2012). באותה שנה עמד שיעור הפרייון של נשים חרדיות בישראל בגיל זה על כ-6.1 ילדים לאישה, היינו פער קטן של כחצי ילד לטובת החרדיות הישראליות (חלייחל, 2017). מסקר זה עולה גם שלנשים בנות 35-44 מהזרם החסידי יש כ-5.8 ילדים לעומת חמישה ילדים לנשים מהמגזר הליטאי. פער זה מצביע על הנטייה של הזרם הליטאי לאמץ דפוסיים מודרניים מעט יותר בהשוואה לזרם החסידי, נטייה שנעמוד עליה להלן.

3. פרישה גאוגרפית

89% מהאוכלוסייה החרדית בארצות הברית מרוכזים בצפון-מזרח ארצות הברית, ובעיקר בשתי מדינות: ניו יורק וניו ג'רזי. ריכוז זה בולט במיוחד בהשוואה לשיעור האורתודוקסים-המודרנים באזור הזה (61%), ויותר מכך, לשיעורי הקונסרבטיבים (43%) והרפורמים (36%) (Wormald, 2015).

הריכוז החרדי החשוב ביותר בארצות הברית נמצא ברובע ברוקלין שבעיר ניו יורק, ובמיוחד בשכונות בורו פארק, פלטבוש וויליאמסבורג. בברוקלין לבדו גרים יותר משליש מהיהודים החרדים בארצות הברית. הריכוז השני בחשיבותו כיום הוא לייקווד, עיר בניו ג'רזי שחרדים רבים מניו יורק, בעיקר מהזרם הליטאי, מהגרים אליה. בריכוז הזה מתגוררים כיום למעלה מ-15% מהחרדים בארצות הברית. ריכוזים חשובים נוספים נמצאים בעיירה מונסי שמצפון לעיר ניו יורק, שבה גרה אוכלוסייה חסידיית וליטאית, ובעיר פאלם טרי (לשעבר, קריית יואל), שבה מתגוררים חסידי סאטמר. מחוץ לניו יורק ולניו ג'רזי בולטות קהילות חרדיות בערים גדולות, ובהן שיקגו, בולטימור, לוס אנג'לס ומיאמי. בערים אלו מתגוררות בדרך כלל אוכלוסייה ליטאית או קהילות של חסידי חב"ד (Heilman, 2006; Besser, 2020).

2. זהויות וקבוצות חרדיות-אמריקאיות

א. היחס למודרניות ולמדינה האמריקאית

רוב החרדים ראו בעצמם לאורך השנים חלק מההוויה האמריקאית, שקיבלה אותם ואת עולמם בפתיחות חסרת תקדים. תפיסה זו התבטאה במוסדות הלימוד שלהם, שלימדו גם תוכני לימוד כלליים, וגם בתחום התעסוקה – חרדים רבים רכשו הכשרה מקצועית ועבדו לצד מי שאינם יהודים, וגם באופי מקומות המגורים – חרדים גרו לצד יהודים אחרים, ואף לצד לא-יהודים.

חרדים אמריקאים רבים חשים בטוחים מספיק כדי להשתלב בחברה שסביבם. אומנם בקו הרשמי והאידיאולוגי שיציגו הם ידגישו את השוני בינם לבין החברה האמריקאית וערכיה, אך לצד זאת הם ימצאו דרכים לנווט את דרכם ולהשתלב בה בהקשרים של תוכני לימוד ותעסוקה. אחד מגדולי החוקרים של החברה החרדית ציין שגם כאשר החרדים משתלבים במודרנה הם מוצאים את הדרך לעשות זאת ב"שינוי" ומתוך שמירת המאפיינים הזהותיים הייחודיים להם. עם זאת, כאשר מדובר על השתלבות של הקולקטיב כולו (להבדיל מהשתלבות של פרטים), במקרים רבים נוכח גורם מתווך – העסקנים. על העסקנים מוטלת החובה לדבר עם ראש העיר, או עם המושל, ולדעת, למשל, איך להשיג כספים ותמיכה ממשלתית במוסדות הקהילה. אנשים רבים בארגון "אגודת ישראל באמריקה", שבו פועלים יחדיו חסידים וליטאים, הם עסקנים כאלה (ריאיון עם פרופ' סמואל היילמן, חוקר החברה החרדית, קווינס קולג').

בצד מציאות זו התפתחה תפיסה חרדית קיצונית יותר, תפיסתם של הרב קוטלר הליטאי ושל האדמו"ר מסאטמר, שניסתה להיבדל באופן מוחלט מהתרבות האמריקאית ומיהודים שאינם חרדים, לרבות אורתודוקסים-מודרניים. אחת הדרכים שנקטו שני הרבנים האלה הייתה בידול גאוגרפי מהעיר הגדולה ופיתוייה, בדמותן של ישיבת לייקווד הליטאית והעירייה קריית יואל של חסידי סאטמר. פינקלמן הגדיר גישה זו חיים בקונפליקט מתמיד – הבנה שאנחנו חיים כאן באמריקה, מצד אחד, והדגשה קבועה שמקומנו אינו כאן, מצד שני. הבידול הגאוגרפי מדגיש את תפיסת "המובלעת", ומתעצם לנוכח ההגירה חרדית ללייקווד (פינקלמן, 2017). בחסידות סאטמר הרחיקה הקנאות

לכת, והגיעה אף לשלילה של הגוף החרדי הייצוגי "אגודת ישראל" ושל כל מי שאיננו שייך לקבוצת הקנאים עצמה (קרן־קרץ, 2013).

החל משנות השבעים של המאה ה־20 ניכרת התחזקות של הזרם השמרני יותר בקהילה החרדית. אפשר לזהות מגמה זו בעלייה במספר החרדים הלומדים בישיבות (גם בישראל), חלקם מספר שנים לא מבוטל. מגמה זו ניכרת גם בהרחבת המגמה של בידול גאוגרפי מלא של הקהילה החרדית משאר הקהילות, למשל בשכונות בורו פארק ופלטבוש בברוקלין, ואף בהגירה לקהילות חרדיות מחוץ לעיר ניו יורק (Mayer, 1979). אפשר להצביע גם על מגמות של ניכור גובר מהתרבות האמריקאית, הנושאת אופי ליברלי יותר מבעבר (Heilman, 2006), אך ההסבר לכך יכול להיות נעוץ בתחושת הביתיות של החרדים בארצות הברית דווקא. כפי שאנו מכירים מתרבויות אחרות, הנטייה של הדור הראשון של המהגרים היא להשתלב בחברה הקולטת ככל האפשר, לעומת זאת, אם יש לו זהות נבדלת, הדור השני נוטה להיות "דור זקוף" ולהבליט את ממדי ההתבדלות.

בצד זאת, לביטחון העצמי הגובר של החרדים בארצות הברית יש גם השלכות המובילות לפתיחות. כך, לאחר שנים רבות של חרמה כמעט מלאה של יהודים לא אורתודוקסים, ניכרת בעשורים האחרונים עלייה ברמת שיתוף הפעולה של החרדים עם ארגונים לא־אורתודוקסים, וגם ניסיון גובר להחזרה בתשובה של אוכלוסייה זו. אפשר אומנם לראות בשינוי הזה פתיחות חד־כיוונית בלבד, אולם מבט מעמיק יותר בתופעה יראה שהפעילים החרדים בקרב האוכלוסייה הלא־חרדית גם נחשפים ביתר שאת לאמריקאיות ולתרבות המערבית העכשווית (Ferzinger, 2015).

בקרב החרדים בארצות הברית אפשר לזהות גם תהליכים דומים לתהליך ההשתלבות בתעסוקה שאנו רואים בשנים האחרונות בישראל. אפשר לתלות את השינוי הזה בחלקו בהצלחת תהליך ההתחרדות בדור הקודם. הקהילה החרדית בארצות הברית, שבה התמיכה המדינתית ברווחה בכלל, ובבחורי ישיבה בפרט, קטנה מישראל, יכולה "להחזיק" כלכלית קבוצה מוגבלת של צעירים הממשיכים את לימודיהם בכולל ואינם עובדים. כאשר תופעה זו התרחבה מדי והופר שיווי המשקל בין התומכים לנותמכים, נאלצה רמת התמיכה של הקהילה לרדת, ובעקבות זאת נאלצו צעירים רבים לצאת לעבוד.

גם הקמת ה"מכון לפרנסה" במסגרת טורו קולג', מכון שלומדים בו אלפי חרדים, מבטאת את המגמה הזאת. המוסד הזה מציע לימודי הכשרה מקצועית מוגבלת בזמן במרחב חרדי ועל פי נורמות חרדיות. עם זאת, במוסד נלמדים מקצועות כמו תכנות ומינהל עסקים, המעניקים ללומדים בהם כלים עדכניים להשתלבות בעולם התעסוקה האמריקאי. הלימודים במכון הם תקופת מעבר עבור התלמידים, שבה הם נחשפים לתוכן "חילוני", ונערכים לקראת יציאה לשוק העבודה הכללי במסגרת מגוונת. ההגנה איננה רק כלפי חוץ, אלא גם כלפי העולם החרדי הלוחץ מבפנים. הלימוד עם חרדים הדומים להם יוצר קבוצת תמיכה לקראת מהלך של יציאה לעבודה מחוץ לקהילה (גונן, 2000; Heilman, 2006). עם זאת, אחת הסיבות להתפתחות קולג'ים ומוסדות חרדיים להכשרה מקצועית היא שחלק מהחרדים שלמדו בעבר בקולג' כללי מעוניינים מסיבות דתיות-חברתיות שילדיהם ילמדו במוסדות חרדיים דווקא.

ב. הזרמים החרדיים בארצות הברית

את הקבוצות והזרמים בקהילה החרדית אפשר לאפיין על שני צירים: השתייכות לקבוצה חברתית ומידת המודרניות. ההבחנה החברתית המרכזית היא בין הקבוצה הליטאית, המכונה בארצות הברית "ישיביש" (כלומר, ישיבתית, הזרם הישיבתי), לבין הקבוצה החסידית. ישנה גם קהילה חרדית-מזרחית, אבל משקלה קטן למדי. להערכתנו משקלן הדמוגרפי של הקהילה הליטאית והקהילה החסידית דומה.³ במישורים הכלכליים-חברתיים ההבדלים בין הליטאים לחסידים גדולים מאוד, גדולים אף יותר מהפער בין הקבוצות האלה בישראל (בראון, 2017).

3 הערכה זו נסמכת על נתוני החינוך שיוצגו בהמשך, ועל פיהם חלקו של החינוך הליטאי בחינוך החרדי עומד על 51%, ושל החסידי על 49%. הערכה זו אינה כוללת חינוך חרדי לא מזוהה, הקרוב יותר אל החינוך הליטאי אך אינו מזוהה עימו. כמו כן, היא אינה כוללת את חסידי חב"ד, שמשקלם בכלל מערכת החינוך החרדי בארצות הברית אינו גדול.

1. הקהילה הליטאית⁴

הקהילה הליטאית פתוחה יחסית מבחינה חברתית כלפי אורח החיים האמריקאי, והמשתייכים אליה נוטים לעבוד במקצועות חופשיים. עם זאת, גברים בקהילה זו נוטים להקדיש כמה שנים ללימוד תורה גם בשנות העשרים לחייהם. מבחינה גאוגרפית, הקהילה הליטאית מפוזרת יותר מהקהילה החסידית, וליטאים נוטים להתגורר גם באזורים ובשכונות שבהם חיה גם אוכלוסייה לא יהודית ובכמה מדינות בארצות הברית. החרדים הליטאים בארצות הברית גם אימצו את האנגלית לשפת הדיבור שלהם במקום היידיש. וכך, גם בעיר ליטאית-שמרנית כמו לייקווד, פחות מ-9% מבתי האב מדברים בבית יידיש.⁵

מבחינת דפוסי ההשכלה של הקהילה הליטאית, הבנות לומדות מקצועות חול בהיקף רחב למדי, ואף נבחנו במבחני הבגרות האמריקאיים, ואילו בקרב בנים היקף לימודי החול מצומצמים יותר, אך גם הם לומדים מקצועות חול, אפילו בגיל תיכון. במקרים רבים ההשכלה הכללית במגזר הליטאי כוללת לימודים אקדמיים, לעיתים במוסדות המציעים מסלולים ייעודיים לחרדים (כמו טורו קולג'), ולעיתים גם במוסדות כלליים. היחס ללימודים אקדמיים לגברים בישיבות "פתוחות" שונה מהיחס בישיבות שמרניות. למשל, בישיבת "נר ישראל" בבולטימור מקובל ללמוד לתואר אקדמי לצד הלימודים בישיבה. אפשרות נוספת ללימודים אקדמיים העומדת בפני בוגרי ישיבות ליטאיות היא לקבל נקודות זכות על הלימודים בישיבה, ובכך לקצר את המסלול האקדמי. לעומת זאת, בבית המדרש הגבוה בלייקווד שוללים פנייה ללימודים אקדמיים אך ניתן לקבל קרדיט אקדמי של תואר בתלמוד על הלימודים בישיבה (גוון, 2000).

4 כאמור, הקהילה הליטאית מכונה בארצות הברית בדרך כלל "ישיביש". עם זאת, בשל השימוש הרווח בישראל ולשם השוואה עם הקהילה בישראל, שמרנו בחיבור הזה על התואר המקובל בישראל – "ליטאים".

5 נתוני סקר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה האמריקאית לשנים 2015-2019 על לייקווד מראים שפחות מ-9% מחושבי העיר מדברים בביתם שפה הינדו-אירופית שאינה אנגלית או ספרדית. עם זאת, יש לציין שגם בקרב ליטאים נותרה היידיש השפה הישיבתית, ובה ניתנים שיעורים בחלק מהמוסדות. רמת השליטה של ליטאים בארצות הברית ביידיש תהיה לפיכך גבוהה יותר מבקרב הליטאים בישראל.

נתוני סקר על החברה החרדית כולה מעידים ש-15% מהחרדים בארצות הברית הם בעלי תואר ראשון וכ-10% נוספים – בעלי תואר שני (Pew, 2013). שיעור בעלי התארים האקדמיים בקרב הליטאים גבוה, ככל הנראה, מ-25%, ובקרב החסידיים נמוך מכך בהרבה. סימוכין לכך אפשר למצוא בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה האמריקאית על ההשכלה הגבוהה בשנים 2015–2019. אפילו בעיר לייקווד, בעלת הרוב הליטאי-שמרני, היה שיעור האקדמאים 31.5%⁶.

בעקבות רמת ההשכלה גם רמת ההכנסה של הציבור הליטאי גבוהה יותר משל הציבור החסידי. על פי סקר הפדרציה של ניו יורק שנערך ב-2011, שיעור המשפחות הליטאיות שהכנסתן מתחת לקו העוני עמד על 21%, פחות ממצית משיעורן בקרב המשפחות החסידיות. גם שיעור המשפחות הליטאיות הסמוכות לקו העוני איננו גבוה, והוא עומד על 12%. בסך הכול שליש בלבד מהמשפחות הליטאיות בניו יורק נמצאות מתחת לקו העוני או בקרבתו (Cohen, Ukeles, and Miller, 2012). מסקר שנערך ב-2021 עולה שההכנסה השנתית הממוצעת של משק בית ליטאי עמדה על 164,000 דולר, לא הרבה פחות מהכנסה של משק בית אורתודוקסי-מודרני (188,000 דולר). לעומת זאת, ההכנסה השנתית הממוצעת של משק בית חסידי הייתה נמוכה הרבה יותר ועמדה על 102,000 דולר בלבד (Nishma, 2021).

2. הקהילה החסידית

הדפוסים הכלכליים והחברתיים של הקהילה החסידית שונים בתכלית. הקהילה החסידית סגורה מאוד ביחסה אל החברה האמריקאית הסובבת, ושפת האם של חבריה היא יידיש. הגברים בה נוטים להינשא ולצאת לעבודה בגיל צעיר, לרוב במקצועות שאינם חופשיים. להבדיל מישראל, שיעור הנשים העובדות בקרב קהילה זו איננו גבוה. כמו כן, הקהילה החסידית מפוזרת פחות מבחינה גאוגרפית, וקהילות חסידיות יש כמעט אך ורק במדינות ניו יורק וניו ג'רזי. ראוי לציין שחסידות חב"ד שונה מהקהילות החסידיות האחרות ביחסה לתרבות הסובבת, בנוגע לתעסוקת נשים, וגם מבחינת פיזור במדינות רבות ברחבי ארצות הברית.

6 למכלול נתונים על העיר לייקווד ראו Lakewood באתר הלמ"ס האמריקאית. יש לסייג את הנתון על לייקווד, שכן אומנם רוב תושבי העיר חרדים, אך מתגוררים בה גם לא-יהודים. כמו כן, לא כל החרדים בה ליטאים, ויש בה גם קהילה חסידית קטנה.

מקרה מבחן של קהילה חסידית נבדלת הוא העיירה קריית יואל, שבעקבות משאל אוכלוסין בשנת 2017 הפכה ליישוב עצמאי מבחינה מוניציפלית, ושמו "פאלם טרי" (Palm Tree). כמעט כל 30,000 תושבי העיירה הם חסידי סאטמר. הגיל החציוני בקהילה הוא 14, נמוך יותר מהגיל החציוני של החרדים בישראל (16). 92% מתושבי העיר מדברים יידיש בבית, ורק 4% מדברים בביתם אנגלית. גם בעיירות החסידיות ניו סקוור (חסידי סקווירא) וקסר (Kaser, חסידי ויז'ניץ) שיעורי המדברים אנגלית בבית נמוכים ביותר (4.5% ו-2.5%).⁷

היקף ההשכלה הכללית במגזר החסידי מצומצם יותר בהשוואה למגזר הליטאי. בנים במגזר החסידי אינם לומדים מקצועות חול בגיל התיכון, אולם הבנות לומדות מקצועות חול בגיל תיכון, ובמקרים רבים אף נבחנות בבחינות גמר. שכיחות הפנייה של צעירים וצעירות מהקהילה החסידית ללימודים אקדמיים נמוכה, ומי שפונים ללימודים אלו, רובם ככולם, יעשו זאת במסגרות אקדמיות חרדיות, כמו טורו קולג' (גונן, 2000).

שכיחותם הנמוכה של לימודים אקדמיים במגזר החסידי מתבטאת בנתונים על בעלי ההשכלה האקדמית ביישובים בעלי אופי חסידי. כך, בפאלם טרי ובניו סקוויר שיעור האקדמאים עומד על 5.5% ו-4% (בהתאמה). אפילו במונסי, עיירה חסידית ברובה שיש בה גם אוכלוסייה ליטאית, שיעור האקדמאים הוא 13.5% בלבד.⁸

שיעור התעסוקה של הגברים בני 20-64 בפאלם טרי עומד על 75%, ושל נשים – 38% בלבד. נתונים אלו הפוכים כמעט מדפוסי התעסוקה של חרדים בישראל, שבה שיעורי התעסוקה של הגברים החסידיים עומדים על 52%, ושל נשים על 77%. שיעורי העוני בפאלם טרי גבוהים ביותר ועומדים על 44% – שיעור גבוה במעט משיעורי העוני בקרב משפחות חרדיות בישראל (42%) (מלאך וכהנר, 2020).

אף שקהילת סאטמר היא קבוצה אולטרה-שמרנית, בנתוני העוני היא דומה למדי לקהילות חסידיות אחרות בניו יורק. סקר משנת 2011 העלה ששיעורי העוני במגזר החסידי בעיר ניו יורק עומדים על 47% (Cohen, Ukeles, and Miller).

7 למכלול נהוגים על העיר פאלם טרי לשנים 2015-2019 המוצגים בפרק זה, ראו Palm Tree באתר הלמ"ס האמריקאית.

(2012). שיעור המשפחות שהכנסתן גבוהה במעט מקו העוני, אך קרובה אליו, עומד על 19% נוספים, ואם כך, הכנסתן של שני שלישים מהמשפחות החסידיות היא מתחת לקו העוני או סמוכה לו.

3. חרדיות אמריקאית מול חרדיות ישראלית⁹

הדמיון בין החברה החרדית בישראל לבין החברה החרדית בארצות הברית רב. שתי החברות נוצרו בעקבות הגירה כפויה שגרמו משבר החיים היהודיים במזרח אירופה בתחילת המאה ה־20, ואחריו חורבן היהדות במזרח אירופה בשואה, ושתייהן מאופיינות בחלוקה לשני זרמים מרכזיים, ליטאי וחסידי, שבמרכז החיים הדתיים שלהם עומדות הישיבות במגזר הליטאי והקהילה והאדמו"ר במגזר החסידי. גם תהליכי השיקום של הקהילות לאחר השואה ושגשוגן משנות השבעים של המאה ה־20 ואילך התחוללו בשני המקומות זה בצד זה. כמו כן, הקשרים בין הקהילות איתנים, ואף מתקיימת תנועת הגירה דו־כיוונית, שרק מעצימה את הקשר.

אולם בצד הדמיון הרב אפשר להצביע גם על הבדלים גדולים בין החברות החרדיות בשתי המדינות. בקרב סוציולוגים מקובלות שתי הגדרות יסוד של החברה החרדית: "חברת הלומדים" (פרידמן, 1991) ו"תרבות המובלעת" (סיוון, 1991). ההגדרה הראשונה מיוחדת לחברה החרדית בישראל, שמרבית הגברים בה יושבים ולומדים תורה ואינם מתפרנסים למחייתם, לעומת גברים חרדים בכל מדינה אחרת בעולם, שרובם המוחלט עובדים. ההגדרה השנייה רלוונטית לחברה החרדית בכל מקום שהיא חיה בו, בישראל וגם בארצות הברית, בבריטניה ובבלגיה. עם זאת, אופייה של המובלעת החרדית שונה ממקום למקום, וכך המובלעת החרדית בישראל שונה מהמובלעת החרדית בארצות הברית.

ההבדלים בין הקהילות ניכרים ברמת המודרניות, בזיקה למדינת האם ובמעמד הפוליטי של הקהילה, המשפיע, כמובן, על אורחות חייה. הבדלים אלו בולטים

9 חלק מהתיאור שלהלן מאפיין במיוחד את הקהילה הליטאית.

במיוחד בקהילה הליטאית, שהחלקים העוסקים בלימודי החול בבתי הספר בחיבור זה עוסקים בעיקר בה. הקהילה החרדית הליטאית בארצות הברית מבוססת יותר מבחינה כלכלית, ואילו הקהילה הליטאית-ישראלית נחשבת תורנית יותר. להבדלים אלו יש השלכות על מערכת היחסים המורכבת בין הקהילות החרדיות ובין הקהילה למדינה. נסקור עתה בפירוט את ההבדלים ואת הקשרים האלה.

א. "חרדיות רכה" לעומת "מובלעת נקשה"

החברה החרדית בארצות הברית, על כל זרמיה, אימצה היבטים רבים יותר של העולם המודרני לעומת זו הישראלית. השפעת המודרניות על החרדיות האמריקאית כוללת מרכיבים של רמת חיים גבוהה, תרבות ופנאי. בחרדיות האמריקאית התפתח גם מעמד ביניים של חרדים המתגוררים בבתי מרווחים, מחזיקים מכוניות ותחומי התעסוקה שלהם דומים למקביליהם במעמד הביניים האמריקאי. בישראל, לעומת זאת, מעמד ביניים חרדי רק החל להיווצר, ולעת עתה הנפח שלו מצומצם (זיכרמן וכהנר, 2012; רגב וגורדון, 2020). חרדים אמריקאים עשויים להיות חשופים לאין ערוך יותר לתרבות פופולרית, כמו מוזיקה וקולנוע, ולאמץ דפוסי בילוי הכוללים קניות בקניונים ואכילת מזון אמריקאי מהיר (וכשר). גם ההכרה בחשיבות השמירה על כושר גופני, ההתעניינות בספורט, לרבות אהדה של קבוצות פוטבול וקבוצות בליגת ה-NBA, הן תופעות שיש להן יותר לגיטימציה בקרב חרדים בארצות הברית, בעיקר בחוגים הליטאיים (פינקלמן, 2013).

גם בתחום ההשכלה יש פערים לא מבוטלים בין החרדיות האמריקאית לחרדיות הישראלית. ל-25% מהחרדים בארצות הברית יש תואר אקדמי (ל-15% תואר ראשון ול-10% אף תואר שני).¹⁰ בישראל, לעומת זאת, שיעור החרדים בעלי התואר האקדמי עומד על כ-16% בלבד (כהנר, 2020; Wormald, 2015). הבדלים ניכרים בין החברות יש גם ביחס לעוני – החרדים בארצות הברית רואים בעוני

10 עם זאת, יש ישיבות בארצות הברית שהלימודים התורניים בהם, בשיטת הלימודים המסורתית, מקנים תואר אקדמי בתלמוד למעוניינים בכך. למשל, בית מדרש גבוה (ישיבת) לייקווד.

כישלון חברתי, ואילו החרדים בישראל בוחרים בו ואף מוצאים בו ערך דתי (קסיר וצחור-שי 2017; Malovicki-Yaffe et al., 2018).

אפשר להציע כמה סיבות להבדלים בין החרדים בארצות הברית לחרדים בישראל:

(1) סיבה היסטורית – בארצות הברית התבססה החברה החרדית מאוחר יחסית, לאחר מלחמת העולם השנייה, ואילו בישראל נבנתה החברה החרדית על בסיס שורשים קנאיים של היישוב הישן שהתגבשו כבר בסוף המאה ה-19.

(2) סיבה תאולוגית – החרדים בארצות הברית התמודדו ומתמודדים בעיקר מול אתגרי העולם המודרני, ואילו התמודדות החרדים בישראל הייתה ועודנה כפולה, עם המודרניות ועם הצלחת המדינה הציונית-חילונית. הממד התאולוגי באתגר השני חייב ניכור מהמדינה, אך באופן שונה מהמודל "המוכר" של חיים יהודיים בגלות.

(3) סיבה אידאולוגית – האוכלוסייה החרדית שהגיעה לארצות הברית, בעיקר לאחר מלחמת העולם השנייה, הייתה אוכלוסיית פליטים שהיגרה מסיבות כלכליות גרידא. לעומת זאת, ההגירה לישראל ולמדינת ישראל נבעה גם מסיבות דתיות הקשורות בקדושת הארץ.

(4) סיבה חברתית – הגבולות בין החברה החרדית לחברה הסובבת ברורים יותר בארצות הברית. ההבחנה בין יהודים לגויים בגולה מובהקת, ולכן גם עבודה משותפת עימם או מגורים בשכונות אינם סודקים אותה. חרדים בישראל, לעומת זאת, חיים ועובדים לצד יהודים אחרים, לפעמים יהודים דתיים, ולכן החשש מזליגה גדול יותר, ובעקבותיו הצורך בהגבהת החומות.

(5) סיבה כלכלית – תנאי החיים וההזדמנויות הכלכליות הנובעות מגודלה ומגיוונה של ארצות הברית אפשרו לחברה החרדית שגשוג כלכלי מותנה בתעסוקה. כמו כן, היקף מדינת הרווחה בארצות הברית מוגבל יותר מבישראל, במיוחד בתחומי החינוך (שאינו ציבורי), ההשכלה התורנית (ישיבות וכוללים) וקצבאות הילדים. אילוץ זה מחייב את החרדים בארצות הברית לצאת לעבודה בגיל צעיר יחסית (קפלן, 2006).

(6) סיבה חוקית – לגברים חרדים בארצות הברית אין חובת שירות צבאי או לימוד תורה כתחליף אליו. משום כך רובם יצאו לעבוד או לרכוש הכשרה מקצועית בגיל צעיר. בישראל לעומת זאת הוכר הסדר דחיית השירות הצבאי

לגברים צעירים חרדים כבר בימי מלחמת העצמאות הסדר שהפך במרוצת השנים לנורמה מקובלת בחברה החרדית. דחיית השירות הותנתה באי־יצאה לעבודה עד גיל מאוחר ותוצאה ישירה שלה הייתה התפתחות "חברת הלומדים" החרדית־ישראלית.

ב. שוליות פוליטית מול משקל פוליטי מכריע

משקלם הדמוגרפי והפוליטי של החרדים בארצות הברית שולי, ולכן יכולתם להישען על תמיכת המדינה, וגם להשפיע על צבינה של המדינה ברמה הפדרלית – אפסי. שוליות זו מפחיתה את המתח עם החברה הסובבת, שכן היעדר היכולת להשפיע מביא גם להיעדר יומרה לשנות את אופייה ואת צבינה של המדינה. כפי שנראה בהמשך, במדינת ניו יורק יש לחרדים משקל פוליטי ניכר, וניסיונם להפעילו בסוגיות הקשורות לחינוך אכן מעורר מתחים פוליטיים. נוסף על כך, ההפרדה בין דת למדינה בארצות הברית יוצרת, לפחות במוצהר, "עיוורון צבעים" כלפי האוכלוסייה החרדית וקבלה שלה כחלק מהפסיפס החברתי והתעסוקתי המגוון במדינה.

בישראל, לעומת זאת, לחרדים יש משקל דמוגרפי נכבד וכוח פוליטי חשוב במעלה, ולפיכך יש להם גם יומרה להשפיע על צבינה של מדינת ישראל. ניסיונות אלו יוצרים התנגדות של החילונים וגורמים למתח גבוה בין הקבוצות. מתח כזה אינו קיים בארצות הברית, בוודאי שלא במישור הפוליטי (כהן וזיסר, 2003).

להתאגדות הפוליטית והמפלגתית של החרדים בישראל יש השלכות גם על החברה החרדית עצמה. תלותם של משקי הבית החרדים בגורמים הפוליטיים לשם שגשוגם החברתי והכלכלי גבוהה יותר מתלותם של החרדים האמריקאים בגורמים פוליטיים חרדיים בארצות הברית. למשל, בשל המצב הפוליטי בישראל, חלקם של תשלומי ההורים במימון מערכת החינוך החרדית משני ביחס לתקציב שהיא מקבלת מהמדינה, ולכן ההורים נאלצים "ליישר קו" ולעמוד בדרישותיה של המערכת הרבנית־חינוכית.

לעומת זאת, המודל האמריקאי הוא המודל שהתקיים במשך שנים רבות בקהילות היהודיות בגולה, ובו ל"בעלי הבתים" יש משקל גדול בקבלת

ההחלטות בקהילה. למשל, כוחם של הורים חרדים בארצות הברית להשפיע על מערכת החינוך של ילדיהם גדול מבישראל, ולו משום שקיומו של בית הספר תלוי בתשלומי הורים. כלומר, היעדר תמיכה של המדינה ברבנים, בדיינים ובכלי קודש בארצות הברית מעניקים להורים ("בעלי הבתים") כוח רב מול רבני הקהילה ומול המוסדות.

ג. חרדים ליטאים בארצות הברית מול חרדים ליטאים בישראל

החברה החרדית-ליטאית בארצות הברית מכונה, כאמור, בדרך כלל "ישיביש", להבדיל מרעותה הישראלית, השומרת על הגדרתה על פי מקום המוצא – ליטא. אולם ההבדלים בין החברות אינם מתמצים בשמן, אלא כוללים גם הבדלי שפה ותרבות, וכן הבדל גדול במידת ההתערות בחברה. בצד דחיית המודרניות כללה התמודדותה של החרדיות הליטאית עם תנועת ההשכלה, עוד באירופה, גם אימוץ של כמה מאפיינים מודרניים, לעומת החסידות שהייתה שמרנית יותר באופייה. למשל, בתחילת המאה ה-20 אימצו הליטאים לבוש מודרני, שכלל מגבעת, מקטורן קצר ועניבה, לעומת החסידים ששמרו על הופעה מסורתית יותר. בהבדלים בין הקבוצות ביחס למודרנה יש, כמובן, גם היבטים מעמיקים יותר, כמו מעמדו של הפרט, עידוד חשיבה רציונלית ועוד (בראון, 2017).

הבדל נוסף בין הליטאים לחסידים ניכר לאחר הגירתם לישראל ולארצות הברית. הליטאים הפכו במרוצת השנים את שפת המדינה לשפת האם שלהם, ואילו החסידים שמרו על היידיש כ"מאמע לשון", גם אם הם שולטים בשפת המדינה ברמות שונות. הזרם החרדי-ליטאי בארצות הברית אימץ לחלוטין את האנגלית לשפת אם, אף שרובם עוד יודעים יידיש. עבור מקביליהם הליטאים בישראל, לעומת זאת, נעשו העברית לשפת אם והיידיש לשפה זרה. החרדים הליטאים בישראל אינם לומדים אנגלית, ואילו החרדים בארצות הברית, לרבות הליטאים, אינם שולטים בעברית ברמה מספקת, אפילו כדי ללמוד מקצועות קודש בשפת המקור, וכך, במובן הפשוט של המונח, אין ביניהם למעשה שפה משותפת.

בעשורים האחרונים תורגמו בארצות הברית ספרי היסוד התורניים רבים – הסיודר, התלמוד, וספרי פרשנות ודרוש – משפות המקור (עברית וארמית) לאנגלית. הצורך בתרגום הוא צורך חדש, והוא יצר, כמובן, מציאות חדשה – צעירים חרדים בארצות הברית כבר אינם נאלצים "לשבור את הראש", כמו

אבותיהם, וללמוד בשפת המקור. תרגום נוח, כמו "ש"ס שוטנשטיין", נמצא בהישג יד בכל ספרייה ובכל מקום שבו לומדים תורה באמריקה.

במרבית בתי הספר הליטאיים לא מוקדשות שעות ללימוד עברית, אך גם באלו המייחדים זמן לכך התלמידים אינם מגיעים להישגים גבוהים בדיבור, בקריאה ובכתיבה. משום כך, כשבוגרי הישיבות הליטאיות נוסעים לשנת ישיבה בישראל הם לומדים בדרך כלל בישיבות שיש בהן מסלול לדוברי אנגלית, כמו "מיר" בירושלים וכמה ישיבות באזור בית שמש.¹¹

אם כך, תגובתם המתונה יותר של הליטאים למודרנה, בהשוואה לחסידים, הביאה ליצירת פערים גדולים יותר בין החרדים הליטאים בישראל לבין חרדים הליטאים בארצות הברית. תנאי החיים בארצות הברית הביאו את הזרם הליטאי לרמה גבוהה של מעורבות ושייכות לאורחות החיים האמריקאיים. בישראל, לעומת זאת, פיתח הזרם הליטאי מודל שמרני יותר של "חברת הלומדים", תגובת נגד למודל "צבא העם" הציוני (פרידמן, 2006). מכאן שאף שלחרדים הליטאים בארצות הברית ובישראל יש מאפיינים דומים, כמו לבוש, חשיבה רציונלית-למדנית ואינדיבידואליזם יחסי, ניכרים פערים גדולים ביניהם ביחס למדינות האם (ארצות הברית וישראל), ביחס למודרנה ולתרבות הכללית, וכאמור גם בשפת הדיבור.

ד. יחסי הגומלין בין הקהילות החרדיות בארצות הברית ובישראל

המכנה המשותף בין הקהילות החסידיות בשתי המדינות גדול יותר מהדמיון בין הקהילות הליטאיות. השמרנות החסידית, שהביאה להמשך הדיבור ביידיש בשתי המדינות, מקלה על התקשורת הבסיסית בין הקהילות משני עברי האוקיינוס. גם המחויבות לאדמו"ר (בין שהוא חי בישראל, בין בארצות הברית) והעמדת הקהילה במרכז יוצרות זיקה בין החסידים למרות המרחק. גם בין הקהילות הליטאיות יש קשרים הדוקים, אך לא ממעמד שווה. דומה ששתי

11 הלימודים בישראל, גם בישיבות דוברות אנגלית, מחזקים, כמוכּוּן, את שליטתם של הצעירים בשפה העברית היום-יומית, ולא פחות חשוב מכך עבורם, את היכולת לקרוא ולהבין עברית לשם לימוד תורה.

הקהילות הליטאיות רואות בקהילה הליטאית הישראלית מעין "שבט לוי", המקדיש עצמו ללימוד תורה, לעומת הקהילה הליטאית האמריקאית, העסוקה יותר בחיי המעשה. בעבר הייתה לגדולי התורה בארצות הברית השפעה תורנית רבה גם על הליטאים בישראל (פסיקתו של הרב משה פיינשטיין, למשל), והשפעה רוחנית-פוליטית לא מבוטלת (כמו השפעתו של הרב קוטלר על אגודת ישראל). הסיבה העיקרית לכך הייתה שרבנים אלו, כמו עמיתיהם בארץ ישראל, גדלו והתחנכו בישיבות ליטא, והדמיון ביניהם היה גדול מאוד. לעומת זאת, היום לגדולי התורה בארצות הברית אין כמעט משקל והשפעה בישראל.

מחקר שעסק בעמדות חרדים ליטאים ביחס לישראל העלה שחרדים אמריקאים מחשיבים את "קדושת ארץ ישראל", ורואים חשיבות רבה בנסיעה לישראל לשם לימוד תורה. המרואיינים הדגישו כי רמת הלימוד בישיבות בישראל גבוהה מזו שבארצות הברית, ועם זאת, הם ציינו שהשיטה הישראלית אינה מתאימה להם. בין ההסברים לכך היו שהקהילה החרדית בישראל קיצונית יותר מדי, שיש בה כללים של "שחור ולבן", ושחסרים בה מתינות ודקויות. למשל, מרואיינים חרדים-אמריקאים ציינו שהאיסור על נערים ובחורים חרדים בישראל לשחק בכדור או לעסוק בספורט, מעיד לדעתם על "היעדר נורמליות" בקרב החרדים בישראל. מרואיינים חרדים אמריקאים במחקר הזה היו בדרך כלל מלאי הערכה לעולם התורה החרדי בישראל, אך בד בבד ראו בו דרך המתאימה למעטים.¹²

לעומתם, חרדים ליטאים בישראל הביעו זלזול בחרדים ליטאים בארצות הברית, וכראיה לנחיתות האמריקאים הם ציינו שהאמריקאים באים בהמוניהם ללמוד תורה בישראל, ולעומת זאת, מעולם לא ראינו חרדיי-ישראלי שייסע ללייקווד ללמוד תורה (Landes, 2013).

החברה הליטאית בישראל נשענת במידה רבה על התמיכה והפילנתרופיה של החרדיות הליטאית בארצות הברית. זו באה לידי ביטוי בתמיכה כספית ישירה בישיבות ובכוללים, וגם בתמיכה עקיפה דרך מימון כלכלתם של אלפי בחורי הישיבות הלומדים בישראל. כך נוצרת מערכת קשרים הדומה במידת מה לקשרים בין מדינת ישראל ליהדות ארצות הברית, שבה ישראל רואה בעצמה

Moshe Krakowski, "Think all Orthodox Jews are Zionists? Think Again," *Forward*, October 11, 2018

מוקד ההגשמה של החזון הציוני, וביהודים העשירים "דוד סם" שתפקידו לסייע, בעיקר מבחינה כלכלית.

אולם "על הדרך" לבעל המאה יש לעיתים השפעה. כך, בלי משים, החרדים הליטאים האמריקאים מקדמים אצל חבריהם הישראלים אמריקניזציה של דפוסי הצריכה והפנאי, בעיקר דרך העולים מארצות הברית (קפלן, 2006). בכיוון ההפוך "תורת ארץ ישראל" משפיעה על הליטאיות האמריקאית, השפעה המתבטאת בחדירת האתוס של לימוד תורה ארוך שנים ובאימוץ חלקי של מודל "חברת הלומדים".

פרק 2

חינוך יהודי-אורתודוקסי בארצות הברית

1. תולדות מערכת החינוך החרדית לבנים בארצות הברית

ישיבת עץ חיים, שנוסדה בשנת 1886 בלואר איסט סייד שבמנהטן, הייתה הישיבה הראשונה שהוקמה בארצות הברית. הישיבה הוקמה בשנות ההגירה היהודית הגדולה ממזרח אירופה שהביאה לצורך במוסד יהודי מהסוג המסורתי ונועדה לילדים בגיל בית ספר. בניגוד לישיבות במזרח אירופה, בישיבת עץ חיים כללו הלימודים גם לימודי חול בהיקף מצומצם. עם השנים הלכו לימודי החול והתרחבו בשל דרישת ההורים, דרישות החוק של מדינת ניו יורק, ופתיחת מוסד מתחרה, בית הספר תפארת ישראל, שלימד לימודי חול בהיקף המותאם לצורכי החיים באמריקה. אירוניה היסטורית היא שלימים הפכה ישיבת עץ חיים לישיבה יוניברסיטי, מוסד הדגל של הזרם האורתודוקסי-מודרני, ותפארת ישראל נעשתה לישיבה חרדית שמרנית בהנהגתו של גדול הדור, הרב משה פיינשטיין (Gurock, 1988).

עד מלחמת העולם הראשונה התפתחו הישיבות האמריקאיות בעצלתיים. בשנת 1916 היו בארצות הברית כולה ארבע ישיבות-בתי ספר יהודיות-פרטיות, ולמדו בהן כ-1,000 תלמידים. אולם בעשור שבין תום המלחמה למשבר הכלכלי הגדול, בעקבות ההתבססות המהגרים במדינה החדשה, חלה קפיצה במספר בתי הספר היהודיים, ובשנת 1928 פעלו 17 בתי ספר ובהם 4,300 תלמידים. בזמן מלחמת העולם השנייה היו כבר 30 בתי ספר ובהם 7,000 תלמידים (Kramer, 1984).

הגידול המהיר עורר צורך בהקמת מסגרת כלל-ארצית למוסדות. בזמן מלחמת העולם השנייה יזם הרב שרגא פייבל מנדלוביץ', ראש ישיבת תורה ודעת בניו יורק, את הקמת ארגון החינוך לבתי הספר היהודיים הפרטיים בארצות הברית – תורה ומסורה. במפגש הייסוד במלון ולדורף-אסטוריה בניו יורק, בשנת 1944, הוגדרו מטרות הארגון, ובהן סיוע בהקמת מוסדות חדשים בניו יורק ובמדינות נוספות, הכשרת מורים וליווי בתי הספר בשאלות חינוכיות ומנהליות, וכן סיוע

בסובסידיות ובמלגות להחזקת בתי הספר. בראש הארגון עמד יוסף קמיניצקי, דוקטור לחינוך מאוניברסיטת קולומביה, ולרשת הוקמה גם מועצה מייעצת של רבנים, שהשפעתם הייתה בעיקר במישור ההצהרתי. מוסדות הרשת אימצו מרכיבים חשובים של המודרנה, והלימודים בהם כללו, בצד לימודי הקודש, גם לימודי חול משמעותיים (Waxman, 2017).

רשת תורה ומסורה הייתה קרובה במידה רבה לאגודת ישראל, גם אם לא הייתה מזוהה איתה רשמית, וכל רבני הרשת, ובהם הרב אהרון קוטלר, היו חברים גם במועצת גדולי התורה של "אגודת ישראל באמריקה" (וכך גם היום). המדיניות של תורה ומסורה הייתה שלא להתערב בשאלת התמיכה בציונות, ובסופו של דבר נקטה הרשת גישה א-ציונית. גישה זו הייתה מנוגדת לגישת רשת בתי הספר הפרטיים של ועד החינוך של תנועת המזרחי האורתודוקסית-מודרנית, שבהם הושם דגש על לימוד עברית ועל תמיכה במדינת ישראל.

השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה והשואה התאפיינו לא רק במיסוד הארגוני של החינוך היהודי בארצות הברית, אלא גם בשגשוג גדול של התחום הזה. ההלם ותחושת האובדן בעקבות השואה, ואף הקמת מדינת ישראל, חיזקו את הזהות היהודית בקרב הורים רבים והביאו אותם לרצות לשלוח את ילדיהם לחינוך יהודי מלא. גם רבים מהמהגרים היהודים החדשים מאירופה, מי שהגיעו עם הפתיחה המחודשת של שערי ההגירה לארצות הברית לאחר המלחמה, שאפו לתת לילדיהם חינוך אורתודוקסי. מגמה זו הביאה גם לפתיחת ישיבות לנערים בגיל תיכון, להבדיל מהתמקדות במוסדות לילדים בגיל בית הספר היסודי לפני המלחמה (Kramer, 1984).

ההגירה החדשה הביאה גם לפתיחת מוסדות חינוך מסוג חדש, מוסדות שדמו יותר לישיבות באירופה. במרבית מוסדות תורה ומסורה הקדישו זמן ניכר ללימודי חול, המכונים בקרב דתיים בארצות הברית "לימודי אנגלית", ואילו במוסדות שהקימו החסידויות החדשות בארצות הברית, סאטמר, באבוב וחב"ד, היה היקף לימודי החול מצומצם יותר ובכיתות הנמוכות בלבד. למרות המוטיבציה הנמוכה של ראשי החסידות המשיכו מוסדות אלו ללמד לימודי חול בהיקף מוגבל בשל דרישות החוק וההורים (קרן-קרץ, 2013). גם תלמידי הישיבות הליטאיות כמו מיר, טלז וסלוצק, שמצאו את עצמם באמריקה, העדיפו שבניהם ילמדו לימודי חול במתכונת מצומצמת ביותר, והקשר שלהם לרשת תורה ומסורה היה מטבע הדברים מוגבל (Helmreich, 2000).

סוגיית לימודי החול העסיקה את פרנסי הרשת. ספרי הלימוד של התלמידים היו ברובם ספרי לימוד של החינוך הציבורי, ולעיתים קרובות היו בהם מסרים נוצריים, ותכנים שנחשבו כפירה או לא צנועים מספיק. אולם הניסיונות של מחנכי הרשת לכתוב ספרי לימוד מותאמים נחלו כישלון, בראש ובראשונה בשל העלות הגבוהה הכרוכה בכך והרצון לשמור על סטנדרט לימודי גבוה. דרכי ההתמודדות הרווחות היו בדרך כלל דילוג על הקטעים הבעייתיים או מתן הסבר תורני חלופי להסברים המדעיים או הדתיים-נוצריים שהוצגו בספרי הלימוד (Mindel, 1970).

ואכן, בשנת 1970 עמד שיעור בוגרי בתי הספר של רשת תורה ומסורה במדינת ניו יורק שעברו בהצלחה את בחינות הבגרות על 41%, לעומת 17% בלבד מקרב בוגרי התיכונים הציבוריים במדינה (Kramer, 1984). מאמר של אחד ממחנכי הרשת שפורסם בשנה זו תיאר את הקונצנזוס בדבר חשיבותם של לימודי החול. עם זאת, הוא ציין שלוש מוטיבציות שונות לכך: (1) רצונם של ההורים ליצור דימוי חיובי של בתי הספר; (2) השאיפה להכין את התלמידים לחיים המודרניים, ו־ (3) פיתוח הפרט (Elias, 1970).

שגשוגה של החרדיות בארצות הברית ניכר בראש ובראשונה בשדה החינוך. בשנת 1965, 20 שנה אחר הקמת "תורה ומסורה", למדו בחינוך אורתודוקסי ברחבי ארצות הברית 73,700 תלמידים ב־406 בתי ספר יסודיים ועל־יסודיים, פי עשרה מבעת הקמת הארגון. בשנת 1978 למדו במוסדות האלה 100,150 תלמידים ב־613 בתי ספר (Kramer, 1984). כפי שנראה בסעיף הבא, 35 שנה לאחר מכן הוכפל מספר התלמידים בחינוך האורתודוקסי, ומכאן שהגידול נמשך, גם אם בקצב איטי מעט מבעבר.

¹³ 2. סקירה חברתית-דמוגרפית

א. בתי ספר יהודיים פרטיים בארצות הברית

הזרם האורתודוקסי הוא הזרם העיקרי בבתי הספר היהודיים-הפרטיים בארצות הברית, למרות משקלו היחסי הנמוך בכלל יהדות ארצות הברית הבוגרת

13 הסקירה מבוססת על דוח של קרן אבי חי המציג נתונים מלאים על החינוך היהודי בארצות הברית בשנים 1998-2018 (Besser, 2020).

(9%; Pew, 2021). מתוך 292,172 תלמידים בני 4-18 הלומדים בבתי ספר יהודיים-פרטיים, 257,089 לומדים בחינוך האורתודוקסי, היינו 88%. רוב מכריע של היהודים המזוהים עם הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי ומי שאינם מזוהים עם שום זרם מתחנכים במערכות החינוך האמריקאיות הכלליות, הפרטיות או הציבוריות. חלק ניכר מילדים יהודים אלו מקבלים חינוך יהודי במסגרת בית הספר של יום ראשון, אך מסגרת חינוכית זו אינה חלק ממחקר זה.

בחינוך האורתודוקסי בארצות הברית חמש מסגרות עיקריות: חסידית, ישיבתית-ליטאית, מרכזית (centrist), מודרנית וחב"דית. המסגרת החסידית מקבילה מבחינה סוציולוגית למסגרות החינוך החסידיים בישראל. המסגרת הישיבתית-ליטאית מקבילה למסגרות חינוך ליטאיים בישראל. המסגרת המכונה "מרכזית" אינה מוכרת בישראל, אלו בתי ספר שאינם שייכים לקהילות חרדיות מסוימות, לימודי החול בהם ברמה גבוהה והיחס לישראל חיובי. ההפרדה המגדרית בבתי ספר אלו חלקית ומשתנה ממוסד למוסד. בהגדרות הישראליות היה אפשר למקם את הזרם החינוכי הזה בין החינוך הממלכתי-דתי לבין החינוך החרדי. המסגרת האורתודוקסית-מודרנית מקבילה למערכת החינוך הממלכתית-דתית בישראל.

בתי הספר של חב"ד דומים למסגרות החינוך של חב"ד בישראל, אך הם נחלקים לשני סוגים: האחד, פונה לבני הקהילה החב"דית, כמו בתי הספר בקראון הייטס ובשכונות נוספות בברוקלין. המוסדות האלה שמרניים באופיים ודומים יותר לבתי הספר של הקהילה החסידית. הסוג השני כולל מוסדות הפונים לכלל האוכלוסייה היהודית, חלק ניכר מהם לקהל מסורתי או לחוזרים בתשובה ברמות שונות. במוסדות אלו היקף לימודי החול רחב ורמת הלימודים גבוהה.

החלוקה הפנימית בזרם האורתודוקסי היא זו: מעל לשליש מהתלמידים לומדים בחינוך הישיבתית-ליטאי (38%) ושיעור קרוב לכך בחינוך החסידי (36.5%). כתשיעית מהתלמידים לומדים בחינוך האורתודוקסי-מודרני (11.5%), ובחינוך ה"מרכזי" ובחינוך של חב"ד יחדיו לומדים כשביעית מהתלמידים (8% ו-6% בהתאמה).

כל מוסדות החינוך האורתודוקסיים בארצות הברית הם בתי ספר פרטיים, ומספרם בשנת הלימודים 2018/19 עמד על 720. בתי הספר החסידיים ואלו שבמסגרת "המרכזית" נוטים להיות גדולים למדי, וברובם יותר מ-200 תלמידים

בכל בית ספר. לעומת זאת, בתי הספר הישיבתיים-ליטאיים והמוסדות של חב"ד נוטים להיות קטנים, ובקרב למחציתם לומדים 100 תלמידים ואף פחות. רוב בתי הספר האורתודוקסיים-מודרניים בינוניים בגודלם, בין 100 ל-200 תלמידים בכל מוסד (Besser, 2020), אבל בערים גדולות יימצאו גם בתי ספר שבהם למעלה מ-500 תלמידים.

מחקר זה עוסק בשלוש המסגרות החרדיות בחינוך האורתודוקסי האמריקאי: החסידי, הישיבתי-ליטאית והמרכזית, והחלק העוסק בהוראת לימודי החול מתמקד בחינוך הישיבתי-ליטאי. בחינוך האורתודוקסי-מודרני לא נעסוק בשל הדמיון שלו לחינוך הדתי-לאומי בישראל. לא נעסוק גם בחינוך של חסידות חב"ד, שרבים ממוסדותיה אינם מיועדים לציבור החרדי.

לוח 2

תלמידים בבתי ספר יהודיים-פרטיים בארצות הברית בשנת 2018, בחלוקה לזרמים

מספר התלמידים	אחוזים	הזרם
97,596	33.5	ישיבתי-ליטאי
94,379	32.5	חסידי
20,265	7	מרכזי
15,408	5	חב"ד
29,441	10	אורתודוקסי-מודרני
257,089	88	סה"כ אורתודוקסיים
19,826	7	קהילתי
10,940	3.5	רפורמי וקונסרבטיבי
4,327	1.5	אחר
292,172	100	סה"כ

מקור: Besser, 2020

ב. קצב הגידול של הזרמים האורתודוקסיים בחינוך היהודי

בשנת 2018 למדו בשלוש מערכות החינוך החרדיות שבהן נעסוק במחקר זה כ־212,240 תלמידים, שהם קרוב לשלושה רבעים מהתלמידים בחינוך היהודי הפרטי בארצות הברית (72.5%). מספר התלמידים בחינוך החרדי כולו גדל בקצב מהיר מאוד, ובשנים 1998-2018 הוא כמעט הכפיל את עצמו (98%). קצב הגידול השנתי של החינוך החרדי בארצות הברית הוא 3.5%, כמו קצב הגידול של החינוך החרדי בישראל בשנים 2013-2020 (3.5% בשנה; מלאך וכהנר, 2020). אולם לא כל הזרמים גדלו במידה שווה. הזרם החסידי גדל ב־20 השנים האחרונות גידול עצום – פי שניים וחצי (142%). גם הזרם הישיבתי-ליטאי הכפיל את עצמו בשנים האלה (105%). הזרם המרכזי, לעומת זאת, קטן במקצת (1%-). הגידול המהיר במיוחד של הזרם החסידי נובע בראש ובראשונה מגיל הנישואין הנמוך ומשיעור הילודה הגבוה במגזר הזה. לעומתו, הקיטון בהיקף החינוך של הזרם המרכזי נובע מרצונם של יותר הורים להיות שייכים לזרם חינוך מוגדר, ולפיכך חלק מהם החלו לשלוח את ילדיהם לבתי ספר ישיבתיים-ליטאים או ששינו את שיוך בית הספר לישיבתי-ליטאי (Schick, 2014).

כאמור, ב־20 השנים האחרונות צמח החינוך החרדי בקצב מהיר הרבה יותר ממסגרות החינוך היהודיות שאינן חרדיות. למשל, מספר התלמידים במסגרות החינוך האורתודוקסיות-מודרניות עלה בתקופה זו ב־9% בלבד. ייתכן שאת הנתון הזה אפשר לייחס לעלות הגבוהה של הלימודים במסגרות האלה, לעלייה לישראל וגם לחילון ולהתחרדות. החינוך הקהילתי שאיננו שייך לזרם מוגדר אך קרוב לזרמים הקונסרבטיבי והרפורמי, גדל במידה רבה יותר – 33.5%, אך עלייה זו נובעת בעיקר ממעבר של תלמידים ממערכות החינוך של התנועות הקונסרבטיבית והרפורמית, שהצטמצמו בשנים האלה בכ־70%, אל מסגרת חינוך זו. מערכת החינוך של חב"ד, כמו מערכת החינוך החרדית, הכפילה את עצמה בתקופה זו.

לוח 3

חינוך אורתודוקסי בארצות הברית בשנים 1998-2018

מספר תלמידים ב-1998	מספר תלמידים ב-2018 (אחוז הגידול)	הזרם
47,643	97,596 (105)	ישיבת-ליטאי
39,059	94,379 (142)	חסידים
26,961	29,441 (9)	אורתודוקסי-מודרני
20,504	20,265 (-1)	מרכזי
7,438	15,408 (107)	חב"ד
141,605	257,089 (82)	סה"כ

מקור: Besser, 2020

ג. החינוך החרדי בארצות הברית והפרישה הגאוגרפית שלו

החינוך החרדי מתרכז בראש ובראשונה במדינת ניו יורק ובמידה פחותה גם במדינת ניו ג'רזי. שיעור התלמידים הלומדים בחינוך החרדי במדינות האלה עמד בשנת 2018 על כ-90% מכלל התלמידים החרדים בארצות הברית. 66% מכלל התלמידים החרדים בארצות הברית למדו במטרופולין ניו יורק לבדו.

רוב מוחלט של מוסדות החינוך החסידיים נמצאים במדינות ניו יורק וניו ג'רזי. לעומת זאת, רק 58% מתלמידי החינוך החרדי המרכזי לומדים במדינות האלה, ו-42% – מחוצה להן. הסיבה לכך היא שהאוכלוסייה החיה מחוץ לריכוזי החרדים שמחוץ למדינות ניו יורק וניו ג'רזי מודרנית יותר, ולפיכך מערכת החינוך שם נוטה פעמים רבות אל הזרם המרכזי.

מגמה רווחת בשנים האחרונות היא מעבר של חרדים מכל הזרמים ממדינת ניו יורק למדינת ניו ג'רזי. ביטוי למגמה זו אפשר לראות בשיעורי העלייה במספר התלמידים החרדים בשנים 1998-2018 – שיעור התלמידים החרדים בניו יורק גדל ב-64%, ואילו שיעור התלמידים החרדים בניו ג'רזי – ב-177%. שיעור הגידול

הרב ביותר בחינוך החרדי היה בעיר לייקווד שבניו ג'רזי, שבה למדו בשנת 2018 16% מהתלמידים החרדים, לעומת 5% בלבד בשנת 1998.

ד. מערכת החינוך החרדית-ליטאית

הפרק על לימודי החול במחקר שלהלן יתמקד במערכת החינוך של הזרם הישיבתי-ליטאי. בשל כך נרחיב כעת בניתוח הנתונים של מערכת החינוך הזאת:

מספר המוסדות בזרם הישיבתי-ליטאי גדול מאוד משום שחלק מהמוסדות נוטים להיות קטנים ולעיתים יש בהם רק כיתה אחת במחזור. נטייה זו היא העדפה משותפת של מנהלי המוסדות ושל ההורים. למרות זאת, גם במגזר הישיבתי-ליטאי יותר ממחצית התלמידים לומדים במוסדות שיש בהם 500 תלמידים ומעלה.

שמות המסגרות בחינוך הישיבתי-ליטאי בארצות הברית שונים מבישראל. מוסד הלימודים בגיל החינוך היסודי מכונה "ישיבה קטנה" ומוסד הלימודים בגיל התיכון – "מתיבתא".¹⁴ לשם הבהירות כינינו את המוסדות לאורך כל המסמך לפי גיל התלמידים: "יסודי" ו"תיכון", בלי קשר לכינויו של המוסד בפי הציבור.

הפרישה הגאוגרפית בזרם הישיבתי-ליטאי היא רבת משמעות. גם החינוך הישיבתי-ליטאי מתרכז במדינות ניו יורק וניו ג'רזי – 78.5% מהתלמידים. 63% מהתלמידים בזרם הזה לומדים בשתי ערים, ניו יורק ולייקווד, שיעור התלמידים במטרופולין ניו יורק גדול יותר (32%), אך לייקווד הקטנה כמעט שאיננה נופלת ממנו (31%). שאר התלמידים בזרם הישיבתי-ליטאי מתחלקים בין פרברי העיר ניו יורק (11%), מקומות נוספים במדינת ניו יורק (מחוץ למטרופולין) ובמדינת ניו ג'רזי (מחוץ ללייקווד) (4.5%), ושאר מדינות ארצות הברית (21.5%).

על מעמדה המתחזק של לייקווד בזרם הישיבתי-ליטאי אפשר ללמוד מהעלייה העצומה בשיעור התלמידים בזרם הזה – 9.5% ב-1998, לעומת 31% ב-2018 (בהשוואה לעיר ניו יורק, שבה למדו בשנת 1998 51.5% והיום רק 32%). החינוך הישיבתי-ליטאי במדינות שאינן ניו יורק וניו ג'רזי גדל בשיעור דומה לשיעור

14 במגזר החסידי המוסדות היסודיים מכונים במגוון שמות, כמו "תלמוד תורה" ו"ישיבה", ובגיל התיכון – "ישיבה" או "מתיבתא".

הגידול בכלל מערכת החינוך הישיבתית-ליטאית ושמר על משקלו היחסי במערכת חינוך זו (כ-20%).

לוח 4

חינוך ישיבתי-ליטאי בארצות הברית בשנת 2018 בחלוקה גאוגרפית

מספר החלמידים	שיעורם בחינוך הישיבתי-ליטאי (ב-%)	המקום
31,251	32	העיר ניו יורק
30,247	31	לייקווד
10,739	11	שאר מטרופולין ניו יורק
4,317	4.5	יישובים נוספים במדינות ניו יורק וניו ג'רזי
21,042	21.5	שאר מדינות ארצות הברית
97,596	100	סה"כ

מקור: Besser, 2020

ד. משמעות החלוקה הגאוגרפית

למיקום הגאוגרפי של המוסדות בזרם הליטאי משמעות רבה גם לתוכני הלימוד. ללייקווד, ניו ג'רזי, היא, כאמור, עיר שחי בה ציבור ליטאי גדול ודומיננטי. בית המדרש הגבוה שבלייקווד (BMG – Beth Medrash Govoha) הוא המוסד התורני הגדול בארצות הברית ומהגדולים בעולם. תלמודי תורה וישיבות קטנות בלייקווד, ומוסדות נוספים בניו ג'רזי הנתונים להשפעת רבניה, נוטים לצמצם למינימום את לימודי החול בגיל בית הספר היסודי ולבטלו לחלוטין בגיל התיכון. בשל המעבר של חרדים רבים ללייקווד, כוחו ומשקלו של "מודל לייקווד" עולה בשנים האחרונות בקרב ציבור הליטאי.

המוסדות בבורו-פארק, בפלטבוש ובמקומות נוספים בברוקלין, ניו יורק, מייצגים את ה"מיינסטרים" הישיבתי-ליטאי, שבו היקף לימודי החול עומד על דרישות המינימום הממשלתיות, והתלמידים נבחנים בבחינות הגמר הרשמיות.

מוסדות ישיבתיים-ליטאיים במקומות אחרים בארצות הברית – לרבות בערים ניו יורק, שיקגו, בולטימור ולוס אנג'לס, וכמובן גם בריכוזים חרדיים קטנים יותר – אוחזים בגישה הדוגלת בשילוב מקצועות החול והקודש, בדומה לישיבות תיכוניות דתיות-לאומיות בישראל. המוסדות האלה הם גם לרוב הטרוגוניים יותר בהרכב האנושי והדתי שלהן – כלומר יקבלו לספסל הלימודים גם ילדים ממשפחות שאינן אדוקות.

ביטוי גאוגרפי לגישה זו ניכר גם במוסדות חינוך חרדיים מתונים באזור ניו יורק, מחוץ לברוקלין. מוסד משגשג המזוהה עם הציבור הזה נמצא בשכונת וושינגטון הייטס שבמנהטן, ליד הישיבה יוניברסיטי. מוסד זה, ישיבת שמשון רפאל הירש, הוא ישיבה ותלמוד תורה, והוא נקרא, שלא במפתיע, על שמו של הרב הגרמני מייסד הדוקטרינה "תורה עם דרך ארץ", כלומר חרדיות מתונה, הממזגת מחויבות מקסימלית לתורה עם מצוינות בעולם המעשה וההשכלה. כך גם בעיר פסאייק (Passaic), ניו ג'רזי, שבה "ישיבה קטנה פסאייק" משרתת את הציבור החרדי המתון, שילדיו החרדים ניגשים לבחינות בגרות של מדינת ניו ג'רזי לצד לימוד לימודי קודש מוגברים. מוסדות בסגנון דומה הם ישיבת אוהבי תורה בברונקס (המוכרת יותר בשם ישיבת ריברדייל) וישיבת דרכי תורה בקווינס.

לימודי החול במגזר הישיבתי-ליטאי

מערכת החינוך הישיבתית-ליטאית בארצות הברית מתייחדת בהיקף לימודי החול שלה לבנים. מבחינה זו היא שונה הן ממקבילתה החסידיית בארצות הברית, הן מהמקובל במערכת החינוך החרדית כולה בישראל. משום כך אנו סבורים שחשוב להעמיק בהבנת מאפייניה, אופייה והשינויים החלים בה. בהמשך המחקר, בפרק הרביעי, נדון בחקיקה, במימון ובמדיניות הכללית הנקוטה בארצות הברית ביחס לחינוך הפרטי בכלל והחרדי בפרט, אבל קודם לכן נתאר בקצרה את התכנים הנלמדים בחינוך החרדי בארצות הברית. בפתיחת הפרק שלפניכם נציג את ההבדלים העיקריים בין החינוך החסידי לחינוך הישיבתי-ליטאי, ולאחר מכן נצלול להבנת החינוך הישיבתי-ליטאי ונדון בהיקף לימודי החול, בכוחות ההוראה ובספרי הלימוד. כמו כן נעסוק בתפיסת העולם של הזרם הזה ובגורמים העיקריים המשפיעים על סוגיות הקשורות בלימודי החול במוסדותיו.

1. מבוא: היקף לימודי החול בכלל הציבור החרדי

החלוקה המקובלת של הקהילה החרדית האמריקאית לקהילה חסידיית וקהילה ליטאית באה לידי ביטוי בולט במה שקשור ליחס ללימודי החול של הבנים. לפי חלוקה זו, החסידים לומדים את המינימום ההכרחי, וכך מיישבים את הנורמה הקהילתית המקובלת עם הדרישות החיצוניות. לעומת זאת, אצל הליטאים, הנטייה לרוב היא לשלב לימודי קודש ולימודי חול בהיקף רחב יחסית בגיל בית הספר היסודי ובהיקף מצומצם יותר בגיל התיכון. לימודי החול במוסדות הליטאיים נלמדים לרוב מגישה פרקטית של הכנה לחיי המעשה, ולעיתים יש בהם גם מסר חינוכי עקרוני של שילוב תורה עם דרך ארץ, על פי דרכו של רבי שמשון רפאל הירש.

הגישות השונות של החסידים והליטאים מתבטאות בהיקף השעות המוקדשות ללימודי חול, במספר מקצועות החול הנלמדים, באיכות המקצועית של המורים המלמדים אותם ובספרי הלימוד. ביטוי מרכזי לא פחות להבדל בין הגישות הוא מספר השנים שבהן נחשפים הבנים ללימודי חול: בחינוך החסידי מקובל שלימודי החול נמשכים רק עד כיתה ח', ואילו בחינוך הליטאי האמריקאי

תלמידים לומדים את מקצועות החול אחר הצוהריים גם בגיל התיכון. בזרם החרדי המרכזי, שכפי שציינו לעיל, נמצא על התפר שבין החרדי לדתי-לאומי, היקף לימודי החול נרחב הן בגיל היסודי הן בתיכון.

הפערים בין זרמי החינוך ניכרים בעיקר בחינוך לבנים. בבתי הספר לבנות, שמחקר זה אינו עוסק בהם, ההבדלים קטנים יותר, וככלל, ילדות ונערות מכל הזרמים החרדיים בארצות הברית, לרבות הזרם החסידי, לומדות לימודי חול בהיקף רחב.

לדוגמה, להלן תיאור שתיאר בפנינו בוגר החינוך החסידי:

נערות חרדיות יוצאות לעולם עם כישורים, הן יודעות אנגלית, מתמטיקה, יודעות קצת מדעים והיסטוריה. אני גדלתי עם הרבה בנות בבית. הן היו חוזרות הביתה ומדקלמות את שמות 50 המדינות, והנשיאים, וערי הבירה [בארצות הברית]. אני לא שמעתי על זה בישיבה שלי. זה לא היה קיים. הן לומדות גם דברים פרקטיים – הקלדה, ותפירה ומשק בית, ניהול פיננסי. הן יוצאות לעולם והן יכולות לקבל עבודה פשוטה, כמו מנהלת חשבונות, או עבודה אדמיניסטרטיבית. אבל באופן טבעי שם נעצרת הקריירה שלהן, כי הן מתחילות ללדת ילדים, יש זמן מוגבל. הן יוצאות משוק העבודה או נשארות במשרות חלקיות, ואז הגברים צריכים לצאת לעבוד. (נפתלי מוסטר, Yaffed)

2. לימודי החול במגזר הישיבתי-ליטאי: פירוט

א. בתי ספר יסודיים

מבחינת לימודי החול, אפשר לחלק את ספר בקהילה החרדית-ליטאית בארצות הברית לשלוש קבוצות:

בקבוצה הראשונה, בתי ספר שהיקף לימודי החול בהם נרחב והיחס אליהם חיובי, משום שהם נחשבים חיוניים לחיים בחברה המודרנית. יחס זה ניכר הן

בהיקף השעות המוקדש ללימודים אלו (3-4 שעות ביום), הן בתוכני הלימוד, הכוללים לימודי אנגלית, גאוגרפיה, היסטוריה, טבע ומדעים. בניגוד לבתי הספר חרדיים בישראל, זמן הלימוד של מקצועות אלו איננו בסוף היום, אלא הם משולבים בין לימודי הקודש לאורך יום הלימודים כולו. בתי ספר אלו נמצאים בריכוזי הליטאים בכל מדינות ארצות הברית, למעט בריכוזים השמרניים יותר בלייקווד, ניו ג'רזי ובברוקלין, ניו יורק. משיחות עם גורמים ומסוירים בשטח לא נחשפנו למגמה של צמצום בלימודים אלו, והם ממשיכים להילמד במתכונת זו זה עשרות שנים.

הקבוצה השנייה היא בתי ספר ליטאיים בריכוזים החרדיים בניו יורק, כמו בורו פארק ופלטבוש. במקומות אלו לומדים לימודי חול בבתי ספר אך בהיקף מצומצם יותר, וגם מתוך יחס אוהד פחות. הבדל זה עשוי לבוא לידי ביטוי ב"דחיות" הלימודים האלה לסוף היום ובאיכות ההוראה והמורים.

הקבוצה השלישית, הגדלה בקצב מהיר בשל הגירה דמוגרפית ניכרת, היא בתי הספר הליטאיים בעיר לייקווד. בעיר זו היקף לימודי החול בבתי הספר היסודיים דומה מאוד להיקף המוכר בישראל. לימודי החול נלמדים במשך שעה או שעתיים בסוף היום, והמסר החינוכי שלהם הוא שיש ללמוד אותם בלי חדווה בשל האילוץ הנובע מעולם המעשה.

ב. בתי הספר התיכונים והיחס לאקדמיה

החלוקה לשלוש קבוצות ניכרת גם בלימודי התיכון. ישיבות מהקבוצה הראשונה במגזר הליטאי, בכל רחבי ארצות הברית, נוטות לעסוק בלימודי חול בהיקף ניכר, המתקרב במידה רבה להיקף בישיבות תיכוניות דתיות-לאומיות בישראל. חלק ניכר מהבוגרים שלהן פונים ללימודים אקדמיים, אם במהלך הלימודים בישיבה הגבוהה (לדוגמה, בישיבת נר ישראל בבולטימור) ואם לאחר מכן, במוסדות כלליים או במוסדות ייעודיים לחרדים.

גם בישיבות מהקבוצה השנייה, של הזרם המרכזי במגזר הליטאי, תלמידים ניגשים לבחינות בגרות. במדינת ניו יורק, למשל, מקובל כי ישיבות קטנות מהמגזר הישיבתי-ליטאי מכינות את תלמידיהן לבחינות רמה אחידות, ריג'נטס (Regents), של המדינה. על התלמידים לעמוד במבחנים במקצועות אנגלית

(ספרות והבנת הנקרא), מתמטיקה (אלגברה, גאומטריה, טריגונומטריה ועוד), לימודי חברה (גאוגרפיה, ממשל והיסטוריה של ארצות הברית, גאוגרפיה והיסטוריה כללית), מדעים (כימיה, מדעי כדור הארץ ופיזיקה), ושפה שנייה (צרפתית, גרמנית, עברית, או שפה זרה אחרת). רמת הלימודים משתנה ממוסד למוסד. ברוב המוסדות מבחני הבגרות הם בהיקף המינימלי הנדרש ולא למעלה מכך, אם כי יחידים, במוסדות המודרניים יותר, יכולים להרחיב את היקף הבגרות שלהם כדי שיוכלו להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה ולעסוק בעתיד במגוון רחב יותר של מקצועות.

במוסדות אלו היקף לימודי הקודש בגיל התיכון מתרחב מאוד, ואילו היקף לימודי החול מצומצם. כך, רובן המוחלט של שעות הלימוד בישיבה (יותר מ-10 שעות ביום), מוקדשות ללימודי קודש, ורק 2-3 שעות, לרוב אחרי הצהריים, מוקדשות ללימודי חול. בהיקף השעות המוקדשות ללימודי חול, וגם מבחינת היעדר אפשרות בחירה בלימודים בתחום מסוים ("מגמה"), דומות הישיבות האלה לישיבות התיכוניות החרדיות בישראל (להבדיל מהישיבות התיכוניות הדתיות-לאומיות). גם במסורת זו לא ניכר שינוי בשנים האחרונות. אף שלמעשה היקף לימודי החול בקהילות ליטאיות בניו יורק, בישיבות בפלטבוש ובבורו פארק לא נשחק, נשמעת הטענה שבהשוואה לעבר ניכרים בישיבות האלה זלזול או חוסר כבוד כלפי לימודי החול.

הישיבות בקבוצה השלישית, בזרם הליטאי, מבקשות לחנך את הבנים על "טהרת הקודש", כלומר בגישה דומה לגישה החרדית-ליטאית המקובלת בישיבות הקטנות בישראל. על פי גישה זו, שאומצה בראש ובראשונה בלייקווד, אין לומדים כלל מקצועות חול בגיל תיכון, ומובן שלא נבחנים בהם בבחינות הגמר הרשמיות של המדינה. מרכזיותה של גישה זו מתעצמת לנוכח הנהירה של צעירים ומשפחות חרדיות לעיר זו, שבה לומדים כיום קרוב לשליש מתלמידי הציבור החרדי-ליטאי בארצות הברית.

יש לציין שגם בקהילות נוספות של החרדים ליטאים, כמו בעיירה החסידית ברובה מונסי, ואפילו בישיבה בטורונטו, קנדה, לא לומדים לימודי חול בגיל תיכון. כך שמענו, למשל, מעסקן בכיר בקהילה הליטאית שהופתע לשמוע על אופייה המסתגר של הישיבה הקטנה שבה לומדים קרובי משפחתו: "למעשה

אין לימודים תיכוניים. בעיקרון הבנים פורשים מלימודי חול ולומדים תורה כל היום". הוא ייחס זאת למצב התודעתי של החרדים בארצות הברית:

כשאתה מרגיש ביטחון עצמי יש לך יותר חוצפה. מרגע שהקהילה החרדית הרגישה בטוחה באמריקה, אנחנו כבר לא מהגרים, יש לנו ילדים שהם אמריקאים לכל דבר, יש לנו זכויות – מרגע שזה קרה אנשים מסוימים הרשו לעצמם לפעול לפי מה שהם חושבים שהוא האידיאל. האם זה האידיאל או לא? זו כבר שאלה אחרת, תאולוגית. אבל הם חשו שזה האידיאל וחשו יותר נוח לכופף את החוקים, במידה שיש בכלל חוקים מצד הממשלה. (אבי שפרן, דובר אגודת ישראל באמריקה)

מגמת הצמצום בלימודי החול חורגת אפוא מגבולותיה של לייקווד. עם זאת, אף שזאת מגמה בולטת, ראוי לציין כי גם בסביבת לייקווד יש מוסדות המשלבים לימודי חול, ויש שצינו בפנינו ששם דווקא עולה הקריאה להרחבת לימודי החול במוסדות הלימוד, ייתכן שבשל הנהירה הדמוגרפית לעיר גם של חרדים ליטאים מגוונים פתוחים יותר.¹⁵ אחד מראשי ארגון תורה ומסורה ציין במפורש את השינויים האפשריים בלייקווד, אפילו במגזר החסידי:

יותר ויותר אנחנו מגלים שבני הישיבות, ואפילו החסידים, מבינים שאם התלמידים בגיל התיכון לא מקבלים הכשרה מתאימה הם לא יתקבלו לעבודה, והם לא יהיו מסוגלים לפרנס את משפחותיהם, אז המודל ה"לייקוודי" לא עובד, פשוט לא עובד. ולכן, גם ההורים יותר מתוחכמים בדור הזה, אז כשהם שולחים את ילדים לבתי ספר ישיבתיים הם רוצים את לייקווד, אבל במקביל הם רוצים חינוך מקצועי טוב, והשוק הוא מאוד תחרותי בתיכונים. כל ישיבה שלא מציעה את זה לא תשרוד, אנשים ילכו למקום אחר, אז יש לחץ אדיר. (הרב מרדכי בסר, יועץ בכיר לבתי ספר, רשת תורה ומסורה)

15 אחת היוזמות להוראת לימודי חול בדרך הקושרת אותם לחיי המעשה של הבוגר החרדי בעולם המודרני היא יוזמה של הארגון החרדי Life Prep Education System, והיא פועלת גם בלייקווד (ראו להלן הערה 18).

המשך הלימודים בישיבה הגבוהה לאחר גיל תיכון עשוי להקנות נקודות זכות אקדמיות. כך, למשל, אפילו ישיבת לייקווד מזכה את תלמידיה הוותיקים בתואר ראשון במדעי הרוח (liberal arts) המקובל במוסדות שאינם אקדמיים מובהקים. תואר זה יכול לשמש נקודת זינוק לתארים מתקדמים אם התלמיד ימשיך לאוניברסיטה.

המגמה בחרדיות הליטאית איננה רק הסתגרות. בקוטב השני ימצאו מי שנעשו פתוחים יותר מהוריהם, ולכן, למשל, יתמכו בהליכה של ילדיהם לאוניברסיטאות, או יראו בעצמם חלק מהחברה האמריקאית. נטייה זו רווחת, אם כי בהיקף נמוך יותר מהנטייה המסתגרת. אולם, גם בקרב מי שנוטה לכיוון הפתוח והמשתלב יותר מקובל לשמור על המסגרת הקהילתית ועל הופעה חיצונית חרדית וישיבתית.

בשנים האחרונות לומדים במרכז הישן של האורתודוקסיה המודרנית – ובראשו מוסד הדגל ישיבה יוניברסיטי שבצפון מנהטן – גם סטודנטים רבים שגדלו במשפחות חרדיות ושומרים על הופעתם החרדית. בביקור שערכנו בקמפוס של ישיבה יוניברסיטי בלט לעינינו שיעור הסטודנטים בעלי החזות החרדית, חלקם תלמידי בית המדרש לרבנים, וחלקם סטודנטים מן המניין בשאר מחלקות האוניברסיטה. המראה הזה בולט משום שאוניברסיטה זו הייתה מאז ומתמיד מוסד דגל של הציבור האורתודוקסי-מודרני, והמוטו שלה היה ועודו "תורה ומדע", בהשראתו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק, המנהיג הגדול של האורתודוקסיה המודרנית.

מקובל לטעון שבתהליך מורכב, הנוגע להשקפה דתית, לפוליטיקה ולסוציולוגיה, ישיבה יוניברסיטי "הלכה ימינה" עם השנים, ולכן חרדים רבים יותר מתיישבים כיום על ספסלי הלימודים שבה, בין שהם סטודנטים שגדלו בקהילות חרדיות ומרגישים כעת בנוח להיכנס בשערי האקדמיה האורתודוקסית, בין שהם אורתודוקסים-מודרנים ש"התחרדו", או אימצו את החרדיות בחלקה. אלו ואלו דוגלים בגישה המשלבת תורה עם השכלה כללית ומדע, ומבטאים מודל של חרדיות מתונה:

כיום הקהילה החרדית-ישיבתית ייבאה לתוכה מתחים ומורכבות שבעבר היו קיימים רק בזרם המודרני. היום יש אופציות שונות,

גם אם לא קוראים לזה אורתודוקסיה מודרנית, וגם אם לא התפתחה במרוצת הזמן השקפה חרדית המקדשת לימודי חול – בפועל אנשים מתנהגים בדרכים שהן חידוש. אתה רואה את זה לאורך כל החזית – ובפרט ביחס ללימודים בקולג', דבר שיותר חרדים מרשים לעצמם היום. (משה קרקובסקי, חוקר החינוך החרדי ישיבה יוניברסיטי)

תהליך זה קשור לתופעת ההתחרדות באורתודוקסיה המודרנית:

ילדים שגדלים כאורתודוקסים־מודרנים רוצים יותר מחויבות ו"אותנטיות" דתית מהוריהם. הם הולכים לשנת ישיבה, בארצות הברית או בישראל, ואז להפתעת הוריהם הם שבים עם מגבעת שחורה לראשם. צעירים אלו גדלו בעולם של חינוך כללי ועברו תהליך התחרדות. הם רוצים להיות אמריקאים וגם חרדים, כל עוד יהיו להם כסף ועוצמה. התוצאה היא שהגבול בין החרדיות הליטאית לבין חלקים מהעולם האורתודוקסי־מודרני מטושטש מבעבר, ומביא לכך שחרדים ליטאים יכולים להרגיש בבית גם במוסד כמו הישיבה יוניברסיטי. (פרופ' סמואל היילמן, קווינס קולג')

ג. זהות אמריקאית: מטלות בבתי הספר, תמונות על הקיר, שירת ההמנון והשבועה

תלמידים הלומדים במערכת החינוך החרדית־ליטאית בארצות הברית, במיוחד במוסדות השייכים לקבוצה הראשונה והשנייה, מרגישים אמריקאים לכל דבר. הלימודים בשפת המדינה, החשיפה למורים לא יהודים ותוכני הלימוד, הכוללים היסטוריה אמריקאית ולימודי אזרחות בדגש על החוקה והמוסדות בארצות הברית (ראו להלן), יוצרים אצל התלמידים קשר אל ההווה האמריקאית, בשילוב הזהות החרדית שלהם, כמובן.

סיור בבית ספר יסודי השייך לקבוצה הראשונה של החרדים־הליטאים הדגים לנו כיצד יכולות שתי הזהויות האלה לדור בכפיפה אחת: על קיר אחד מקירות בית הספר נתלו תיאורים של חיי היום־יום במושב ג'יימסטאון בתקופה

הקולוניאלית ומכתבים שכתבו התלמידים לג'ורג' וושינגטון, ועל קיר אחר הייתה תלויה כרזה גדולה ובה הכיתוב "והיו עיניך רואות את מוריך" ותמונות גדולי הדור החרדים בארצות הברית ובישראל. בבתי ספר של הקבוצה השנייה והשלישית של החרדים-הליטאים ההזדהות עם ההווה האמריקאית אינה חזקה כל כך אך תמונות הקשורות לתולדות ארצות הברית ולדמויות מפורסמות בחיי האומה תלויות בחלק מבתי הספר האלה, ואפילו בבתי ספר חסידיים.

דוגמה זו יכולה להמחיש גם את נקודות הדמיון והשוני בין בתי הספר הליטאיים בארצות הברית לבין החינוך החרדי-ליטאי בישראל. דמויות המופת בחינוך החרדי-ליטאי בארצות הברית יהיו המנהיגים החרדים, לרבות מי שחיים ופועלים בארץ ישראל. כלומר, לצד גדולי התורה של אמריקה, תלמיד חרדי-אמריקאי ישמע ויתחנך על גדולתם של החזון אי"ש והרב שך, והרב שטיינמן. גם בבגרותו של התלמיד מרבית הסיכויים שאם ילמד בישיבה בישראל תהיה זו ישיבה מהדגם החרדי, שאליו הוא מרגיש קרבה חברתית גדולה יותר. לעומת זאת, תוכני הלימוד ושיטות ההוראה בחינוך הליטאי בארצות הברית, וכן יחס מכבד כלפי גדולי האומה האמריקאית, מאפיינים בישראל את החינוך הדתי-מודרני.

הזהות האמריקאית מוטמעת גם במוסדות התיכונים החרדיים-ליטאיים בארצות הברית. למשל, באימוץ תרבות הספורט האמריקאית, לרבות שמירה על כושר גופני ומשחקי כדורסל, בייסבול ופוטבול – תלמידים בישיבות חרדיות בארצות הברית רשאים לנצל את ההפסקות, בחצר הישיבה, למשחקי כדור, מחזה שלא ייראה ולא יימצא בישיבות בישראל. אולם החיבור לזהות האמריקאית עמוק אך יותר. בסרטון מקוון אפשר לראות את טקס הסיום של תלמידי התיכון בישיבת פילדלפיה (Talmudical Yeshiva of Philadelphia) – אחד המוסדות התורניים החשובים בארצות הברית. בטקס הגמר אומרים התלמידים בקול את נוסח השבעה לדגל ואז פוצחים בשירת מקהלה בשירת ההמנון האמריקאי. בעוד הבחורים הצעירים מהללים בשירתם את "ארצם של החופשיים", ראש הישיבה הרב אליהו שווי ויתר המכובדים נעמדים גם הם, הגם ששירתם לא נשמעת. טקס השלמת בחינות הגמר הוא מעין טקס כניסה אל החברה האמריקאית הבוגרת, ומכאן הסיבה להתרגשות התלמידים.¹⁶

3. מורים וספרי לימוד

א. פרופיל המורים

אורח מִישראל המגיע לבתי ספר חרדיים בארצות הברית נחשף לתופעה שאי אפשר להעלות על הדעת כמוה בארץ – מורים לא יהודים, לצד מורים יהודים שאינם אורתודוקסים, המלמדים את מקצועות החול. למשל, בביקור בבית ספר יסודי חרדי בפסאייק (ניו ג'רזי) צפינו בשיעור של מורה לטבע ממוצא פורטוגלי אמריקאי, שלדברי מנהל בית הספר היא המורה האהובה ביותר בכל המוסד. תוכן השיעור אינו מתחומי ההתמחות שלנו, ולכן קצרה דעתנו מלהביע עמדה, אך היה אפשר להתרשם מהדינמיקה החיובית ומהיחסים החמים שבין מורה לתלמידיה. תופעה זו איננה יוצאת דופן בבית ספר הזה, והיא בבחינת נורמה בבתי ספר חרדיים, בוודאי בליטאיים שבהם. נוכחות של מורים לא חרדים משתלבת גם בנוכחות של אנשי מנהלה לא יהודים ממגוון קבוצות דתיות ואתניות בבתי הספר החרדיים.

פרופיל המורים מעיד שתרבות המובלעת החרדית בארצות הברית, בייחוד בתחום החינוך, שונה מהמוכר לנו מישראל. הפרגמטיזם של החרדים האמריקאים גורם להם לראות בלימודי החול תחום מובן מאליו, ומביא לניטרליזציה גם כלפי זהותם של המורים. תופעה זו ניכרת לא רק בבתי הספר הליטאיים, אלא אפילו בבתי הספר החסידיים:

קשה למצוא מורים מוסמכים כי אין כסף לשלם, אז לעיתים תמצא שהמורים הם חבר'ה יהודים שאינם בני ישיבות ומחפשים השלמת הכנסה אחר הצהריים, או לעיתים לא יהודים שמלמדים במהלך היום בבתי ספר קתוליים או ציבוריים ומגיעים [למוסד החרדי] ללמד בשעה שלוש וחצי כשמתחילים לימודי החול. בתיכון זה יהיה תמיד גבר, בתלמודי תורה מסוימים יאפשרו לנשים. (משה קרקובסקי, ישיבה יוניברסיטי)

אולם גם בתחום זה חלים בשנים האחרונות שינויים. בקרב חרדים בארצות הברית נשמעת לעיתים ביקורת על שהמורים אינם יהודים או שאינם אורתודוקסים. הביקורת טוענת בעיקר שמורים לא יהודים או לא חרדים אינם

מהווים דוגמה אישית לתלמידים בשל הרקע האחר והתפיסות השונות שלהם. ביקורת זו נובעת משני מניעים סותרים כמעט: יש מהמבקרים מי שמעוניינים שהמורים יהיו חרדים כדי שהתלמידים ילמדו את מקצועות החול ביתר רצינות, ואילו אחרים אינם טרודים בכך כלל, אלא מעוניינים שהצוות המקצועי יהיה "על טהרת הקודש".

בתי הספר הליטאיים מתקשים לקדם חרדיזציה של צוות ההוראה בבתי הספר. מוסדות אלו מעוניינים להבטיח את רמת ההוראה של תחומי החול, אך אינם מוצאים מספיק מורים חרדים המסוגלים לעשות זאת. הסיבות לכך הן השכר הנמוך שיכולים בתי הספר החרדיים לשלם והתנאים הסוציאליים הבעייתיים, שבמקרים רבים אינם כוללים ביטוח בריאות, פנסיה ותשלום על חופשות. המורים הלא-חרדים הם בעלי השכלה אקדמית, בשעות הבוקר הם מלמדים בבתי ספר ציבוריים, וההוראה בבתי הספר החרדיים היא השלמת הכנסה בעבורם. לעומתם, למורים חרדים אין בדרך כלל תואר אקדמי בחינוך, ולפיכך הם יכולים ללמד רק בבתי ספר חרדיים ובשכר נמוך, ובשל כך מעטים פונים לתחום הזה:

הבעיה הגדולה ביותר בחינוך החרדי היא גיוס מורים בעלי כישורים ללימודי חול. כשהמצב הכלכלי באמריקה טוב, בתי הספר הציבוריים מגייסים מורים רבים, אז מי ירצה לבוא לפה לחצי יום עם משכורת גרועה ובלי הטבות? אז אנחנו עוברים לשלב שארגון תורה ומסורה יכשיר אנשים דתיים להוראה. עדיין יש לנו מורים לא יהודים, חלקם מעולים, אבל השוק נהיה מורכב. (הרב ברוך הילסנרט, מנהל הלימודים הכלליים, ישיבת מקור ברוך, ניו ג'רזי)

ארגון תורה ומסורה, המאגד את בתי הספר האורתודוקסיים (במיוחד החרדיים) בארצות הברית, מנסה לקדם השתלמויות ומרכז פדגוגי למורים חרדים. בביקור שערכנו במרכז הפדגוגי בשכונת פלטבוש בברוקלין נחשפנו לספרייה ובה חומר פדגוגי ומקצועי מגוון, אך נדמה שהמורים החרדים עצמם משתמשים בה שימוש מוגבל. הן מהסיבות הכלכליות, הן מהסיבות המקצועיות, עוד רחוק היום שבו גם המורים למקצועות החול בבתי הספר הליטאיים יהיו חרדים בלבד.

אופן הפעולה של ארגון תורה ומסורה משקף היטב את הדרכים הייחודיות שבהן החרדיות הליטאית (הדומיננטית בארגון הזה) בונה את המובלעת שלה. הכנס השנתי של הארגון נועד ליצור הזדהות ושייכות בקרב מחנכים במגזר החרדי. אחד המשתתפים בכנס התבטא באוזנינו שהוא איננו לומד בכנס בהכרח תכנים חדשים, אך בשבילו, מי שחי ועובד בעיר שאינה משופעת בחרדים, המפגש עם הרבנים והמחנכים חיוני לעיצוב הודעה שהוא שייך לקבוצה גדולה יותר.¹⁷

עם זאת, הכנס מצביע גם על נזילותה של המובלעת. המרצה המרכזי בכנס, שהנחה כמה שעות של סדנה פדגוגית אקטיבית, היה פרופסור לחינוך, לא יהודי, בעל מוניטין בתחומו בארצות הברית. הרצון להיות מעודכנים ככל האפשר בדרכי ההוראה ולרענן אותן, וגם היכולת ללמוד ממרצה לא יהודי, הם מאפיינים מהותיים ביחס של החרדים האמריקאים לסובב אותם. אי-אפשר להעלות על הדעת אירוע במתכונת דומה בכנס מחנכים חרדיים בישראל.

החרדיזציה של צוותי ההוראה רווחת יותר בבתי ספר חסידיים, כיוון שבהם הבידול מהחברה הסובבת עמוק יותר. בשל כך יש חשיבות גדולה יותר לזהות המורים ולהיותם מ"אנשי שלומנו". דוגמה לשינוי כזה ראינו בביקור בבית ספר חסידי בבורו פארק, שם נפגשנו עם מורה ללימודי חול בתלמוד תורה חסידי. המורה, בשנות העשרים המוקדמות לחייו, סיפר לנו על תוכניותיו ללמד את הילדים בתלמוד תורה היסטוריה ופוליטיקה. ואכן, בשיעור שצפינו בו חשף המורה את התלמידים בכיתה ו' לפעילות האו"ם ברחבי העולם. היה אפשר להיווכח שכדבריו הוא בונה את תוכנית הלימודים מאפס, ואינו מלמד על פי שום תוכנית מחייבת או ידע מסודר.

מי מלמד את הילדים האלה? אני. אין לי אנגלית ברמה גבוהה, אני לא מורה מקצועי. אני אחראי ללמד אותם לימודים כלליים, שיידעו קצת מה זה צפון ומה זה דרום, שיידעו איך עובדת הממשלה. אני לא למדתי את זה. היום מביאים לפה, לברוקלין, אנשים מבני ברק שילמדו ילדים, הם לא יודעים מילה אנגלית. הם משמשים בייביסיטר. אז אני עוד נחשב איכותי, עם ידע כללי

17 הכנס השנתי ה-62 של תורה ומסורה, שבו השתתפנו, נערך ב-2-6 במאי 2018, באתר הנופש קלהרי, בפוקונוו מנורז, פנסילבניה.

על העולם, כי קצת עבדתי בפוליטיקה. אני מדבר אנגלית ויידיש ועברית ברמה סבירה. שאלו אותי: אתה יכול ללמד כיתה ד'?
אמרתי: לא יודע. אמרו לי: כן, אתה יכול. (משה קליין, רב ומחנך בקהילה החסידית, בורו פארק, ניו יורק)

שאלנו את המורה הזו אם המצב היום טוב יותר מהמצב בילדותו הלא-רחוקה, או רע יותר, והוא השיב:

גם וגם. כשאני הייתי ילד בתלמוד תורה בברוקלין, למדנו אנגלית בסך הכול מכיתה ד' ועד ז'. בהרבה מקומות זה המצב גם היום. השינוי המרכזי הוא במורים. לנו היו מורים מקצועיים לא יהודים. הם לא ידעו מילה ביידיש, זרקנו עגבניות בשיעור וצחקנו עליהם, אבל למדנו משהו. היום המורים הם חסידים. הם לא מורים מקצועיים, אבל מורים חסידים כמוני זוכים ליותר כבוד בכיתה. החלק הלימודי, התוכן, תלוי במאה אחוז במורה.

כאמור, כל זה אמור בתלמודי תורה חסידיים.

היכולת של מורים שלא עברו הכשרה מסודרת ללמד בבתי הספר החרדיים נשענת גם היא על חולשת הרגולציה ביחס לבתי הספר הפרטיים בארצות הברית. אף שתנאי הסף להוראה בבתי הספר הציבוריים בארצות הברית הוא תעודת הוראה מטעם קולג' מוכר, החוק בניו יורק מתיר לבתי הספר הפרטיים להעסיק מורים "כשירים" (competent). למעשה, ההנחה ששמענו ממורים היא שלשון החוק מחייבת מורים לשלוט בחומר הנלמד ולהפגין יכולות שליטה בכיתה, אולם הגדרה זו כללית, נתונה לפרשנות בית הספר הפרטי בלבד, ואינה נבדקת על ידי הרשויות. בעקבות זאת, רבים מהמורים בבתי הספר החסידיים הם חסרי כל השכלה פורמלית בחינוך או בתחום הדעת שהם מלמדים. כמה מן המרואיינים שלנו טענו שבבתי הספר היסודיים החסידיים מלמדים מורים לאנגלית שבקושי דוברים את השפה:

לפני 20 שנה, ואולי יותר, ישיבות חסידיות שכרו בעיקר מורים מבתי הספר הציבוריים. תחשבו: בתי הספר הציבוריים מסיימים בשלוש אחר הצהריים, וזו השעה שאתה מתחיל ללמד במוסד ממול, שהוא חסידי. אתה גוי, שנראה כמו גוי, אתה מקבל

הצעה: תבוא אלינו לעוד שעה וחצי בסוף היום ותררויח עוד כמה דולרים, תררויח עוד חופשה. האנשים האלה עברו כל יום במשך 90 דקות ניצול והשפלה חמורים כי הילדים זלזלו בהם, הייתה משמעת נוראית. באופן די מעניין, החסידים ניסו לשפר את המשמעת ואת ההתנהגות, אז הם אמרו: אנחנו יודעים מה הבעיה – ילדים חסידים לא מכבדים אף אחד שנראה כמוכם או כמוני, אז יש פתרון – נביא אנשים שנראים כמונו, כמו האבות של הילדים האלה. אז במובן מסוים הם שיפרו את לימודי החול, אבל במובן אחר הם החריפו את המצב, כי המורה לאנגלית לא יודע אנגלית, והמורה למתמטיקה לא יודע מתמטיקה, הם צריכים ללכת לשאול את נשותיהם. (משה קליין, רב ומחנך בקהילה החסידית, בורו פארק, ניו יורק)

ההתרשמות שלנו היא שיייתכן שהתיאור הזה מוקצן במקצת, אך המציאות במקרים רבים איננה רחוקה מכך.

ב. ספרי לימוד

לספרי לימוד יש תפקיד חשוב בכל מערכת חינוכית. הספרים מעצבים אצל הילדים הצעירים את הידע הקולקטיבי ונחשבים מקור מידע אובייקטיבי, אף על פי שהם מבטאים, כמובן, נטיות אידאולוגיות. משום כך הבחירה בכל ספר מועדת למחלוקות, ומחלוקות אכן מתגלעות סביב ספרי לימוד באזרחות ובהיסטוריה, למשל. בחינוך החרדי המגוון החשש מפני תוכן לא הולם מובנה לא רק בנושאי הלימוד ההומניים, אלא מול כל הספרים, לרבות ספרי הלימוד במדעים.

כל עוד לא היו חלופות השתמשו מרבית תלמודי התורה, בתי הספר החרדיים והישיבות הקטנות בספרים שבהם משתמשים גם בבתי ספר כלליים. כך בלימודי הקריאה והכתיבה, הספרות, המדעים וההיסטוריה ובמקצועות נוספים. זהו המצב גם היום, במיוחד בבתי הספר היסודיים. התכנים הנלמדים בגילים הצעירים נחשבים מאתגרים פחות מהתכנים שבלומודי התיכון. לימוד קריאה וכתיבה בגיל בית הספר היסודי איננו "מסוכן" כמו קריאת ספרות אנגלית עכשווית, ולימוד טבע וגאוגרפיה איננו מאתגר כמו לימוד מדעים, הכולל תחומים כמו אבולוציה וגאולוגיה.

אחת המוטיבציות לשימוש בספרים כלליים היא העובדה שבמדינות רבות בארצות הברית, לרבות ניו יורק, הספרים ברשימה שהממשלה מאשרת – מסובסדים. תנאי הכניסה לרשימה ולהשתתפות המדינה בחלק ניכר מעלות ההפקה הוא בדיקה מדוקדקת של הספרים ועמידה ברף איכות מסוים שקובעים גורמי מקצוע. הסובסידיה על ספרי לימוד היא אחד הסעיפים שדרכם מגיע המימון הציבורי גם לבתי ספר פרטיים.

ההיקף המוגבל של בתי הספר החרדיים לא אפשר בעבר כתיבת ספרי לימוד ייעודיים למגזר הזה, והם נאלצו להשתמש בספרים כלליים. אולם, השתנות הערכים בארצות הברית, במיוחד מאז צמיחת "תרבות הנגד" בשנות השישים, שהביאה לכתיבת ספרות נועזת יותר, לתפיסה של שוויון מגדרי ולסגנון לבוש הנחשב בלתי צנוע בבתי ספר חרדיים (וניכר גם בספרים), וכן הנטייה של החברה החרדית האמריקאית לשמרנות גדולה מבעבר ושל מערכת החינוך החרדית להיות הומוגנית יותר – הביאו לצורך ב"שימוש יצירתי" בספרים האלה.

בחלק מבתי הספר החרדיים, במיוחד בגיל התיכון, פיתחו מנהלים ומורים שלל דרכים להתמודדות עם האתגרים שמציבים ספרי הלימוד האלה ובהן, מהקלה אל הכבדה: מיון, דילוג, הוספה, צנזורה, עיבוד וכתיבת ספרים מקוריים.

1. מיון

רשימת ספרי הלימוד המסובסדים ארוכה ומגוונת, וכל בית ספר הוא "אדון לעצמו" ויכול לבחור לו את הכותרים הנחשבים בעיניו "לא מזיקים". כך עומדים בתי הספר בדרישות תוכנית הלימודים, אך עוקפים תכנים הנחשבים בעייתיים. לדוגמה, "דרכי תורה" הוא מוסד-גג גדול בניו יורק ובו כ-2,300 תלמידים מגיל שלוש ועד סוף התיכון. בישיבה הקטנה של דרכי תורה – מכיתה ט' ועד כיתה י"ב, שבה כ-250 בחורים – מלמדים ספרות אנגלית בעזרת סדרת ספרים עבי כרס שמקובל להשתמש בהם, בין היתר, בבתי ספר נוצריים, ונקראים Implications of Literature. במקראות האלה מכונסים נובלות ושירים ונאומים מפורסמים, ועוד מיני טקסטים של מחברים כמו אמילי דיקנסון, מארק טוויין ומרטין לותר קינג. יש בהם טקסטים מהתקופה הפוריטנית והוויקטוריאנית ומהמאה ה-20. הכותר אינו נחשב נוצרי-דתי, אבל באתר של המו"ל (TextWord Press), נכתב כי הסדרה מביאה לתלמידי התיכון תוכן "מסורתי ומוכוון ערכים", ובכלל זה הקפדה על תוכן התואם את ערכי המשפחה. המורים של "דרכי תורה" בחנו

את הסדרה הספרותית כולה, והתוכן שלה נמצא "כשר" גם לעיניים חרדיות-ליטאיות.

2. די לוג

במקרים מסוימים משתמשת מערכת החינוך החרדית בספר כללי שיש בו תכנים בעייתיים מנקודת מבטה, ואז עשוי צוות ההוראה לדלג על החומר הבעייתי. למשל, בסוגיית האבולוציה. יש מוסדות שבהם התלמידים אינם לומדים נושא זה כלל, ואף עשויים להיכשל במכוון בשאלות הקשורות בנושא זה בבחינת הגמר.

3. הוספה

בישיבת דרכי תורה ראינו ספר לימוד רגיל שנוסף לו פרק העוסק במתח שבין תאוריית האבולוציה לבין התורה בדרכים חרדיות מוכרות. הפרק הנוסף נועד לערער את התוקף המדעי של האבולוציה ושל "מוצא המינים", בצד האמירה שמכל מקום אין סתירה בין התורה לבין המדע. גישה זו הוצגה לנו כביטוי לפתיחות והכלה, לעומת בתי ספר שיימנעו מהוראת הנושא כולו. באמצעות הוספת "ההשקפה הנכונה", ולמרות העלות הכספית הכרוכה בכך, המוסד מלמד את התלמידים כיצד להתמודד עם הסתירות והמתחים שבין המדע לבין התורה, וכך התלמידים יכולים ללמוד ביולוגיה בספר לימוד איכותי המכין אותם היטב לבחינות הגמר במקצוע.

"יש מוסדות [חרדיים] שלא ייגעו בספרים של הממשלה, כי יש שם דרווין, אבל אנחנו רצינו לעשות מבחני ריג'נטס ביולוגיה, אז הכנו מחדש את ספר הלימוד. הוספנו דפים נלווים לספרים, ובהם אנחנו מביאים את ההשקפה הנכונה מבחינתנו, שאנחנו לא מאמינים בקופים. זה עלה לנו הרבה כסף". כך הסביר הרב בנדר, ראש ישיבת דרכי תורה.

הרב גולד, האחראי ללימודי חול בישיבת דרכי תורה, הרחיב בעניין:

תלמיד צריך לדעת שיש תורה כזאת אבולוציה. יום אחד הבחור יצא לשוק העבודה וייתקל במישהו שיגיד משהו על אבולוציה, הוא צריך לדעת מזה, וזה עוזר שיש לנו גם כל כך הרבה לימודי קודש כדי להכין אותו. יש ישיבות שמנחות את הבחורים שלא לענות [על שאלות במבחני ריג'נטס] בעניין אבולוציה. אומרים לבחורים: בשאלה הזאת תיכשלו בכוונה, תקבלו אפס נקודות.

אנחנו אומרים: לא, זה בסדר, תענו. בחורים אומרים לי: איך אנחנו מאפשרים את זה? אני רוצה שאתה תדע את העמדה שלנו בעניין אבולוציה, ולכן ילמדו על זה. יש לנו בספר לימוד הקדמה שהוספנו, עשינו רפרודוקציה של הספר עם תוספת של רב. הוא כתב בדיוק את ההשקפה. אנחנו לומדים גם רבייה, זכר, נקבה, אני מלמד את כל המושגים הנחוצים למבחן, לא מאריך בזה. מה שצריכים לדעת, אבל לומדים בשביל המבחן, לא מאריך, מה שצריכים לדעת, אז אולי הם מקבלים ציון 95 ולא 99, אבל לומדים את זה.

4. צנזורה

במקרים מסוימים נבחר ספר המקובל בבתי ספר כלליים, אך המחנכים החרדים מצנזרים אותו צנזורה חלקית. לא נדיר למצוא, בעיקר בתלמודי תורה חסידיים, הסרה ממש של עמודים מסוימים, או השחרתם, הנעשות עוד בטרם מגיעים העותקים לידי התלמידים. בעמודים המצונזרים מופיעים טקסטים או תכנים גרפיים העלולים לעורר שאלות או לערער על הדרך הנכונה כפי שתופס אותה המוסד.

5. עיבוד והתאמה של ספרים קיימים

אחת היוזמות החרדיות בשנים האחרונות היא הוצאה לאור של סדרת ספרי מדע חדשה שתתבסס על סדרת ספרים הנמצאת בשימוש נרחב בבתי ספר ציבוריים בארצות הברית. אחד המרואיינים שלנו הוא יזם המעסיק סופרים חרדים שיוציאו עבורו ספרי קריאה לגיל הרך על פי הזמנה, בלי אלימות ובלי "משפחות עם שתי אימהות", כך לדבריו. היזם אמר כי אין תחליף להוצאת ספרים מותאמים לקהל היעד: "אם תביא לילד ספר מצונזר או 'מכוסה' הילד רוצה לדעת מה ניסית להסתיר. זה לא מתאים לנו יותר. אנחנו מעוניינים להביא להם מראש ספרים מתאימים בשבילם". הוא סיפר כי הוא מעסיק כמה עובדות הקוראות קריאה מדוקדקת את אלפי ספרי הלימוד הקיימים בשוק כדי לאתר מהם את הספרים המתאימים ביותר לעיבוד "כשר".

6. כתיבה של ספרים מקוריים לתלמידים חרדים

כמה מהרבנים והמחנכים, וגם אנשי עסקים, מסתייגים מהפשרות הנעשות בעקבות ההחלטה להשתמש בספרי לימוד "של גויים", ומבקשים לדחוק אותן

לטובת יוזמה יקרה יותר – כתיבת ספרים מקוריים המיועדים עבור תלמידים חרדים. הסתייגות זו עולה בקנה אחד עם התעוררות שוק הספרים החרדי, בכלל, ושוק ספרי הלימוד, בפרט. ב-10-15 השנים האחרונות מופיעים בארצות הברית, וכן בבריטניה, מאות כותרים חרדיים בשפה האנגלית, המתאימים לתלמידי בתי הספר – מגני הילדים ועד גיל התיכון, לבנים ולבנות – במדעים, באנגלית ובהיסטוריה. לתחום המתפתח הזה יש לו היבט קהילתי-חינוכי וגם היבט עסקי.

מיזם "לימודי ישראל", שהוציא לאור כמה ספרי לימוד "כשרים" בהיסטוריה ובלימודי כדור הארץ, הוא אחד הגורמים הפועלים בתחום הכתיבה הייעודית של ספרי לימוד לתלמידים חרדים. כל ספר במיזם הזה מתהדר ב"הסכמות" רבניות בעמודיו הראשונים. למשל, הרב אהרון פלדמן, ראש ישיבת "נר ישראל" בבולטימור, כתב בכתב הסכמה שכזה, כי בספרים החרדיים, להבדיל מהספרים הכלליים, אין "השפעות הנוגדות את התורה", ולכן הם "יאפשרו לתלמידים ללמוד לימודי חול על פי ההוראות הטהורות של התורה". הוא ציין כי היהדות החרדית בארצות הברית משגשגת, אבל היא סובלת סבל רב מהמגע עם ספרי לימוד המכילים מסרים וערכים "הסותרים את התורה ואת ערכיה". עם זאת, בפרסומי ספר המדעים של המיזם מודגש ש-80% מהתכנים בו הם התכנים שדורשת מחלקת מדעי כדור הארץ של משרד החינוך של מדינת ניו יורק. גם התכנים המובאים בפרק לדוגמה באתר האינטרנט של המיזם יכולים להימצא בכל ספר לימוד כללי בנושא.

הוצאה לאור נוספת שנחשפנו לפעילותה היא The Jewish Center for Science, ובעלון שהיא מחלקת מופיעה הסיסמה: Seeing Hashem Wherever We Look ("רואים את ה' בכל מקום"). מלבד הסיסמה, ניכר שגם התכנים עצמם "כשרים" ככוונתם להראות עד כמה הטבע הוא ביטוי לגדולתו של הבורא. סדרת הספרים שמוציאה ההוצאה הזאת מכונה Niflaos Haboreh Explorer, ובה, למשל, ספר על בעלי חיים ושמו *Fundamentals of Life Science*, המיועד לחטיבת הביניים. העומד בראש ההוצאה מוצג בפרסומי החברה קודם כול בתוארו הרבני, ורק אחר כך כבעל תואר אקדמי במדעים.

יוזמות אלו הן יוזמות עסקיות המשתלבות בקו שמובילים הרבנים ובמאמץ הקהילתי "למקצע" את החינוך. זוהי גם המשימה המרכזית של ארגון-הגג החינוכי תורה ומסורה – להציע למחנכים מערכי הוראה, גישות חינוכיות וגם

ספרי לימוד, והוא עושה זאת בעזרת ועדות מקצועיות המבקשות לשפר את מקצועיות המורים החרדיים. הארגון מפנה לספרי לימוד ייעודיים לחרדים – שאת רובם מוציאים לאור גורמים פרטיים – ומיידע את המורים בספרי לימוד מותאמים. במגזין של הארגון, *Hamechanech* ("המחנך"), מפורסמות המלצות, וכן פרסומות, המקדמות ספרי לימוד ייחודיים לבתי ספר חרדיים – ספרי לימוד שפה וספרי מדעים.

לעיתים השאיפה לייצר תכנים ייחודיים לחרדים נפגשת עם יוזמה עסקית ועם תמריץ ממשלתי. דוגמה לדבר ראינו בכנס השנתי של רשת תורה ומסורה בפנסילבניה. בשולי הכנס התקיים יריד חינוכי, שבו חברות וארגונים הקימו דוכנים והציעו למוסדות ולמורים משתתפי הכנס את מרכולתם – תוכניות לימודים וספרי לימוד, תוכנות מחשב, עזרים פדגוגיים ומגוון מוצרים אחרים. בדוכן אחד הציעה חברה פרטית שיעורי העשרה במסגרת התוכנית STEM – תוכנית לימודים במדעים וטכנולוגיה שהמורים בה חרדים ותכניה מותאמים לדרישות הקהילה. STEM (Science, Technology, Engineering, Math), היא תוכנית הנפוצה בכלל מערכת החינוך האמריקאית, ומטרתה לטפח מצוינות ותחרותיות בקרב התלמידים במקצועות הריאליים מעבר לתוכנית הפורמלית. התוכנית זוכה לחסות נשיאותית (בשנת 2019 תקצב אותה הבית הלבן ב־200 מיליון דולר), נוסף על כספים ממשלתיים אחרים ותרומות של חברות טכנולוגיה, המגיעות אף הן למאות מיליוני דולרים בשנה. מדובר בתוכנית יוקרתית וולונטרית: היא מציעה לבתי ספר ללמד מעל ומעבר לתוכנית הפורמלית, לפעמים מעבר לשעות הלימודים, ולכן מסקרן לעקוב אם היא תצליח לחדור אל המערכת החרדית, ובמיוחד לבתי הספר לבנים. לכאורה, מה שעשוי לאפשר זאת הוא השילוב שבין התמריצים הממשלתיים ליוזמה הפרטית. החברה הפרטית שהציעה את שירותיה מקווה להרוויח מהוראת STEM בבתי ספר ובישיבות קטנות חרדיות, והתלמידים מבחינתם יכולים לזכות בשיעורי העשרה בתכנים יוקרתיים.¹⁸

18 יוזמה נוספת היא יוזמה של הארגון החרדי Life Prep Education System. יוזמה זו נועדה להפוך את לימודי החול למעניינים ורלוונטיים לחיי המעשה של התלמידים, והיא מרחיבה את פעולתה בישיבות ליטאיות. ראו עוד בכתבה מפברואר 2020: Yochonon Donn, "Teaching Moments," *Mishpacha*, February 5, 2020

4. היחס העקרוני ללימודי חול

א. הצדקות ללימודי החול

גם חלק זה של המחקר מתמקד במוסדות החינוך של הזרם הליטאי. למעט בלייקווד, בחינוך הזה לימודי החול נלמדים מימים ימימה ונחשבים מובנים מאליהם. הדיון בהצדקה הדתית לקיומם כמעט שאינו נערך, וניכר שמרבית המרואיינים, רובם מחנכים, לא נדרשו מעולם לדיון תאולוגי או עקרוני בסוגיה.

נראה שבחרדיות האמריקאית לא התפתחה עד כה הגות חרדית המקדשת את לימודי החול או מעניקה הכרה נרחבת לידע המדעי. רק בישיבות קטנות חרדיות אחדות, ובהן ישיבת אוהבי תורה בברונקס (ישיבת ריברדייל) ובישיבת דרכי תורה בקווינס – התרשמנו כי באה לידי ביטוי גישה המעודדת מצוינות בלימודי החול. הלימוד המעשי אינו מתלווה בדרך כלל להשקפה דיאלקטית מגובשת, כמו הרעיון "תורה ומדע" שבהגותו של הרב יוסף דב סולוביצ'יק, המנהיג האורתודוקסי-מודרני הנודע. לכאורה, תפיסתו החרדית של הרב שמשון רפאל הירש, "תורה עם דרך ארץ", שצמחה בגרמניה במאה ה-19, הולמת עוד יותר את החרדיות הליטאית בארצות הברית, בשל המחויבות הכפולה שבה לשמירת מצוות דקדקנית ולחיים מודרניים, אולם הזרם המרכזי הליטאי-אמריקאי לא אימץ גם אותה.¹⁹

אם כך, מהי בכל זאת המוטיבציה החרדית ללימודי החול, וכיצד מסבירים אותה המחנכים וההורים? ככלל אפשר לומר שבזרם הליטאי המרכזי (בעיקר בברוקלין), שבו לימודי החול מצומצמים יחסית, הנימוקים לכך פרגמטיים יותר, ואילו בזרמים הפתוחים יותר (ברחבי ארצות הברית ובאזורים מסוימים בניו יורק

19 בארצות הברית היו קהילות חרדיות של מהגרים יהודים מגרמניה שילדיהם ונכדיהם נטמעו ברובם בזרמים אחרים, מודרניים או חרדיים. הישיבה ששימשה בעבר את יוצאי גרמניה בשכונת וושינגטון הייטס שבצפון מנהטן, "ישיבת רבי שמשון רפאל הירש", משמשת כיום ציבור ליטאי מודרני, לאו דווקא ממוצא גרמני. הישיבה משלבת לימודי קודש עם לימודי חול עד גיל התיכון.

ובניו ג'רזי) מוקנה ערך מהותי וחשוב יותר ללימודי החול. להלן נפרט את הגישות למיניהן:

1. פרגמטיזם

הכנה לתעסוקה

הנחת העבודה של מחנכים ומורים במוסדות הלימוד הליטאיים דומה לזו שרווחה בקהילות מסורתיות עוד במזרח אירופה: רק מעטים מהתלמידים ימשיכו למקצועות תורניים ("כלי קודש"), ואילו רובם של הבוגרים יעבדו לפרנסתם. בשל כך, על מערכת החינוך לעשות את המיטב כדי להקנות לבוגריה את היכולת להתפרנס בעתיד. יתרה מזו, התפיסה המקובלת בחברה הליטאית ביחס לתעסוקה היא תפיסה אליטיסטית, כלומר היא מעדיפה משלחי יד של "צווארון לבן" על פני מקצועות "צווארון כחול", ומקצועות אלו מחייבים שליטה טובה בשפה האנגלית (קריאה, כתיבה ודיבור) ולימודי מתמטיקה, וכן חברות בסיסית לחברה האמריקאית (היסטוריה ואזרחות).

הגישה הליטאית האליטיסטית היא אחד המאפיינים המבדילים את המוסדות הליטאיים מהמוסדות החסידיים מבחינת היחס ללימודי חול בגיל תיכון. אף שגם מרבית בוגרי החינוך החסידי מתעתדים לעבוד למחייתם, משלחי היד של רבים מהם לא יחייבו אותם בהכרח בהשכלה כללית של ממש, ולכן הם נוטים יותר לראות בה "מיותרת" מבחינתם בגיל התיכון. בוגרי החינוך הליטאי, לעומת זאת, השואפים להיות עורכי דין, רואי חשבון, פקידים, ושלל מקצועות חופשיים אחרים, חייבים להצטייד בארגז הכלים המינימלי כדי להשתלם במקצועות אלו בעתיד (גונן, 2000).²⁰

התפיסה הפרגמטית של החרדים הליטאים בארצות הברית את לימודי החול מתחדדת עוד יותר אם משווים אותה לתפיסה הרווחת בקרב חרדים ליטאים בישראל. כחלק מהיווצרותה של "חברת הלומדים" הישראלית, ובהנחה שמרבית הבוגרים ימשיכו ללמוד תורה כל החיים, התפיסה היא שמוסדות החינוך אחראים לפיתוח הצדדים התורניים של בוגריהם בלבד. יתרה מזו, התפיסה התאולוגית שהתפתחה בעולם הישיבות הליטאי בישראל היא שהישיבה היא מעין "תיבת

20 גישה דומה לצורך בלימודי חול מוצגת במחקר איכותני שערך קרקובסקי בבית ספר ליטאי (Krakowski, 2012).

נוח" המגינה על התלמידים בה מפני המבול שבחוץ, ומתפיסה זו נגזרת שלילה עקרונית של עולם החול, התעסוקה וההשכלה הכללית (בראון, 2017).

למעט במובלעת לייקווד, במוסדות החינוך הליטאיים בארצות הברית לא נמצא תפיסה כזאת. ביטוי פואטי להבדל בתפיסות שמענו מדבריו של האחראי ללימודי החול בגיל התיכון באחת הישיבות הליטאיות. לדבריו: "הישיבה שלנו צריכה להיות כמו רחם המגן על העובר עד רגע הלידה. זה המקום שהוא משלים בו את ההתפתחות שלו, זה בית גידול, ולכן אנחנו צריכים להחליט בשבילם מה טוב ומה לא טוב לעובר" (הרב גולד, דרכי תורה). משמעות הדימוי הזה היא שהישיבה אינה מובלעת שהמתרחש בה סותר את המתרחש בעולם שבחוץ, אלא היא מעטפת מכינה וטובה להתמודדויות העתידיות של בוגריה עם עולם הפרנסה והמעשה. התפיסה שהישיבה היא הכנה לעולם שונה מהותית מהתפיסה הישראלית-ליטאית שהישיבה היא תיבת נוח המבקשת להתנתק מהעולם.

התפיסה הפרגמטית יכולה להיות מנוע לשינוי, בניו יורק ואפילו בלייקווד. ציין זאת במפורש מחנך במוסד לימודי בניו יורק, לדבריו: "המגמה של השנים הקרובות תהיה של יותר לימודים כלליים, גם פה [בניו יורק] וגם בלייקווד. בלייקווד יש כאלה שרואים בדאגה את המצב שבו הבנים מסיימים ישיבה קטנה בלי שום מיומנויות. הם רוצים להיכנס לעולם העסקים ואין להם מיומנויות".

ניצול זמן יעיל

סוג אחר של טיעון, העוקף את הדיון המהותי, הוא שאם ממילא מלמדים לימודי חול (כדי לציית לחוקי המדינה ולרצון ההורים) "צריך לעשות את זה כמו שצריך". מקור התפיסה הזאת הוא הרב שמואל קמנצקי, חבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל באמריקה, תלמידו של הרב אהרון קוטלר, מייסד לייקווד החרדית. הרב קמנצקי הוא מייסדה של Talמודical Yeshiva of Philadelphia, ישיבת פילדלפיה החשובה, שבה מלמדים לימודי חול ללא סייג. הקביעה הזאת נמנעת מפולמוס בשאלת לימודי החול – אם הם ראויים, מועילים או מיותרים – ורואה בהם משימה מחויבת המציאות. היא תובעת מהמורים ומהתלמידים כבוד להחלטות הרבנים מהדור הקודם ומהדור הזה להקדיש בכל יום זמן למתמטיקה, לאנגלית ולמדעים. היא גם תובעת להימנע מגישה רשלנית או בלתי מקצועית כלפי לימודי חול, גישה הנפוצה בתלמודי תורה חסידיים. אם נקבע כי שעה מסוימת תוקדש ללימודי אנגלית או מדעים – יש להפיק ממנה את המיטב.

אמירה זו אינה מבטאת להט ללימודי חול, אלא, כאמור, תובעת "רצינות" – הן קבלה של דבר הרבנים, הן ניצול מרבי של הזמן המושקע בפועל בלימודי חול – מעין איסור על "ביטול תורה" שאיננה התורה אלא לימודי חול.

גישה זו מחזקת את לימודי החול גם במוסדות ליטאיים אחרים. הרב בנדר, ראש ישיבת דרכי תורה, סיפר על "המודל של פילדלפיה – אם אתה עושה את זה, תעשה את זה נכון".

זאת ועוד, על פי תפיסה זו, יש חשיבות חינוכית גם לעמידה במטרות לימודיות:

הלימוד טוב בשביל השלמות של התלמידים. טוב לדעת שיש משימה ויש מטרה, הזה מועיל לשלמות שלך שצריכים למלא מטרה, להגיע לתכל'ס [תכלית] של דבר, לא רק בגמרא, בחיים שלך. אתה תהיה איש משפחה, אז יש תפקידים שצריכים לעשות אותם בשמחה. התלמידים מבינים שצריך ללמוד הכי טוב אפילו אם זה לא דבר שאתה רוצה לעשות אותו כל החיים. (הרב גולד, דרכי תורה)

צריך שהילדים ילמדו, ואם לא לומדים – שלח אותם לבית המדרש. אל תשחק משחק שהכריחו אותך ללמד לימודי חול. תן להם לשחק במחשב. אם אתה רוצה שהילד ילמד – שילמד. (הרב פרץ שיינרמן, מנהל ישיבה בפרובידנס, רוד איילנד)

2. נימוקים דתיים ללימודי חול

למרות הנאמר להלן מצאנו בציבור הליטאי האמריקאי שלושה סוגים של נימוקים דתיים בעד לימודים כלליים – הראשון נוגע למהות האדם והחינוך, השני לתפיסה רחבה בדבר נוכחות האל בעולם, והשלישי להתמודדות ההלכתית עם חידושי המודרנה. נימוקים אלו נשמעים, כאמור, בזרם הפתוח והמודרני יותר.

בניית הקומה האנושית של התלמידים

הגישה המעשית שמציגים לעיתים מחנכים היא גישה רחבה יותר – לימודי החול אינם רק הכשרה לפרנסה אלא הכנה שיש לה ערך דתי ל"עולם הזה" ו"לחיים עצמם". הידע הנרכש במקצועות החול מאפשר לתלמידים להתנסח ניסוח רהוט יותר, להכיר את התרבות הסובבת אותם ולתפקד טוב יותר בעולם

המודרני. אחד מראשי הישיבה ששוחח איתנו ציין שהמטרה שלו היא להצמיח "בני אדם" ו"להתכונן לחיים". לימוד התורה, לדבריו, הוא אחד הנתיבים לכך, אך גם ההיכרות עם חוכמות נוספות, המתבטאות במקצועות הלימוד למיניהם, והכנת הבוגרים לחיי משפחה ולממשקים עם אוכלוסייה לא חרדית, הן נתיבים חשובים.

ביטוי לגישה זו מצאנו בשיחה עם הנהלת הישיבה. חברי ההנהלה ציינו בגאווה כמה בוגרים מוכשרים שלהם שלמדו בהרווארד ובאוניברסיטאות עילית נוספות. הם הדגישו שחלק מהבנים של הבוגרים האלה לומדים באותה ישיבה, כלומר שהפנייה לאקדמיה וההצטיינות באוניברסיטה אינן סותרות את הגישה התורנית שלהם.

אפשר לראות בגישה זו הד לתפיסת המוסר של ישיבת סלבודקה בדבר "גדלות האדם" והיותו נזר הבריאה (טיקוצ'ינסקי, 2016). בתפיסה זו, שעיצב הרב נתן צבי פינקל, ה"סבא מסלבודקה", שלושה מרכיבים שעיגן פינקל במסורת אך עולים בקנה אחד עם המודרנה: (א) אוניברסליות: גדלות האדם באשר הוא; (ב) חירות: הערכת החירות כערך אנושי מרכזי; (ג) פיזיות: יחס חיובי לגוף ולעונג גופני. ממרכיבים אלו נגזרה הדרישה לאמץ מנהגים ונימוסים מודרניים (סדר, איפוק, היגיינה) והופעה מודרנית (חליפה, מגבעת ועניבה) במתכונת שהייתה נהוגה באירופה בשלהי המאה ה־19 (בראון, 2006). השאיפה לעידון הביאה גם ליחס סלחני כלפי ההשכלה ולשימת דגש על הכשרה להיכרות עם העולם הזה ולמעורבות בו (אנגלנדר, 2006).

הפער בין התפיסה הליטאית האמריקאית לבין התפיסה הליטאית הישראלית קיבל ביטוי בולט בפולמוס סביב כתיבתו של הספר *Making of a Godol* ("צמיחתו של גדול"). את הספר הזה כתב בשנת 2002 הרב נתן קמנצקי, אחיו של הרב שמואל קמנצקי מפילדלפיה שהוזכר לעיל, ובנו של אחד מגדולי הדור החרדיים באמריקה, ר' יעקב קמניצקי. בספר מתוארים כמה מגדולי ישראל החרדים־ליטאים בצעירותם. בין השאר המחבר מזכיר את הקשר של ר' אהרן קוטלר עם מי שלימים הייתה אשתו, ואת השליטה של אביו, ר' יעקב קמנצקי, בספרות הרוסית. אולם מה שבעיני המחבר נחשב שבח גדול ועדות לרוחב האופקים ולהתמודדויות האנושיות של מי שהפכו לימים גדולי דור, נחשב בקרב

חרדים בישראל (ובלייקווד) זלזול בגדולי ישראל. שורת רבנים, ובראשם הרב אלישיב, החרימו את הספר ואת מחברו ועותקים ממנו נשרפו.

כמה מהמחנכים שראיינו הביעו צער על שבשנים האחרונות חל פיחות בתפיסה ההומניסטית-דתית בדבר חשיבות לימודי החול, ונגדה בולטת הגישה המעשית, שהזכרה לעיל, המקדשת את הצורך ברכישת ידע מעשי לשם השתלבות בתעסוקה. אולם לדבריהם אין מדובר בתהליך המתרחש במערכת החינוך החרדית לבדה, אלא בתופעה כללית של ירידה בחשיבותם של הלימודים ההומניים וב"דלדולה של הרוח באמריקה".

נ פ ל א ו ת ה ב ר י א ה

טיעון שכיח ששמענו בעד שילוב לימודים כלליים בחינוך הבנים, ובמיוחד לימודי מדעים, הוא הרצון לגרום לתלמידים להכיר ב"נפלאות הבריאה". החינוך החרדי רותם את המדע להנחלת התורה. המדע אומנם אינו עומד בפני עצמו, אבל התלמיד החרדי מוזמן להכיר תחומים נרחבים של מדעי הטבע והאסטרונומיה, הזואולוגיה והפיזיקה, ולהתפעל מהטבע ומחוקיו כדי להכיר בגדולת האל. כאמור לעיל, הרטוריקה הזאת בולטת בסדרת ספרי המדע המיועדים לחינוך החרדי Niflaot Haboreh Explorer. כפי שכבר ציינו, החברה המפרסמת את הסדרה (The Jewish Center for Science), הדפיסה עלון ובו הסיסמה: Seeing Hashem Wherever We Look.

ת ו ר ה י י ש ו מ י ת

גישה נוספת רואה בידע המדעי והטכנולוגי יתרון והשלמה נחוצה עבור האדם השומר הלכה, ובוודאי עבור מי שפוסק הלכה:

ישנה נקודה דקה מאוד, למשל, כאשר רב מקבל שאלה אם אפשר לעשות פעולה מסוימת בשבת, או אם חימום מזון במיקרוגל נחשב "בישול" [במושגים הלכתיים] – אותו רב צריך להבין איך דברים עובדים. מכניקה, אלקטרוניקה; איך עובד טלפון חכם; אז יש אנשים, ברוך ה', שהם דתיים מאוד שידועים את זה. אם רב לא מכיר את הסוגיה אז הוא מבקש ממני, כאדם שידוע, תגיד לי איך זה. זה עוזר לנו ליישם את ההלכה. זה לא משנה את התורה,

זה לא מגדיר את התורה, זה לא כאילו שהתורה יש לה איזה חסרונות. המדע משלים את התורה, וכדי ליישם אותה על פי מה שאנחנו יודעים – לומדים על זה. זה שלם, זה מהקב"ה, והמשימה שלנו, האתגר שלנו, היא להבין מה הקב"ה רוצה מאיתנו על פי מה שאנחנו לומדים מהמדע. (הרב גולד, דרכי תורה)

ב. היחס ללימודי החול: מורים, הורים, תלמידים ותורמים

עד עתה עסקנו בגישות הרעיוניות להשכלה הכללית. אולם ראוי לעסוק גם בחתך נוסף של הציבור החרדי הליטאי – דעות שונות, ולעיתים אף מתנגשות, מתגלות גם כשבוחנים את תפיסותיהם של ה"שחקנים הראשיים" במערכת החינוך: אנשי החינוך, ההורים, התלמידים עצמם, וגם מי שמממנים את מוסדות החינוך. בישראל מנהלי מוסדות החינוך החרדיים הם האוחזים בכוח השקפתי ופוליטי במה שנוגע לחינוך הילדים, לעומת זאת, בארצות הברית מנהלי המוסדות צריכים לחלוק את הכוח עם גורמים נוספים.

1. אנשי החינוך

אנשי החינוך בזרם הליטאי המרכזי, מנהלים ומורים, חוששים מהשכלה כללית נטולת כל גדרות ופיקוח, אבל על פי תפיסתם לימודי החול הם חלק חשוב מהחינוך שהם מעניקים לתלמידיהם. הם רוצים שלתלמיד היוצא מבית הספר יהיה הבסיס הראשוני להתמודדות עם העולם החיצוני, בדגש על שוק העבודה וההשתלבות בו.

תפיסת לימודי החול פרגמטית בדרך כלל, ומתמקדת בהנחלת מיומנויות מסוימות הנדרשות לתלמידים כדי שיוכלו להתפרנס כראוי בעתיד. המחנכים מבינים את חשיבות לימודי החול ואינם רואים בכך התנגשות עם ערכים אחרים. מתוך הראיונות עולה החשיבות שאנשי החינוך מייחסים לפרנסה ולנושא הכלכלי, ואפשר לייחס זאת להלך הרוח הקפיטליסטי בארצות הברית, המחלחל גם אל הקהילות החרדיות. כמו כן, מנהלי בית הספר צריכים לספק את רצון ההורים, שכנהוג בארצות הברית היחס אליהם הוא כאל "לקוחות" של בית הספר (ראו להלן).

לצד הגישה הפרגמטית, בבתי הספר איכותיים רווחת תפיסה הרואה בלימודי חול לא רק כלי להצלחה כלכלית בעתיד, אלא גם כלי להרחבת אופקים ולהעשרת הדעת, הסקרנות והאנושיות של התלמידים.

2. ההורים

הורים רבים במגזר הליטאי האמריקאי השולחים את ילדיהם לבתי ספר פרטיים, ולרוב משקיעים בכך כסף רב, תולים ציפיות גבוהות בתלמוד התורה ובישיבה הקטנה. החינוך הליטאי הפרטי, אף שהוא נגיש יחסית, הוא חלק מתרבות אמריקאית של חינוך פרטי. החינוך הפרטי הוא "מוצר", או "שירות", יקר מאוד, יקר לאין ערוך מהחינוך בישראל, מה שיוצר מחויבות של ההורים למוסד ומקנה להם את הזכות להיות מעורבים בו. כאמור, במובנים מסוימים ההורים הם "לקוחות", והם מבקשים לוודא כי יש תמורה להשקעתם. מאפיין נוסף של החרדיות האמריקאית הוא ש"הדלק" של מעגל החיים היהודי חומרי הרבה יותר מבישראל. משפחה חרדית בארצות הברית צריכה ביטחון כלכלי לא רק כדי לחיות בכבוד, אלא גם כדי להבטיח את זהותה היהודית ואת צרכיה הייחודיים של משפחה אורתודוקסית. חינוך יהודי, שירותי דת (ובראשם מזון כשר), תשלומים לקהילה, השתתפות בהחזקת מוסדות – הזהות החרדית האמריקאית תלויה בכסף פרטי זמין, והחינוך, בין יתר הדברים, אמור לתמוך במודל הזה. החינוך עולה כסף רב, והוא אמור לפתוח דלת להכנסה עתידית של התלמיד בהיותו אדם בוגר. הדאגה של הורי התלמידים קשורה אפוא, במידה רבה, לכסף, גם בשל אופי החיים בארצות הברית, וגם משום שכסף, התלוי במקצוע מכניס עתידי או בהון משפחתי, הוא תנאי הכרחי לשמירה על זהות יהודית.

ההורים במרבית הקהילות הליטאיות מעוניינים בלימודי החול, מייחסים להם חשיבות ומצפים מבית הספר לספק לתלמידים את הלימודים האלה. אחד המרואיינים למחקר, איש חינוך, השמיע את ההערכה שביטול לימודי החול במוסד שלו היה מוביל לנטישה של 90% מההורים את בית הספר. גם במגזר החסידי ובאזורים שמרניים יותר ההורים מעוניינים כי בניהם, לפחות בגיל בית הספר היסודי, ירכשו בבית הספר מיומנויות בסיסיות באנגלית ובמתמטיקה.

גישה זו מתרופפת ככל שמתקרבים למוקדי ההשפעה של לייקווד, השמרניים יותר. למרות הפרדוקס שבדבר, התפיסות החברתיות והאידיאולוגיות הגורמות

להורים ליטאים להוציא את ילדיהם מהמשחק החומרי ולשלוח אותם למוסדות על טהרת הקודש, נסמכות אף הן על השגשוג הכלכלי של יהודים באמריקה. חלק מהכסף הפרטי משועבד, מרצון, לטובת מוסדות הקהילה. המודל הזה, שהתקיים מאז ומתמיד אצל פילנתרופים חסידיים, מטפח כעת באטיות גם אל הקהילה הליטאית, וכיום שכבה של אנשי עסקים מממנים את שכר הלימוד של ילדים רבים, ומאפשרים גישה לחינוך יהודי פרטי לרבים (על סוגיית שכר הלימוד, ראו בהרחבה בפרק רביעי).

1. התלמידים

היחס המורכב של הרבנים וההורים ללימודי החול מתבטא אצל חלק מן התלמידים, במיוחד בגיל התיכון, בתפיסה הפשוטה שלימודי החול משניים בחשיבותם. היות שלימוד תורה הוא הערך המוצהר המוביל, תלמידים "תורניים" מעדיפים להשקיע את מרצם בלימודי קודש, ויש מהם הסבורים שהצטיינות בלימודי החול לא תוסיף להם "נקודות" או הערכה.

לעיתים קרובות הילדים לא מכבדים את המורים, לא מכבדים את לימודי החול, זו אולי הצלחה, הם אוהבים את הרבנים, הם אוהבים ללמוד גמרא, אבל הילדים הטובים מאוד מחוברים ללימודי התורה וכמעט ללא הרף מתנגדים ללימודי החול. (הרב יוסף רוזנצווייג, מנהל בית ספר "ישיבת מקור ברוך", ניו ג'רזי)

שאלנו ממה נובעת ההתנגדות, והרב השיב כי מדובר בשילוב של חוסר כבוד והנחה שאלו מקצועות שיש בהם בעייתיות אידאולוגית. הוא סיפר על תלמיד מצטיין שעבר לישיבה מבית ספר מודרני יותר והחל לזלזל בלימודי האנגלית:

כששאלתי אותו למה, הוא ענה: בבית הספר הזה אנגלית זה לא חשוב, ותורה זה חשוב. שאלתי אותו: מי אמר לך את זה? הוא חשב ואמר: הרב מגיע כל בוקר עם גמרא, הכול סביב הגמרא, הגמרא היא המרכזית. זה קצת מוגזם, אני לא אוהב את זה, אבל אין לי יותר מדי מה לעשות. אנחנו עושים כרגע מאמץ להכשיר רבנים שמלמדים בבוקר [מקצועות קודש] כדי שיבואו גם אחר הצהריים ללמד לימודי חול. הם מכירים ומחוברים לילדים.

תפיסה זו, אף שהיא משקפת גם את סדר העדיפויות הרשמי, יוצרת מתח בין הילדים לבין המחנכים וההורים המעוניינים מאוד בהוראת לימודי חול. זאת ועוד, שעות לימודי החול, גם משום שהן השעות המאוחרות של היום, מועדות יותר לבעיות משמעת ולחוסר עניין וריכוז מצד התלמידים. יחס מזלזל ללימודי החול מצד התלמידים בולט יותר במוסדות שבהם מושקעים פחות משאבים בלימודים האלה – למשל, מלמדים תוכנית לימודים מיושנות או שהמורים אינם מקצועיים.

עם זאת, עבור תלמידים רבים, לימודי החול, במיוחד בגיל התיכון, נותנים מענה לסקרנות ולתחומי עניין שאינם באים על סיפוקם בלימודי הקודש, שלהם מוקדש רוב הזמן. יש תלמידים הנמשכים ללימודי מדעים, להיסטוריה או לספרות אנגלית ומוצאים אתגר והרחבת דעת במקצועות אלו דווקא. תופעה זו בולטת בעיקר במוסדות שמשקיעים משאבים בעידוד תלמידים להצליח במקצועות אלו, למשל, מציעים לימודי חול וולונטריים מעבר ללימודי החובה. חלק מהתלמידים האלה בוחרים להיבחן בבחינות ה-SAT, הדומות לבחינות הפסיכומטריות בישראל.

2. תורמים וקרנות

העלויות הגבוהות של שכר הלימוד בחינוך החרדי מביאות לשינוי מעניין בקהילה הליטאית, והוא הסתמכות גוברת על תורמים בעלי הון. מדובר בהטמעה של מודל כלכלי שאפיין בעבר בעיקר את הקהילות החסידיות.

במרבית הקהילות החסידיות, רשת ביטחון כלכלית פרושה על כל בני הקהילה. עניים ונזקקים מקרב החסידיות הממוסדות זוכים לרוב בסבסוד מלא של שירותים קהילתיים, ובראשם החינוך, בדמות קבוצת עשירים, שלעיתים קרובות משתייכים לאותה החסידות. האחריות הקהילתית הזאת מועתקת כעת, אם כי בזעיר אנפין, גם אל הקהילה הליטאית האמריקאית, במיוחד על רקע משבר שכר הלימוד. נדבך מרכזי במודל הכלכלי הפילנתרופי הזה הוא אירועי התרמה שנתיים, "דיורים", ההופכים נפוצים יותר ויותר גם במוסדות הליטאיים, ומטרתם לתמוך במוסדות ובתלמידים הנזקקים. שינויים אלה הם גם תוצאה של שגשוג כלכלי – כלומר, של היווצרות שכבת נדבנים שיש להם הרבה יותר כסף מבעבר.

פילנתרופ בולט בעולם הליטאי האמריקאי, ה"מחזיק", בין היתר, מוסדות בלייקווד וגם מוסדות בישראל, הוא איש העסקים שלמה רכניץ. בזכות ממנו השמיע רכניץ את קולו גם בנושאים של מדיניות חינוכית. ב־2016, באירוע של ישיבת לייקווד, בנוכחות רבני העיר, אמר רכניץ שלייקווד היא חברה "חולה" ותקף את האליטיזם של מוסדות החינוך החרדיים המשאירים בחוץ את מי שאינו נחשב בעיניהם מבחינה חברתית או לימודית, דבר הגובל לדבריו ב"שפיכות דמים". הביקורת של רכניץ התמקדה אומנם באליטיזם ובהדרה, ולא בהיקף לימודי החול, אך אפשר ללמוד ממנה על עוצמתה של הפילנתרופיה במערך הגורמים הקשורים במערכת החינוך החרדית.

השפעתה של הפילנתרופיה יכולה להגיע גם מקרנות שאינן חרדיות. למשל, פדרציית ניו יורק, שהיא המנגנון הפילנתרופי של הקהילות היהודיות בעיר, החלה לפעול בשנים האחרונות בתיאום עם גורמים מתוך הקהילה להעמקת לימודי החול בקהילה החרדית. בעקבות זאת הקימה קרן נוספת, קרן אבי חי, לפני יותר מ־15 שנה, תוכנית להכשרת מורים חדשים בבתי ספר יהודיים־פריטיים, ובהם בתי ספר חרדיים.²¹ התוכנית ממשיכה להתקיים בתמיכת קרנות אחרות גם לאחר סגירתה של קרן אבי חי.²² התפתחויות אלו מרמזות שלגורמים פילנתרופיים, בתוך הקהילה החרדית ומחוצה לה, עשוי להיות בעתיד תפקיד בעל משקל גם בשאלות הקשורות ללימודי החול והוראתם בבתי הספר החרדיים לבנים.

5. סיכום הפרק: האם אכן ניכרת שחיקה בלימודי החול בארצות הברית?

לפני שיצאנו למסע שלנו לבחינת לימודי החול בחינוך היהודי בארצות הברית נחשפנו לשתי נקודות מבט, ואותן ביקשנו לבדוק. טענה אחת ששמענו היא

21 ראו את רשימת המוסדות שקרן אבי חי תמכה בהם במסגרת התוכנית Jewish New Teacher Project.

22 ראו עוד באתר התוכנית Jewish New Teacher Project.

שהחרדים בארצות הברית שונים מאוד מאחיהם בישראל ושהחינוך החרדי באמריקה כולל יותר לימודי חול וברמה גבוהה יחסית. הטענה השנייה הייתה שהחרדים בארצות הברית הולכים ונהיים דומים לאחיהם בישראל, הן מבחינת היווצרותה של "חברת לומדים" אמריקאית, הן מבחינת צמצום בהיקף לימודי החול במערכת החינוך החרדית.

עם סיום המסע אנחנו מבקשים לטעון שהחברה החרדית בארצות הברית אכן שונה ממקבילתה הישראלית. עם זאת, חשוב לציין שהשוני העיקרי הוא בין הקבוצות הליטאיות בשתי המדינות. אומנם גם החברה החרדית-ליטאית בישראל מאמצת תפיסות מודרניות, בעיקר ביחס לחשיבה רציונלית ולהופעה הנחשבת "מערבית", אולם ההווה המודרנית בחברה הליטאית-אמריקאית עמוקה יותר. ההווה המודרנית של הליטאים האמריקאים מתבטאת גם ביחס ללימודי החול, באפשרות להשכלה גבוהה ולפנייה למקצועות חופשיים, בהשתייכות למעמד הביניים-הגבוה של החברה, ואף במידת המעורבות וההשתייכות לחברה האמריקאית הכללית. את כל המאפיינים האלה קשה יותר למצוא בקהילות הליטאים בישראל.

אומנם בחברה החרדית-חסידיית בארצות הברית מקובל שגברים יוצאים לעבוד בגיל צעיר יותר מהחרדים החסידים בישראל, ומערכת החינוך החסידיית האמריקאית כוללת מעט יותר לימודי חול מזו שבישראל. אולם הפערים בין הקבוצות החסידיות מובהקים פחות לעומת הפערים בין הליטאים.

במהלך המסע גילינו שבמערכת החינוך החרדית-ליטאית במדינת ניו יורק אכן יש נסיגה ביחס העקרוני ללימודי החול, אך לא במישור המעשי. אומנם במערכת זו היקף הלימודים מצומצם, אך גם בה הוא עדיין כולל את כל המקצועות שדורשת המדינה, ובוגרי ישיבות קטנות ליטאיות ניגשים, רובם ככולם, לבחינות הבגרות של המדינות.

במקומות נוספים שבהם גרים חרדים ליטאים בארצות הברית, בכל מדינות ארצות הברית, וגם בניו יורק (מחוץ לברוקלין) ובניו ג'רזי (מחוץ ללייקווד), הרמה הגבוהה של לימודי החול והיחס הרציני אליהם נשמר כפי שהיה. היקף לימודי החול במוסדות האלה נרחב למדי, והם כוללים מתן אפשרות תגבור לתלמידים המעוניינים בכך ואף בחינות בגרות במקצועות האלה.

כאמור, בעשור האחרון ניכרת הגירה משמעותית של חרדים־ליטאים לעיר לייקווד. מהגרים אלו מאמצים את הגישה המצמצמת של לייקווד ביחס ללימודי חול, הקרובה יותר למודל החרדי־ליטאי בישראל. וכך, מודל לייקווד שהיה שנים רבות שולי בהיקפו בחרדיות הליטאית־אמריקאית, נעשה מרכזי יותר ויותר, אף שאיננו מאיים על הזרם החרדי־ליטאי המרכזי. עם זאת, אחדים מבני שיחנו העריכו כי המגמה בשנים הקרובות תהיה חזרה ללימודי חול, גם בקרב חוגים המקורבים ללייקווד – בעיקר מסיבות פרגמטיות.

אפשר לקבוע אפוא שבתרבות מובלעת, כמו זו של החרדיות האמריקאית, התנועה שבין הסתגרות לפתיחות היא תנועת מטוטלת. הרצון לשמור על נבדלות ועל אדיקות דתית והשאיפה להתפרנס, ואפילו ליהנות מאורח החיים של החברה המודרנית, נמצאים במתח מתמיד, וככל שאחת המטרות מושגת, גובר הלחץ לאיזון ולהדגשת המטרה האחרת.

מלבד ההתמודדות עם המתח הפנימי, צריכה החרדיות האמריקאית להתמודד עם לחץ חיצוני. כוחה הפוליטי הגובר, הנובע מהגידול הדמוגרפי המהיר שלה, מביא למודעות גוברת של השלטונות לרמת ההכשרה של הצעירים החרדים, בעיקר החסידים שבהם, לעולם התעסוקה. מערכת החינוך החרדית האמריקאית, בעיקר במדינות ניו יורק וניו ג'רזי, התנהלה עד כה במידה רבה כאוטונומיה, "מתחת לרדאר" של השלטון ודעת הקהל. אולם, כאמור, כמה תהליכים משנים את המצב הזה, ומאתגרים את ההנהגה הדתית של הקהילה. כל אלו מעמידים את הקהילה החרדית במגננה, אבל עשויים גם להשפיע בעקיפין על נורמות המקובלות על הציבור החרדי בארצות הברית, ובכלל זה על מערכת החינוך. בסוגיות האלה נעסוק בפרק הבא.

חוק, רגולציה ומימון ציבורי־ממשלתי לחינוך החרדי

1. חוק ורגולציה

א. מבוא

עוד לפני משבר הקורונה – שהעלה את הציבור החרדי האמריקאי לכותרות חסרות תקדים – עלה החינוך החרדי לדיון ציבורי בתקשורת האמריקאית הכללית. מי שעוררו את הדיון היו אקטיביסטים צעירים, בוגרי מערכת החינוך החרדית, שהחלו לחשוף לציבור האמריקאי את הנעשה בתוכה ולאטגרו את הסטטוס קוו בסדרה של מהלכים פומביים, ובהם פנייה לרשויות החינוך ופרסום דוחות בתקשורת. פעילותם עוררה התנגדות עזה בתוך הקהילה, וחשפה היבטים שונים של האוטונומיה החרדית דה־פקטו בתחום החינוך. מחלוקת זו היא מחלוקת פנימית דינמית – פוליטית, משפטית וציבורית – והמילה האחרונה בה טרם נאמרה.

סנונית נוספת הטרידה את השלווה החרדית ב־2019, אז הגיעה הקהילה החרדית לכותרות בעקבות התפרצות מחלת החצבת בקהילה בהיקף החמור ביותר ביבשת אמריקה זה עשרות שנים. תשומת הלב הציבורית התמקדה במוסדות החינוך החרדיים, וחייבה את הרשויות להתערב בסוגיה במהירות ובנחישות (Paumgarten, 2019).

ואולם, כל זה לא השתווה לתשומת הלב השלילית שקיבלה הקהילה החרדית האמריקאית, לרבות מוסדות החינוך שלה, מצד הציבור והשלטונות, עם פרוץ מגפת הקורונה, שנה אחר כך. תקופה חדשה עמדה בפתח, והיא זעזעה את הקהילה החרדית כלפי פנים וכלפי חוץ. היקף התחלואה בגל הראשון בקהילה החרדית במדינות ניו ג'רזי וניו יורק היה גדול – מאות רבות נספו – והתנהגותה של הקהילה עמדה לביקורת בתקשורת, ואף בדבריהם של גורמים רשמיים (אבן צור ופרידמן, 2020). כמו בישראל, ככל שהקהילה שמרנית ובדלנית יותר, כך הייתה מידת הציות להנחיות הרשויות נמוכה יותר. וכך, אף שרוב הישיבות

ומוסדות הדת נסגרו עם מתן צו המושל, ישיבות ובתי כנסת של זרמים קיצוניים יותר, וגם חתונות ולוויות, המשיכו לפעול, להתכנס ולהיערך מעת לעת וזכו לביקורת ציבורית נוקבת, ואף לאכיפה משטרתית.²³

הדיון שלהלן, שיתמקד ברגולציה של מערכת החינוך החרדית בארצות הברית, הוא אפוא חלק מעיסוק גובר של רשויות אמריקאיות שונות, ושל התקשורת הכללית בארצות הברית, בסוגיות הקשורות ליחסי החברה החרדית והחברה המקיפה אותה. בניגוד לפרק הקודם שהתמקד בקהילה הליטאית, פרק זה יעסוק בעיקר בקהילה החסידי שמולה נמצא עיקר המתח ביחסי שלטון-חרדים.

ב. תוכנית הלימודים

המסגרת הפוליטית והחוקית שבתוכה פועל החינוך החרדי האמריקאי שונה במהותה מזו שבה פועל החינוך החרדי בישראל. המערכת בישראל ריכוזית ונשלטת בידי משרד החינוך, ואילו בארצות הברית מערכת החינוך מבוזרת והאחריות לחינוך נתונה בידי כל מדינה ומדינה, ולעיתים גם בידי המחוז והעיר. בניגוד לישראל תוכנית הלימודים הלאומית בארצות הברית, ה־Common Core, אינה מחייבת, וגם הפיקוח על הלימודים הוא ברמת המדינה והמחוז. הבדל בעל משמעות רבה בין המדינות יש גם בתחום המימון, ובו נעסוק בהמשך.

החקיקה והפסיקה בארצות הברית מבחינות בין בתי ספר ציבוריים (public schools) לבתי ספר פרטיים (private schools). גם לבתי הספר הפרטיים בארצות הברית זכויות וחובות, שחלקן מעוגנות בחוק פדרלי, אך בדרך כלל

23 למשל, החשיפה שחלמוד תורה חסידי בברוקלין פתח את שעריו בניגוד להנחיות הסגר שהטיל מושל ניו יורק הופיעה בכותרת הראשית של העיתון *Daily News* ב־18 במאי 2020. בעמוד השער נראה תצלום של ילדים חסידיים לומדים בכיתתם, והכותרת הייתה "Pain in the Class". ראו גם הכתבה עצמה: Kerry Burke, Rocco Parascandola and John Annese, "NYPD cops find 60 children taking classes in Brooklyn Yeshiva despite coronavirus lockdown, de Blasio warns 'how dangerous this is'," *New York Daily News*, May 18, 2020. כך גם הדיווחים על לוויה חרדית רבת משתתפים בניגוד להוראות: Liam Stack, "500 Mourners Jam a Hasidic Funeral, Creating a Flash Point for de Blasio," *The New York Times*, April 29, 2020.

המדיניות ביחס לתחולת חוק חינוך חובה ולתוכני הלימוד היא באחריות המדינות והמחוזות. הם שקובעים את תחולת החוקים ואמורות להחליט גם על היקף התקצוב הציבורי למוסדות החינוך למיניהם.

בשל הביזור של מערכת החינוך, בדיון בתוכנית הלימודים המחייבת את בתי הספר הפרטיים נתמקד במדינות ניו יורק וניו ג'רזי, שבהן לומדים רוב מוחלט של התלמידים החרדים בארצות הברית. לאחר הצגת ההבדלים בין המדינות בחוק וברגולציה ננסה לבחון אם הבדלים אלו אכן יוצרים פער של ממש בהתנהלות בתי הספר בכל אחת מן המדינות.

1. ניו יורק מול ניו ג'רזי

החקיקה במדינות ארצות הברית העוסקת בחובות בתי הספר הפרטיים נדרשת לשלושה מרכיבים עיקריים: תוכני הלימוד, תנאי הסף להעסקת מורים ובחינות (U.S. Department of Education, 2009). להלן נשווה בין הדרישות של המדינות ניו יורק וניו ג'רזי.

תוכני לימוד

החוק במדינת ניו יורק קובע, כי כל בית ספר פרטי מחויב ללמד את מקצועות היסוד בהיקף שווה ערך לפחות במהותו ("at least substantially equivalent") לחומר הנלמד בבתי הספר הציבוריים.²⁴ סעיפי החוק העוסק בבתי הספר הפרטיים מפרטים את המקצועות המחייבים את בתי הספר הציבוריים כדי להבהיר מהי הוראה "שוות ערך". המקצועות המחייבים בשמונה הכיתות הראשונות הם מתמטיקה, קריאה, איות, כתיבה, אנגלית, גאוגרפיה, היסטוריה של ארצות הברית ושל מדינת ניו יורק, אזרחות, היגינה וחינוך גופני. בגיל התיכון בתי הספר מחויבים ללמד מקצועות דומים (למעט מתמטיקה וגאוגרפיה), ולהדגיש את לימוד החוקה האמריקאית ועוד. החוק קובע דרישות נוספות, ובהן החובה ללמד פטריוטיזם וחכיות אדם, ואף קובע שבתי ספר פרטיים שיפרו הוראות אלו, יפרו את הסעיף העוסק ב"הוראה שוות ערך" שבתי הספר הפרטיים מחויבים בה.

בשנים האחרונות קבעה מחלקת החינוך של מדינת ניו יורק גם את היקף הלימודים הנדרש בבתי הספר הפרטיים במקצועות היסוד שהוזכרו לעיל, ובהם אנגלית (קריאה, דיבור וכתביה), מתמטיקה, היסטוריה, גאוגרפיה ומדעים.

גם במדינת ניו ג'רזי מופיעה בחוק הדרישה ללמד בבתי ספר פרטיים היקף חומר שווה ערך לבתי ספר ציבוריים.²⁵ עם זאת, שלא כמו במדינת ניו יורק, החוק בניו ג'רזי איננו מפרט מהם מקצועות היסוד שחובה ללמדם בבתי הספר הפרטיים.

ה ו ר א ה

החוק בניו יורק קובע גדרים בסיסיים בלבד לבתי הספר הפרטיים בתחום ההעסקה של מורים. בבתי ספר אלו, קובע החוק, על המורה להיות כשיר (competent), ואין הכרח שתהיה לו תעודת הוראה (certified), כמו בבתי הספר הציבוריים. פרשנות מתבקשת של לשון החוק מחייבת מורים לדעת את החומר הנלמד ולהפגין יכולות שליטה בכיתה, אולם ההגדרה "competent" עמומה ומעוררת קשיים בפיקוח עליה.

במדינת ניו ג'רזי החוק איננו מציב כל תנאים בפני מורים הבאים ללמד בבתי ספר פרטיים.

ב ח י נ ו ת

בתי הספר הפרטיים בניו יורק, בניגוד לבתי ספר בניו ג'רזי, חייבים להגיש את תלמידיהם לבחינות הגמר של בתי הספר התיכוניים (ריג'נטס). כמו כן, יש כיתות שבהן התלמידים חייבים להיבחן במבחנים ארציים תקופתיים המתבססים על מדגם תלמידים בכמה מקצועות ליבה (National Assessment of Educational Progress, NAEP), בבתי ספר ציבוריים ופרטיים כאחד.

25 נוסח החוק הוא: "equivalent to that provided in the public schools for children of similar grades" (U.S. Department of Education, 2009, p. 189). הדרישה היחידה המפורטת בחוק היא לימוד החוקה האמריקאית מכיתה ז'.

לוח 5

דרישות החוק מבתי ספר פרטיים בניו יורק ובניו ג'רזי

התחום	ניו יורק	ניו ג'רזי
תוכני הוראה	לימוד שווה ערך ברמתו ובהיקפו לבתי ספר ציבוריים, ופירוט המקצועות הנדרשים	לימוד שווה ערך לבתי ספר ציבוריים
הכשרת מורים	מורים כשירים	אין דרישה
בחינות	בחינות גמר לבוגרי תיכון ובחינות ידע וכישורים לתלמידים בגיל בית ספר יסודי	אין דרישה

השוואה זו מלמדת על הפערים הגדולים בחקיקה בין שתי המדינות.

בפרק הקודם עמדנו על משקלה העולה של ניו ג'רזי בכלל, ושל העיר לייקווד בפרט, בחינוך החרדי, בעקבות ההגירה מהעיר ניו יורק. הסיבות למעבר ללייקווד קשורות ליוקר המחיה, לצפיפות ולהשפעות הסביבתיות בעיר הגדולה, אולם יש לו השלכות על אופי החינוך, שכן מערכת החינוך הישיבתית-ליטאית בלייקווד נוטה לכלול פחות לימודי יסוד מזו שבניו יורק. להבדלים אלו שורשים הנוגעים לתפיסת עולם, אך גם לעובדה שכאמור, הממשל בניו ג'רזי כמעט שאינו מציג דרישות לבתי הספר החרדיים ביחס לתוכני ההוראה, להעסקת המורים ולבחינות ידע וגמר.

ג. הפיקוח על המוסדות

על פי פסיקה ארוכת ימים של בית המשפט העליון האמריקאי (1925), הורים זכאים לבחור לשלוח את ילדיהם לחינוך פרטי שרמת הפיקוח הפורמלית עליו מוגבלת בהשוואה לחינוך הציבורי. למעשה, במשך שנים רבות לא נאכפו החוקים הנוגעים לבתי ספר פרטיים בבתי הספר החרדיים בניו יורק ובניו ג'רזי. כך, בשנת 2007 העיד מפקח בכיר על המוסדות הפרטיים בניו יורק שבמלמעלה

מ־20 השנים שהוא בתפקידו מעולם לא נסגר בית ספר, או נקנס, בשל אי־עמידה בתנאי החוק בעניין תוכני הלימוד (Zehavi, 2009).

עם זאת, המפקחים מטעם המדינה מנסים לקדם הוראה איכותית, וגם הכנה של התלמידים לשילוב עתידי בשוק העבודה. הדרך המקובלת לכך היא משא ומתן עם המוסדות, ללא כפייה, הכולל גם תמורה כספית. למשל, בית ספר חרדי בניו יורק שקיבל בפעם הראשונה תמיכה פדרלית ללימודי אנגלית, עמד בפעם הראשונה בבחינות בקיאות ארציות (שם).

להימנעות ההיסטורית של המדינות מפיקוח ממשי על החינוך החרדי שלוש סיבות עיקריות: (1) הכוח הפוליטי של המגזר החרדי, במיוחד במדינות ניו יורק וניו ג'רזי (Perri-Hazan, 2015); (2) חוסר תשומת לב למתרחש במגזר החרדי, הנחשב מגזר שולי במערכת החינוך האמריקאית. יש לזכור שמרבית בתי הספר החרדיים עומדים בכל דרישות החוק (גם המוסדות החסידיים לבנות), ולפיכך התנהלות בתי הספר החסידיים לבנים (בעיקר) לא זכתה לתשומת ליבם של מקבלי ההחלטות; (3) היעדר לחץ מתוך הקהילה החרדית לשינוי המצב הקיים.

1. השינוי במדיניותן של רשויות החינוך

למרות האמור לעיל, בשנים האחרונות חל שינוי ניכר במודעות הציבור לסוגיית החינוך החרדי ולמאבק של רשויות החינוך והאכיפה בעניין לימודי החול בחינוך הזה. גורם מרכזי בהובלת השינוי בפיקוח הממשלתי על החינוך החרדי הוא ארגון YAFFED שהקימו בשנת 2011 בוגרי החינוך החרדי, שחלקם אינם חרדים כיום. הם טענו שבהיותם בוגרי מערכת החינוך החסידיית ובחסות היעדר הרגולציה והפיקוח על החינוך הפרטי החרדי נשללה מהם הזכות הבסיסית לחינוך כללי. בשנים הראשונות לפעילותו עמד ארגון זה בקשר עם רשויות החינוך של מדינת ניו יורק. רשויות החינוך טענו תחילה שהחינוך החרדי איננו בתחום אחריותן, אולם תלונה מפורטת של עשרות בוגרי ישיבה שהגיש הארגון הביאה בשנת 2015 לחקירה שהחלה את הניסיון לפיקוח פורמלי על החינוך החרדי.

דוח מפורט של YAFFED משנת 2017 העלה שבחינוך החסידי לבנים, בדרך כלל עד כיתה ז' או ח', לומדים התלמידים בממוצע 90 דקות של לימודי חול בכל יום אחר הצהריים (Partlan, 2017), ובגיל התיכון אין כלל לימודי חול ברוב הישיבות החסידיות. מייסד הארגון, נפתלי מוסתר, ציין בשיחה עימנו כי אפילו

במוסדות חב"ד, הידועה כחסידות פתוחה ובעלת מעורבות ציבורית גבוהה, ממעטים מאוד בלימודי חול בשל הוראה של הרבי מליובביץ' בעניין זה.

חקירת רשויות החינוך הגיעה לפסים מעשיים בשנת 2017, ומפקחים החלו לבקר ב־28 בתי ספר חרדיים שדווח שהם אינם מקיימים את החובה ללמד לימודי יסוד בהיקף הנדרש. מסקנות החקירה הוגשו רק בסוף שנת 2019 וקבעו ש־11 מהמוסדות שנבדקו עומדים בדרישות החוק, וחמישה מוסדות כלל אינם עומדים בדרישות. ביחס לשאר המוסדות נקבע שהם עברו תהליך לשיפור היקף ההוראה של מקצועות היסוד ואיכותה, אך עדיין אינם עומדים בדרישות החוק.²⁶

ההנהגה החרדית של אגודת ישראל לא נותרה בחיבוק ידיים לנוכח המהלך הזה. שיתוף פעולה של הסנטור החרדי הדמוקרטי שמחה פלדר ושל הרוב הרפובליקאי בבית הנבחרים של ניו יורק הביא באפריל 2018 להחלטה שריככה את הדרישה ההיסטורית מהחרדים ללמד חומר דומה לבתי הספר הציבוריים. בתיקון שעבר בסנאט נקבע שיש לנקוט גישה הוליסטית בהערכת תוכנית הלימודים של בתי ספר דו־לשוניים שבהם לומדים עד שעות מאוחרות (בפועל, בתי ספר חרדיים). הערכה זו מתמקדת בשאלה אם תוכנית הלימודים מפתחת מיומנויות חשיבה ביקורתית ומכינה את התלמיד לחיי המעשה ולעולם התעסוקה. אולם גם לאחר הריכוך שהוביל פלדר נותרו בחוק דרישות הנוגעות למקצועות אנגלית, היסטוריה, מתמטיקה, אזרחות ועוד. למשל, באנגלית נדרשים התלמידים להגיע לרמה של הבנת טקסט ספרותי ועיוני ולכתוב חיבור המציג תפיסת עולם וטיעונים להגנתו, בהיסטוריה הם נדרשים לנתח מקור ראשוני ולהכיר אירועים חשובים מן העבר, וכך גם בשאר התחומים.²⁷ פלדר והחרדים קיוו שהגדרה זו תהווה קביעה במישור העקרוני בלבד, ולא תחייב אימוץ של תוכנית לימודים מפורטת.

26 ראו [מכתב ממחלקת החינוך של עיריית ניו יורק](#). יש לציין שמרבית המוסדות הם בתי ספר יסודיים. בשניים מתוך שלושה מוסדות תיכוניים שנבדקו כלל לא נלמדו מקצועות חול.

27 ראו בלשון החוק: [2019 New York Laws EDN – Education, Title 4 – Teachers and Pupils, Article 65 – Compulsory Education and School Census, Part 1 – Compulsory Education, 3204 – Instruction Required](#)

אולם ההישג של החרדים היה זמני בלבד. התיקון גרם לכך שרשויות החינוך ברמת המדינה נדרשו להבהיר מהן הדרישות הלימודיות במקצועות החול מבתי הספר הפרטיים. במסמך מפורט שפורסם בנובמבר 2018 קבעה הממונה על מחלקת החינוך במדינת ניו יורק את היקף הלימודים הנדרשים מבתי ספר הפרטיים בכל תחום ומקצוע. המסמך מחייב במפורש הקדשת כמה שעות בכל יום ללימודי חול, הרבה מעבר למה שנלמד בבתי הספר החסידיים.²⁸

כדי להתמודד עם ההחלטה הצליחו החרדים להשיג דחייה ביישום החוק הזה בשל היעדר שימוע ציבורי. הליך השימוע הסתיים בספטמבר 2019, ובו פנו כ־140,000 איש, רובם חרדים, במכתבים למחלקת החינוך של מדינת ניו יורק בבקשה לביטול התוכנית.²⁹ תוצאות השימוע טרם פורסמו. על פי פרסומים בעיתונות, ראש העיר ביל דה בלאזיו מנע את פרסום התוצאות בשל קרבתו להנהגה החרדית.³⁰ ההנהגה החרדית, מכל מקום, הודיעה כי תצא למאבק, והוא אכן מתנהל בזירות הפוליטיות, המשפטיות והציבוריות. כבר עתה הסוגיה מביאה לקונפליקט בין הקהילות החסידיות לממשל המרכזי (Wecker, 2019).

2. ההשפעה של עליית המודעות הציבורית על החינוך החרדי

סוגיית הפיקוח על בתי הספר החסידיים מצביעה על תהליך הרלוונטי לכלל מערכת החינוך החרדית. הגידול הדמוגרפי המהיר של החברה החרדית והלחץ מלמטה של בוגרי החינוך החרדי הם שהביאו להפסקת ההתעלמות של ראשי מערכת החינוך והגורמים הפוליטיים במדינת ניו יורק מסוגיה זו. בפעם הראשונה נשאלו פוליטיקאים בכירים על החינוך החרדי, וגם ראש העיר של ניו יורק, שבתחילה הפגין חוסר התמצאות מוחלט בתחום, נאלץ במרוצת הזמן לפרסם

²⁸ ראו "NYSED Releases Updated Guidance and Resources on Substantial Equivalency of Instruction," *New York State Education Department website*

²⁹ Selim Algar, "State hit with 140K public comments on bid to boost private school oversight," September 11, 2019

³⁰ Susan Edelman, "Emails reveal Mayor de Blasio 'abused his power' to help stall yeshiva probe," *New York Post*, May 9, 2020

הצהרות פומביות בדבר המחויבות של החינוך החרדי ללימודי חול.³¹ הדיווחים החוזרים ונשנים בנושא בכלי תקשורת חשובים, ובהם "הניו יורק טיימס", לא אפשרו לנושא לרדת מסדר היום וראשי המגזר החרדי נאלצו להפסיק לפעול "מתחת לרדאר".

לשינויים בפיקוח המדינה עשויה להיות השפעה על החינוך החרדי כולו. סיבה אחת לכך היא מגמת צמצום לימודי החול במגזר הליטאי, שעליה הצבענו בפרק הקודם. אומנם תופעה זו ניכרת בעיקר בניו ג'רזי, אך כפי שהראתה החוקרת לטם פרי־חזן, הגברת הרגולציה על החינוך החרדי היא תופעה כללית, והיא מתרחשת גם בבריטניה, בבלגיה, בניו יורק ובישראל. לא מן הנמנע שהיא תגיע בשנים הקרובות גם למדינת ניו ג'רזי בכלל, וללייקווד בפרט (פרי־חזן, 2018; Perry-Hazan, 2015).

היבט נוסף הוא התגובה החרדית ללחץ שמפעילה המדינה. בשנים האחרונות, בתגובה להקמת YAFFED, הקימו פעילים חרדים את הארגון PEARLS. ארגון זה עוסק בכתביה והטמעה של תוכנית לימודי חול בחינוך החרדי. עד כה פיתח הארגון תוכניות לימודים במתמטיקה, באנגלית ובמדעים עבור רוב כיתות הלימוד של בתי הספר היסודיים. על פי ועדת הבדיקה של מדינת ניו יורק תוכניות אלו הוטמעו בחלק ניכר מבתי הספר החסידיים בשנים האחרונות. הוועדה גם מציינת את חשיבות שיתוף הפעולה של הארגון בהטמעת השינויים במערכת החינוך החרדית. אין ספק שהארגון מעוניין לשפר את תדמיתו הציבורית של החינוך החרדי בעקבות הטלטלות האחרונות,³² אולם ניכר שהוא פועל גם פנימה בתוך מערכת החינוך החרדית. יוצא אפוא שללחץ הרשויות עשויה להיות השפעה על הוראת לימודי חול בבתי הספר החסידיים, אך חלק מלחץ זה כרוך בפעילות לטווח ארוך ובשיתוף פעולה עם גורמים מתוך המגזר החרדי.

JTA, "[De Blasio Denies He's Soft On Yeshiva Standards](#)," *Forward*, 31 August 19, 2018

PEARLS היה מהגורמים שהובילו, בשיתוף אגודת ישראל וחרה ומסורה, את המכתב לרשויות שמחה נגד התערבות בחוכני הלימוד של בתי הספר החרדיים.

ד. קמח ותורה – התנאים לקבלת תמיכה ממשלתית

מבחינת התקצוב והתמיכה בארצות הברית בכלל יש שלושה סוגים של בתי ספר: (1) בתי ספר ציבוריים (public schools), שהלימודים בהם חינם, (2) בתי ספר זכייניים (charter schools), שמפעילות חברות פרטיות או עמותות בפיקוח המדינה, וזוכים גם הם למימון מטעם המדינה, ו־(3) בתי ספר פרטיים (private schools), ששכר הלימוד בהם נשען ברובו על תשלומי הורים ועל תרומות.

בשנים האחרונות, במיוחד בתקופת ממשל טראמפ, התחזקה מאוד הנטייה של הורים אמריקאים לממש את חופש הבחירה הניתן להם בנוגע לחינוך ילדיהם באמצעות שיטת השוברים ("ואוצ'רים"). שיטה זו מאפשרת להורים לבחור באיזה מוסד – פרטי, ציבורי או זכייני – ישקיעו את התקציב שהממשלה מקצה לכל ילדה וילד. השיטה מיושמת בעיקר במדינות שבהן אין קהילות חרדיות גדולות, ולכן, לפי שעה, זהו בעיקר רעיון המעורר בקהילה החרדית תקווה להגברת תמיכתה של המדינה בבתי הספר הפרטיים שלה.

שכר הלימוד בחינוך היהודי הפרטי בארצות הברית הוא נטל כלכלי כבד על כל משפחה יהודית־אמריקאית השולחת את ילדיה לבית ספר יהודי מסוג זה, והוא הולך ומכביד עוד יותר בשנים האחרונות. עם זאת, בשל התנאים המיוחדים בארצות הברית (הפרדת הדת מהמדינה ואופי החינוך הציבורי) הורים חרדים מוכרחים להמשיך לשלוח את ילדיהם לבתי ספר פרטיים יקרים.

שכר הלימוד החציוני בבתי ספר חרדיים מגיע לכ־20,000 דולר בשנה לתלמיד, אף שבהשוואה לחינוך האורתודוקסי־מודרני היקר לאין ערוך (כ־31,000 דולר), מוסדות אלו נוטים לחסוך בהוצאות בינוי ובשכר המורים. תשלום זה כבד משוא כאשר מדובר במשפחות מרובות ילדים, ו־52% מהמשפחות נזקקות למלגות או לתמיכה קהילתית מסודרת כדי להנחיל לילדיהן חינוך יהודי (Nishma, 2021).

בתי הספר החרדיים נאלצים אפוא לקיים מוסדות חינוך פרטיים במציאות שבה ההוצאות בכל סעיף – משכורות המורים ואנשי המנהלה, הנדל"ן והתחזוקה, הציוד, מזון כשר וכיוצא באלה – הולכות ותופחות. אחד מאנשי אגודת ישראל סיפר לנו כי נקודת המוצא היא ש"אנחנו במשבר כלכלי", ולכן המשימה היא לחפש מקורות מימון: "חלק מהפעילות שלנו ממומנת על ידי הממשלה. מה

שאנחנו מנסים לעשות הוא למצוא כל דרך חוקית אפשרית שתיתן לנו גישה לכסף של המדינה".

ואכן, בזכות קביעתם של בתי משפט בכמה מדינות שמימון בתי ספר פרטיים אינו סותר בהכרח את ההפרדה בין דת למדינה, גם מערכת החינוך היהודית הפרטית זוכה לסיוע ממשלתי או עירוני. בעיר ניו יורק לבדה התמיכה השנתית בבתי הספר היהודיים הפרטיים (רובם המוחלט חרדיים) היא יותר מ־100 מיליון דולר בשנה (Wecker, 2019). להלן נפרט את התחומים שבהם תומכת המדינה בבתי הספר החרדיים:

הסעות: מרבית המדינות בארצות הברית, ובהן ניו יורק וניו ג'רזי, עיגנו בחוק את הזכות להסעות מסובסדות גם לבתי ספר פרטיים, ובתי הספר החרדיים נעזרים היטב באוטובוסים הצהובים המפורסמים. עם זאת, ללשכות החינוך בערים ובמדינות ישנו גם שיקול דעת באשר לתקצוב השירות הזה. בלייקווד, למשל, סירבו תחילה הרשויות לממן לחרדים אוטובוסים נפרדים לבנים ולבנות, הפרדה שהכפילה את ההוצאה בחלק מהמקומות, אך לבסוף אושרה ההפרדה.

אבטחה: בשנים האחרונות, בזכות מעורבות של אגודת ישראל, הושג מימון פדרלי לתוכנית אבטחה של מוסדות חינוך ובתי ספר חרדיים. מדובר בעשרות מיליוני דולרים שהמדינה מעבירה מדי שנה בשנה לצורכי אבטחה – כוח אדם, מצלמות אבטחה ואמצעים נוספים.

חינוך מיוחד ותלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך: על פי חוק פדרלי משנת 1965 תלמידים בחינוך המיוחד זכאים לתמיכת המדינה, הכוללת תשלום שכר למורים, כיתות קטנות ועוד.³³ חוק זה כולל גם מימון של שעות תגבור בבתי ספר הנמצאים בשכונות מצוקה, ובהן בורו פארק וקראון הייטס. בעבר ויתרו רבים מבתי הספר החרדיים על השירות הזה משום שהמורים שנשלחו לא היו יהודים. אולם כיום ניכרת הקפדה על "התאמה תרבותית", והמורים הנשלחים לבתי הספר החרדיים במסגרת התוכנית הם חרדים, חלקם אף מגויסים ומועסקים באמצעות מתווך, זכייין פרטי מטעם המדינה.

33 החוק עוסק בבתי ספר יסודיים וחיכוניים, והסעיף הרלוונטי עוסק בשיפור תנאי הלימודים של בעלי הישגים נמוכים.

זווית אחרת, שלילית, על שילוב כלים של החינוך המיוחד בחינוך החרדי קיבלנו בתלמוד תורה כלל-חסידי בברוקלין, מוסד שלומדים בו מאות תלמידים מגיל הגן ועד כיתה ו'. במקרה הגענו לבקר בבית הספר ביום שנערכה בו בחינת הערכה מטעם מדינת ניו יורק (New York State Testing Program). מנהל המוסד הודה בפנינו כי המוסד שלו, שבו התלמידים לומדים רק שעה וחצי של לימודי חול אחרי הצוהריים, אינו מגיע להישגים גבוהים בבחינות האלה, הכוללות מתמטיקה, מדעים ואנגלית (אנגלית שפה שנייה; השפה העיקרית בבית הספר היא יידיש). אולם כמשיח לפי תומו הוא הוסיף וסיפר כי על פי שיטת התקצוב לקות למידה, או בעל צרכים מיוחדים, גם אם הוא אינו כזה כלל, ובית הספר מקבל בעבורו מורה עזר במימון המדינה. מורה זה נוכח בכיתה, ולרוב זמין גם לתלמידים אחרים. במוסד חינוכי דל משאבים, הנאבק לשלם את חשבונות הגז והחשמל שלו, מימון כזה הוא "גם יתרון", אמר המנהל.

בזכות סעיף בחוק המאפשר את הפעלתם של "מוסדות חינוך מיוחד מותאמים תרבותית" המדינות ניו יורק וניו ג'רזי ממננות מימון מלא כמה מוסדות חינוך מיוחד חרדיים המלמדים ביידיש. הלימוד ביידיש מאפשר סינון טבעי של קהל היעד החרדי, אולם בגלל האיסור על פעילות דת בבתי ספר שבמימון המדינה, יום הלימודים במוסדות האלה אינו יכול להיפתח בתפילה – היבט בעייתי עבור ההורים.

בראות והזנה: בתי הספר החרדיים מקבלים מימון לאחות בית ספר ולפעילות בנושא עזרה ראשונה ומלחמה בסמים. כמו כן, על פי קריטריונים, במרבית המדינות והערים שבהם חיה אוכלוסייה חרדית היא זכאית לתוכנית הזנה של התלמידים במהלך שעות הלימודים.

מחשוב: כל בית ספר פרטי יכול לבקש מהממשלה מימון למחשוב.

אם כן, המציאות משתנה ממוסד למוסד וממדינה למדינה, אבל העיקרון ברור: כסף ממשלתי רב זורם למערכת החרדית הפרטית. כסף, כידוע, יכול גם להיות אמצעי להשפעה. אחד מבעלי התפקידים באגודת ישראל אמר לנו: "האינטרס של הממשלה כאן ברור. הממשלה מעוניינת שבתמורה למימון בתי ספר דתיים ידעו מה הגבולות שלהם, מה הם יכולים ומה הם לא יכולים לעשות". גם האינטרס

של החרדים ברור – לעמוד על קרקע יציבה מבחינה כלכלית בתקופה של חוסר ודאות וצמצום. אותו אדם הוסיף ואמר:

זה נכון, אנחנו יודעים איך להשיג כסף, אבל אנחנו עושים את זה רק כשמגיע לנו לפי החוק [...] היהודים פשוט עובדים בזה. בניגוד לאחרים, הם יודעים את החוקים ומנצלים אותם. האחרים לא יודעים, הם צריכים לבוא לחרדים ולשאל איך אתם עושים את זה במקום להשליך עליהם אבנים. נשמח לעזור. כולם רק רוצים לשרוד, וכפי שאתה יודע, יש אי-ודאות בעניין המימון.

2. סיכום הפרק: מאטונומיה מלאה לרגולציה גוברת

בביקורנו באזור ניו יורק ראינו בבהירות את השלכותיה של השיטה האמריקאית שאינה מפקחת על בתי הספר ואינה מתערבת בתוכני הלימוד. נדמה כי השאיפה החרדית לאוטונומיה חינוכית מתגשמת בארצות הברית בשלמותה, אולי אפילו יותר מבישראל (שבה עוגנה האוטונומיה החרדית כבר במסמך הסטטוס קוו). לצד יתרונותיה של האוטונומיה הזאת, התרשמנו, בעיקר בחינוך החסידי, כי לעיתים קרובות ה"חירות" הזאת פוגעת בתלמידים, וגם השעות המעטות המוקדשות ללימודי חול אינן מנוצלות למטרה זו והרמה המקצועית אינה מספקת.

עם זאת, נראה שמעצבי המדיניות, בוודאי במדינת ניו יורק, נמצאים בראשיתו של שינוי גישה לכיוון מדיניות אקטיבית יותר הכוללת פיקוח גובר. מדיניות זו באה לידי ביטוי הן בניסוח החוק, הכולל כיום דרישות מפורטות יותר מבעבר מהחינוך הפרטי (ובתוכו החרדי), הן בחקירה גוברת של מקרים שבהם מופר החוק. שינויים אלו מהווים גורם לחץ על הקהילה החרדית, בייחוד החסידי, לערוך שינויים, גם אם מוגבלים, בתוכניות הלימודים שלה.

בפרק זה למדנו כי גם במסגרת הגישה האוטונומית, וגם במסגרת של פיקוח מדינתי, יכול החינוך החרדי לצאת נשכר משילוב של תמריץ ממשלתי ומוטיבציה עסקית. רוב החרדים אינם מתנגדים להעשרה בנושאים מדעיים, וכאשר יש תמריץ ממשלתי ומוטיבציה עסקית, ייתכן שגם התלמידים החרדים ירוויחו.

פרק 5

לקחים ומסקנות לישראל

1. חרדיות משתלבת בארצות הברית ובישראל

מחקר זה מראה שלתרבות של מובלעת פנים רבות. המובלעת החסידית בארצות הברית מתבדלת מאוד מההוויה הכללית העוטפת אותה, בידול גאוגרפי, חברתי ותרבותי. מערכת החינוך של הבנים החסידים מבטאת את הבידול הזה גם בהיקף מצומצם של לימודי חול ובצמצום עד המינימום ההכרחי של המפגש של התלמידים עם מורים שאינם חסידים ושל החשיפה לתרבות האמריקאית.

לעומת זאת, לתרבות המובלעת הליטאית בארצות הברית אופי אחר, שאפשר לכנותו "מובלעת משתלבת". המובלעת הליטאית מתבטאת בחיי קהילה חזקים, במרכזיותו של לימוד התורה ובחיים בריכוזים גאוגרפיים מובחנים. אולם גבולותיה של מובלעת זו רכים הרבה יותר משל המובלעת החסידית. המובלעת ההיברידיה הליטאית מאמצת ערכים ואורחות חיים מודרניים ואמריקאים, החל בשאיפה לרווחה חומרית, דרך תרבות האוכל והספורט, וכלה בחשיפה לתרבות גבוהה ובהזדהות עמוקה עם הדמוקרטיה האמריקאית ועם חשיבות השמירה על זכויות הפרט.

מערכת החינוך הליטאית בארצות הברית, לבנים ולבנות, בנויה על פי תפיסת המובלעת הרכה והנזילה הזאת. התכנים הנלמדים בה כוללים רמה בסיסית של התכנים המדעיים וההומניסטיים הנלמדים במוסדות חילוניים בארצות הברית, מתוך תפיסה שהם סוכני חברות לזהות האמריקאית ולעולם הדמוקרטי, וגם כלים נחוצים לתעסוקה עתידית. העובדה שחלק ניכר מצוות ההוראה במוסדות הליטאיים איננו חרדי, ואף אינו יהודי, מעידה על היחס החיובי והלא-מאויס מהתרבות הסובבת, על פי המימרה "חוכמה בגויים – תאמין".

ההיבט האידאולוגי בחיוב לימודי החול במובלעת הליטאית איננו מרכזי. כמה מחנכים שעיימם שוחחנו על המוטיבציות ללימודי חול מיעטו בהסברים דתיים והתמקדו בנימוקים הפרקטיים ללימודים האלה. אולם מבין השורות היה אפשר

לשמוע גם ביטוי לאלטיזם הליטאי, שלפיו הצעיר הליטאי אינו יכול ליפול מבן גילו האמריקאי בכישוריו האינטלקטואליים, או להיות מוגבל ביכולת השיג והשיח שלו עם החברה הסובבת.

נקודות המפגש עם החברה הסובבת מחייבות את המובלעת הרכה לשרטט סביבה גבולות בעלי אופי שונה מאלו של המובלעת הקשיחה. מאפיין חשוב של מובלעת כזאת הוא סימון ומתן הכשר, להבדיל מהאלטרנטיבה של ביטול ושלילה מוחלטת. יחס כזה ניכר, למשל, במגוון האסטרטגיות שבהן תרבות זו מתמודדת עם תוכני לימוד בעייתיים, וגם בגישה המורכבת לפדגוגיה ולהשתלמויות מורים. המסר הניכר במובלעת זו הוא שאין צורך בהיבדלות בכל ממדי הקיום, אלא בעיקר בכל הנוגע להווייה הדתית והחברתית. כך בהגיע בוגר החינוך הליטאי לעולם התעסוקה, שבו הוא עשוי לפגוש עמית לא־יהודי, המכנה המשותף האנושי והמקצועי ביניהם עשוי להיות רב ולהביא לקשרים הדוקים. עם זאת, הגבולות הדתיים והחברתיים ביניהם יישארו ברורים, ולפיכך המפגש לא יוביל לטמיעה.

האם גם חרדים בישראל יכולים לאמץ את המודל החרדי־ליטאי־אמריקאי? התשובה לכך איננה פשוטה. ביחס של חרדים בישראל לעמיתיהם בארצות הברית ניכרת פעמים רבות התנשאות, ותפיסה שהם תורניים פחות ושקועים פחות בלימוד בתורה. גם התנאים שחייבו את החרדים הליטאים האמריקאים לאמץ את מודל המובלעת הנזילה אינם דומים לתנאים בישראל, המאפשרים, ולעיתים אף מחייבים, את החרדים לאמץ את מודל המובלעת הקשיחה. חשש ההיטמעות בקרב יהודים לא חרדים גבוה יותר בישראל (קביעה שספק אם חרדים החיים בסביבה לא יהודית בחו"ל יסכימו איתה), כמו כן תמיכת המדינה בישראל במוסדות החרדיים מאפשרת להם להגביה את חומות המובלעת. לעומת זאת, בארצות הברית החינוך הפרטי, עלות החיים הדתיים וצורכי הפרנסה אינם מאפשרים לחרדים התבדלות מוחלטת.

אולם, למרות הנאמר לעיל, אפשר להציע טיעונים חזקים ליכולתם של החרדים בישראל לאמץ מרכיבים מרכזיים מהחרדיות הליטאית האמריקאית. כפי שהראינו בפרק קודם, יש לגישה הליטאית־אמריקאית שורשים בהגותו של הסבא מסלבודקה בליטא. ואכן, גם בישראל התקיימה תקופה ארוכה חרדיות ליטאית פתוחה יותר, אך היא נדחקה מפני הקו הליטאי הנוקשה שהוביל הרב

שן. מחקריו הרבים של מנחם פרידמן מראים שהיווצרות "חברת הלומדים" בישראל הייתה תגובה לתנאים המסוימים שנוצרו בארץ (פרידמן, 2006), ומחקרים לא מעטים מראים שהיא נמצאת על סיפו של שינוי ניכר (בראון, 2011; זיכרמן וכהנר, 2012; קפלן וסטדלר, 2012; מלאך וכהנר, 2017; כהנר, 2020; מלאך וכהנר, 2020).

את האופן שבו יכולה הגישה החרדית-אמריקאית להשפיע על זו הישראלית תיאר חוקר החינוך החרדי בארצות הברית:

בבתי ספר חרדיים באמריקה שבהם מלמדים לימודי חול מתרצים את זה בנפלאות הבריאה. בארץ ישראל זה תמיד היה מהלך חינוכי שונה. אז, מצד אחד, מי אנחנו שנגיד לאנשים מה לעשות ומה לא לעשות. אבל הם רואים איך אנחנו עובדים [בחינוך] – הם נוסעים לפה הלוך וחזור, הם רואים את זה – ואני מאמין שעם הזמן תתרכז ההתנגדות לדברים מסוימים. אני לא מצפה ללימודי מדעים וספרות בישיבות של ארץ ישראל בזמן הקרוב, ואולי בכלל לא, אבל הם יודעים שזה קיים פה. הם רואים שאנחנו עדיין חרדים ועדיין אנחנו מחויבים להלכה ומתפללים שלוש פעמים ביום, ואנחנו לומדים תורה, וזה לא הרס אותנו בשום פנים ואופן. להיפך, אני אטען שזה מחזק אותנו. הם רואים שזה אפשרי וזה עוזר ויש לזה אפקט ממתן. אם כי ברגע שאתה עוטר את זה לחבילה רשמית עם בול, היא הופכת לחפץ חשוד עבורם [עבור החרדים בישראל]. (משה קרקובסקי, ישיבה יוניברסיטי)

אפשר לומר שהחרדיות, במיוחד בזרם הליטאי שלה, הן בארצות הברית הן בישראל, מתאפיינת בתנועת אקורדיון, כלומר לעיתים היא מנמיכה את החומות ומרחיבה את המכונה המשותף עם החברה הסובבת ואת ההשפעה שהיא מושפעת ממנה, ולעיתים, בעיקר בשעת חירום, היא מגביהה אותן ומהדקת את ההתבדלות מהחברה הסובבת. לא מפתיע שגם בישראל הנטייה המתרחבת בשנים האחרונות לאמץ קו מודרני ומשתלב בחברה הסובבת רווחת הרבה יותר בקרב חרדים ליטאים ופחות בקרב בני הקבוצה החסידיית (כהנר, 2020). גישה דינמית זו טבועה עמוק באורח החיים הליטאי.

הצגת מערכת החינוך החרדית-ליטאית-אמריקאית נועדה גם להציב בפני מקבלי ההחלטות והציבור הרחב בישראל מודל חלופי, שדומה כי נעלם מעיניהם פעמים רבות. במתח שבין המדינה לבין החברה החרדית נשאלת לא אחת השאלה אם המדינה רוצה, ואף אם מותר לה, לשאוף לשנות את אורח החיים החרדי (פריי-חזן, 2013). אנו סבורים שהצגת המקרה האמריקאי יכולה לעורר השראה, ולמצער להעשיר את השיח בשאלות האלה ובשאלה מהי חרדיות אותנטית ומהי דמותו של חינוך חרדי. המקרה האמריקאי מעיד שהמודל החרדי המסתגר איננו המודל החרדי הבלעדי, ושינויים בו אינם מחייבים ויתור על החרדיות, ובכך הוא הופך את ניסיונות המדינה להביא לשינויים בחברה החרדית להוגנים יותר.

2. מוטיבציה פנים-קהילתית כמנוף לרמת לימודים גבוהה

בקהילה החרדית-ליטאית האמריקאית יש ללימודי חול בהיקף נאות לגיטימציה ציבורית רחבה. מקורה של הלגיטימציה הזאת בראש ובראשונה ברצונם של ההורים להקנות לילדיהם כישורי חיים הנדרשים בחברה המודרנית. מצב דברים זה מחייב את המערכת לשמור על רמה גבוהה בלימודים אלו. כפי שהודה בפנינו אחד המרואיינים, אם בית ספר היה מחליט על ביטול לימודי החול, 90% מהילדים היו עוזבים.

מקומם של ההורים במערכת קבלת ההחלטות קשור באופי מעורבות ההורים במערכת החינוך בארצות הברית, ובכלל זה בעובדה שאת מוסדות החינוך הפרטיים מנהלים דירקטוריונים שבהם להורים משקל גבוה. אולם אפשר ללמוד ממעמד זה גם על ההשפעה שעשויה להיות להתארגנות הורים וללחץ שלהם על מוסדות לימוד גם בישראל.

המוטיבציה הפנימית, וגם הרצון של הרשויות בארצות הברית בהעמקת לימודי החול במוסדות החרדיים, מביאים לשורה של יוזמות קהילתיות. כתיבה של ספרים חדשים והכשרה של מורים מתוך הקהילה עונות על צורך עמוק של הקהילה החרדית וזכות ליחס חיובי גם מההנהגה הממוסדת של החינוך החרדי – תורה ומסורה. העוסקים בכך, רובם ככולם חרדים, יודעים שהם

עשויים גם לזכות בתמיכה של רשויות המדינה, כלומר שהעיסוק שלהם בתחום זה יכול להיות גם כדאי מבחינה כלכלית. כפי שראינו, גם לפילנתרופיה יש השפעה על הכרעות חברתיות וחינוכיות בבתי הספר החרדיים בארצות הברית. כוח זה מבוסס, כמובן, על התמיכה הכספית, אך הוא נשען גם על השכלתם של התורמים לקדם מהלכים וולונטריים ולשתף פעולה עם גורמים מתוך הקהילה.

גם החברה החרדית בישראל איננה עשויה מקשה אחת. בשנים האחרונות גוברת ההכרה שנוכח לנתח את האוכלוסייה החרדית לא רק על ציר ההשתייכות הקבוצתית (לחסידיים, ליטאים ומזרחים-ספרדים), אלא גם על הציר שמרנות-מודרניות (מלאך וכהנר, 2017; כהנר, 2020). בקרב החרדים המודרניים ובעלי הנגיעות המודרניות נמצאים, בין השאר, גם חרדים שעלו לישראל ממדינות המערב ונחשפו שם לחרדיות מתבדלת פחות. הנטייה שלהם למודרניות הביאה לכמה יוזמות בתחום החינוך, והחשובה שבהן היא פתיחת בתי ספר ממלכתיים-חרדיים.

בהקשר לכך יש לציין גם את פתיחתם של חוגים במתנ"סים חרדיים, שבהם לומדים בנות ובנים חרדים אנגלית ומדעים. כיום יש להערכתנו מקום להרחבת הפעילות הזאת ולהכנסתה לתוך בתי הספר.³⁴ החשיבות הגדולה שמייחסים הורים ומורים חרדיים גם בישראל ללימוד המקצועות האלה, בין השאר בשל כניסתם של חרדים לשוק העבודה, עשויה להגביר את המוטיבציה שלהם להיענות בחיוב ליוזמות אלו. ברור גם שרמתם של הלימודים האלה במסגרת בית-ספרית תהיה גבוהה יותר בהשוואה לחוגי אחר הצהריים.

הפעילות הפילנתרופית בחינוך החרדי בישראל סייעה בשנים האחרונות בקידום יוזמות לפתיחת חוגים במגזר החרדי, והיא יכולה לעלות מדרגה ולסייע גם לקידום יוזמות קהילתיות לתגבור לימודי אנגלית, חשבון ומדעים בתוך בתי

34 גם יו"ר ועדת הכספים לשעבר, ח"כ משה גפני, הכיר בעת האחרונה בצורך הזה וציין שאם הורים יידרשו יכניס החינוך העצמאי לימודי אנגלית לבתי ספר לבנים. החלטה זו התקבלה על דעת מועצת גדולי התורה, והיא נשענת גם על הרצון להתחרות בבתי ספר של החינוך החרדי-ממלכתי. עם זאת, היא מעידה על שינוי בדעת הקהל בקרב ציבורים לא מבוטלים, על ערנותה של ההנהגה החרדית לשינויים האלה ועל תגובתה להם. ראו גם שחר אילן, "הכרזה מהפכנית של גפני: נפתח בתי ספר לבנים חרדים עם לימודי חול", כלכליסט, 13 בפברואר 2020.

הספר. להערכתנו פעילות פילנתרופית להטמעת לימודי חול במקומות שבהם הם אינם קיימים, או להעלאת רמת ההוראה שלהם, תזכה לשינוי פעולה של הקהילה החרדית יותר משתשיג תמיכה ממשלתית בתחום הזה. הצלחה של תוכניות פיילוט בתחומים אלו תביא בבוא העת להרחבת הפעילות ולתמיכה של משרד החינוך.

3. מעורבות המדינה במערכת החינוך

המחקר מראה שאי־אפשר לדון ברגולציה של החינוך החרדי בארצות הברית בלי להביא בחשבון את יחס המדינות לחינוך הזה. הדיון שלנו התרכז במדיניות החינוך במרכזים החרדיים הגדולים במדינות ניו יורק וניו ג'רזי ובהבדלים ביניהם. בניו יורק חוק החינוך תובעני יחסית, גם כלפי מוסדות פרטיים, והמדינה מציבה רף של בחינות בגרות. בניו ג'רזי, לעומת זאת, אין כמעט תביעות מהחינוך הפרטי החרדי, והמדינה גם איננה דורשת מבתי הספר הפרטיים להגיש את התלמידים לבחינות בגרות.

אולם, האם ההבדלים בדרישות המדינות מביאים הבדלים באופי החינוך? התשובה לכך איננה חד־משמעית. כפי שראינו, גם במדינת ניו יורק מרבית בתי הספר החסידיים אינם עומדים בדרישות המדינה, ואף על פי כן הם אינם "נענשים" בסנקציות כלשהן, ואילו במדינת ניו ג'רזי חלק מן המוסדות הליטאיים מלמדים לימודי חול במתכונת דומה לזו המקובלת בניו יורק, אך שהמדינה אינה אוכפת את הדרישה הזאת.

עם זאת, במהלך המחקר ראינו גם שחקיקה יכולה ללחוץ על הקהילה החרדית לשנות את תוכני הלימוד שלה. בשעת כתיבת שורות אלו עוד לא הוכרעה פרשת הפיקוח על החינוך החרדי במדינת ניו יורק, ואין לדעת אם היא תוביל למגננה רבה יותר של הקהילה החרדית, עד כדי עימות עם השלטונות. עם זאת, כבר עתה ניכר מאמץ של גורמים חרדיים, מהממסד ועד חסידיות למיניהן, לקדם שינויים, גם אם מוגבלים, בתוכני החינוך החרדי.

כפי שראינו, שינוי המדיניות במדינת ניו יורק מתחיל במודעות ציבורית הבאה לידי ביטוי בפעילות של ארגוני מגזר שלישי ובדיווחים בתקשורת. אולם היכולת

לפעול לשינוי המדיניות מותנה בבירור מקיף של הגוף המדינתי הרלוונטי (מחלקת החינוך של מדינת ניו יורק) לשם אפיון הכשלים הדורשים תיקון.

לא רק בניו יורק מפנים מעצבי המדיניות תשומת הלב לנעשה במערכת החינוך החרדית פנימה. החשיפה לנעשה במערכת החינוך החרדית גורמת למעצבי המדינות בכמה מדינות, למשל בבריטניה ובבלגיה, להציב דרישות נוקשות יותר בפני מערכת החינוך הזאת (פרי־חזן, 2018). מעצבי המדיניות בישראל יכולים ללמוד ממדינת ניו יורק, וממדינות אחרות, לא רק כיצד לנתר את הבעיה, אלא גם כיצד להתמודד עימה ולהציע לה פתרונות.

ככלל אפשר לומר שבבואה להתמודד עם אתגרי החינוך החרדי, מדינת ניו יורק נוטה להשתמש הן במקל הן בגזר, שני הכלים המקובלים ביותר במדיניות ציבורית. בצד הלחץ והאיום החוקי על מוסדות החינוך, ניכר מאמץ לקדם תוכניות, כמו לימודי STEM, ולסבסד ספרי לימוד ושיעורי עזר לתלמידים מתקשים. תוכניות אלו זוכות לתמיכה תקציבית ניכרת ופועלות בזכות שיתוף פעולה הדוק עם בתי הספר ועם גורמים נוספים מהקהילה החרדית עצמה.³⁵

כאמור, ההבדלים בין המדינות בארצות הברית בתחום החינוך עצומים, ולכן ההשוואה לישראל מורכבת. למרות זאת אפשר לקבוע, בעיקר מהנלמד על ניו יורק, שכאשר קבוצת אוכלוסייה (החסידיית במקרה זה) מתנגדת לשינוי הסטטוס קוו, יש משקל גם למקל וגם לגזר. מתן הקלות ותמריצים בלבד יכול ליצור עניין במוסדות מסוימים, אך לא יחולל שינוי מהותי ביחס המגזר ללימודי חול. לחץ והטלת עונשים בלבד מעוררים התנגדות עזה ורצון "לעבוד" על המערכת בכל דרך אפשרית. כאשר המדינה מפעילה לחץ באמצעות חוק המתורגם למדיניות רגולטורית ברורה, ויודעת גם להתנהל מול המוסדות ולהציע להם אפיקי מעבר תהליכיים, עשוי להיווצר אמון בין המערכות שתוצאתו תהיה שינויים בתוכנית הלימודים.

35 שימוש מושכל בשני הכלים האלה היה אפשר לראות גם בהתנהלות מדינת ניו יורק לנוכח התפרצות מחלת החצבת בקהילה החרדית. המערכת הגיבה במדיניות תקיפה, שכללה סגירת מחננות קיץ ואיסור על מוסדות לפעול בלא שתלמידיהם יחוסנו, אך גם פיתוח קשרים ענפים ופתיחת דיאלוג עם גורמים פוליטיים, רבניים ומקצועיים (כמו "רפואה" ו"הצלה") בתוך הקהילה, לשם יצירת אמון ושיחוף פעולה (Paumgarten, 2019).

גם בישראל גוברת המודעות ציבורית לאתגרים הקשורים באופי לימודי החול בחינוך החרדי לבנים ובהיקפה, והיא באה לידי ביטוי במחקרים מקיפים ובפרסומים בתקשורת.³⁶ עם זאת, רק בשנת 2020 התפרסם, בפעם הראשונה, דוח מקיף למדי של גורם מדינתי רשמי, מבקר המדינה, על החינוך החרדי (מבקר המדינה, 2020). כפי שראינו בהתמודדות של מדינת ניו יורק עם סוגיה זו, ניתור מקיף ומדויק של הסוגיה, שנערך על ידי הגוף המדינתי האחראי לתיקון, הוא תנאי הכרחי לשינוי. במקרה הישראלי הגוף הרלוונטי הוא משרד החינוך. על המשרד לערוך בחינה מקיפה של לימודי החול בחינוך החרדי לבנים ולנתח סוגיות כמו הכשרת מורים, ספרי לימוד, בחינות, תחומי לימוד, היקף הלימודים, וגם את אופי הפיקוח של המחוז החרדי ותכולתו.

כמו במדינת ניו יורק, השלב שלאחר הניתור צריך להיות קביעה של התקן הנדרש. להבדיל מהשיח הרווח, המתמקד בהיקף לימודי הליבה בבתי הספר החרדיים, על משרד החינוך להגדיר בבירור את הדרישות מהחינוך החרדי לבנים בתחום תוכנית לימודי החול על כל היבטיה ומרכיביה ולפקח על יישומה. בה בעת על המשרד לקבוע את המחיר המוסדי או הרשתי של אי-עמידה בדרישות.

כפי שראינו במדינת ניו יורק, לצד הצבת הדרישות וקביעת הסנקציות על משרד החינוך לפתח תוכניות לשיתוף פעולה עם המוסדות ביישום התוכנית. שיתוף פעולה זה יכול אימוץ תהליכי של התוכניות, תמריצים כספיים לקידום בתוך המוסדות, וכן הכשרת מורים ומנהלים וסבסוד ספרי הלימוד הנדרשים לשם הטמעת השינוי במערכת. בהשוואה לארצות הברית, נראה שהיכולת ליישם שינויים כאלה בישראל מוגבלת, בראש ובראשונה בשל סיבות פוליטיות. עם זאת, בגלל משקלה הגדול של האוכלוסייה החרדית בישראל, השינויים האלה נצרכים לאין ערוך.

36 מחקר עדכני בנושא זה הוא מחקרם של בארט, שפיגל ומלאך (2020). מפאת חשיבותם חשוב לציין גם את המחקרים של הורוביץ (2012) ושל שיפר (1998). ראו גם דיווחים תקשורתיים בסוגיה זו, למשל ליאור דטל, "סכנה לישראל: זינוק אדיר במספר החרדים הפטורים מלימודי ליבה", TheMarker, 12 במאי, 2019; שחר אילן, "רק בישראל: מימון חינוך חרדי פרטי ללא לימודי ליבה", כלכליסט, 27 באוגוסט, 2019; קובי נחשוני, "לימודי ליבה לחרדים: 95% מהמורים למתמטיקה לא למדו מתמטיקה", ynet, 4 במאי, 2020.

פרק 6

סיכום ומבט לעתיד: בין מוטיבציה פנימית לפיקוח שלטוני בארצות הברית ובישראל

היקף לימודי החול בחינוך החרדי בארצות הברית ואופיים הם תולדה של שני כוחות: המוטיבציה הפנימית להנחיל אותם לתלמידים והרגולציה החיצונית השלטונית. שני הכוחות עשויים להשלים זה את זה, והם עשויים גם להיקלע לעימות חריף.

מוטיבציה פנימית יש ברוב בתי הספר של הזרם הליטאי, אך לא בכלם. הזרם הליטאי המרכזי רואה בהם חשיבות, בין בשל צורכי פרנסה בכבוד, בין בשל הכרה בצורך להרחיב אופקים, בין בשל דרישת ההורים, ולכן הם נלמדים בבתי הספר שלו. בשל כך, הצורך ברגולציה החיצונית בבתי הספר האלה משני.

לעומת זאת, בבתי הספר החסידיים המוטיבציה הפנימית כמעט שאינה קיימת. במשך שנים רבות היה השלטון המרכזי של כל מדינה אדיש למתחולל בתוככי הציבור החרדי. וכך, למרות החקיקה והתקנות המחייבות את בתי הספר הפרטיים, בעיקר במדינת ניו יורק, לא נמצא הרצון לאכוף אותם, והחירות הדתית והפדגוגית אפשרה למאות מוסדות של הקהילות להתפתח לפי התוואי שהתוו הרבנים ומוסדות הקהילה.

אולם בשתי מערכות החינוך האלה חלו שינויים בשנים האחרונות. בשל הגירה גדולה של ליטאים מניו יורק ללייקווד יותר תלמידים חרדים לומדים לימודי חול בהיקף מינימלי בבתי הספר לגיל יסודי, וכן גדל מספר הלומדים בשיבות בגיל תיכון שאין בהם לימודי חול כלל – כמו המודל הרווח בקרב חרדים חסידיים בארצות הברית ובקרב כלל החרדים בישראל.

למרות השחיקה של המוטיבציה הפנימית ללימודי חול בקרב החרדים הליטאים בארצות הברית, המודל הזה עודנו איתן. תפיסת "המובלעת הרכה" היא תפיסה עמוקה בקרבם, ולכן אי־אפשר לבטל את הרצון שלהם בפרנסה מכובדת במקצועות מגוונים, ואלו מחייבים לימודי חול בהיקף סביר. מקומה של המדינה בשמירה על מגמה זו מתבטא בסיוע בהכשרת מורים מתוך הקהילה ובפיתוח תוכניות לימודים המכשירות את התלמידים לשוק העבודה המשתנה.

שינויים חלו גם ביחס המדינה לבתי הספר החסידיים. בשנים האחרונות הפנתה מחלקת החינוך של מדינת ניו יורק את תשומת הלב שלה גם לנעשה ב"חצר האחורית" של החינוך החרדי-חסידי, והתוצאה, כפי שתוארה במחקר זה, הייתה דרישה להגדלת היקף לימודי החול בבתי הספר האלה.

מגפת הקורונה הסבה את תשומת הלב הציבורית לנעשה בתוככי החברה החרדית בניו יורק. שכונות בברוקלין ובחלק מהפרברים החרדיים שמחוץ לעיר בלטו בהיקפי התחלואה הגבוהים שבהם, בתקשורת הופיעו חרדים שסירבו להיבדק בדיקות קורונה, והתכנסויות המוניות בציבור החסידי, שהוסיפו להתקיים, זכו לדיווחים בהיקף רחב. גם ראש העיר וגם מושל ניו יורק השמיעו ביקורת פומבית על הפרות ההנחיות באזורים חרדיים ואיימו בסנקציות על מוסדות חינוך. סוגיית החרדים והקורונה חלחלה גם לעמודי הדעות בעיתונים שבתפוצה ארצית.

הביקורת מבחוץ הייתה לפעמים מופרזת, אבל ניכר שהקורונה פתחה דלת נסתרת למציאות שאמריקאים מעטים היו מודעים לה. דלת שמאחוריה מתקיימת כבר דורות רבים אוטונומיה קהילתית חרדית הלכה למעשה. הדיווחים על התמודדות הקהילה הזאת עם הקורונה סיפקו הצצה ראשונה להיקפה ולעוצמתה, ויותר מכך, לחולשת השלטון מולה ברגעי מבחן.

עוד מוקדם להעריך מה תהיה השפעתה של מגפת הקורונה על נחישותה של המערכת הפוליטית והמנהלתית של מדינת ניו יורק להרחיב את היקף לימודי החול בבתי הספר החסידיים. מצד אחד, בטווח הקצר דחתה המגפה כמה מהצעדים שתכננה מחלקת החינוך של ניו יורק לנקוט כדי לחייב את בתי הספר לשנות את תוכניות הלימודים שלהם. מצד שני, הקורונה העלתה את מודעותה של אוכלוסייה רחבה יותר, ובהם גם מקבלי ההחלטות, למידת האוטונומיה של החברה החרדית ולהשפעה שלה על המדינה כולה, וזו יכולה להגביר את הנחישות לקדם שינויים במערכת החינוך החסידית ולפקח עליהם.

החינוך החרדי בישראל גם הוא פועל בין שני הכוחות האלה: המוטיבציה הפנימית של הקהילה והרגולציה של המדינה. בחינוך החרדי לבנות ניכרת מוטיבציה פנימית גבוהה ללימודי חול, ולכן רמתם סבירה אף בלא הפיקוח המדינתי. לעומת זאת, בקרב הבנים היקף לימודי החול מצומצם בדרך כלל,

והחל משנות השבעים של המאה ה-20 הוא הצטמצם עוד יותר, עם הרחבת מסגרות הלימודים של מוסדות שאינם חלק מן ה"חינוך העצמאי", שהיקף לימודי הליבה בהם נמוך עוד יותר.

עם זאת, ב-20 השנים האחרונות אפשר לראות עלייה במוטיבציה ללימודי חול, והיא ניכרת גם בשינויים מסוימים במערכת החינוך החרדית לבנים בישראל. למשל, בלימודי החול ברשת בני יוסף החרדית-ספרדית, בפתיחת מסלול החינוך הממלכתי-חרדי ובגידול המהיר במספר התלמידים בישיבות התיכונות החרדיות. שינויים אלו אינם חסרי משמעות, אך הם מתרכזים בקרב החרדים בעלי ה"נגיעות" המודרניות ובקרב החרדים המזרחים, הנוטים ל"חרדיות רכה" (ליאון, 2009; כהנר, 2020).

בשנים האלה, עוד לפני השינוי שתיארנו במדינת ניו יורק, עלתה המודעות בקרב מקבלי ההחלטות בישראל בדבר הצורך בשינויים בפיקוח על החינוך החרדי ובקידום לימודי יסוד בקרב הבנים החרדים. בעקבות זאת הוקם במשרד החינוך המחוז החרדי והוכשרו עשרות מפקחים חרדים לחינוך החרדי. אולם בשלב זה נראה שהמדינה ומשרד החינוך אינם משתמשים מספיק בפיקוח כדי להרחיב את היקף לימודי היסוד ולהעמיקם.

מהמסע שערכנו בחינוך החרדי לבנים בארצות הברית אפשר ללמוד שלושה דברים עיקריים הנוגעים גם לחינוך החרדי לבנים בישראל: (א) מודל של חרדיות המשלבת בין לימודי קודש ולימודי חול, (ב) כוחה של המוטיבציה הפנימית של הקהילה לשמור על היקף לימודי החול ואיכותם, ו-(ג) השפעת המדינה על הטמעת נורמות בתחום החינוך ואכיפתן.

הקשר בין החרדים הליטאים-האמריקאים לחרדים-הליטאים בישראל אינו מבוטל. הליטאים-האמריקאים תורמים לישיבות ולכוללים בישראל, חלקם לומדים בישראל ומספר לא מבוטל מהם אף עולים לישראל, אולם מידת ההשפעה שלהם על החברה ועל החינוך החרדי בישראל מועטה. עם זאת, היום, כשבארצות הברית מפותחות יוזמות רבות לקידום חינוך חרדי המשלב לימודי קודש ולימודי חול, אנו סבורים שאפשר ללמוד הרבה מהמודל הליטאי-אמריקאי ומדרכי ההתמודדות שלו עם האתגרים הניצבים בפני החינוך הזה.

כמו כן למדנו שהיקף לימודי החול בחינוך החרדי בארצות הברית מתבטס בעיקר על מוטיבציה פנימית של הקהילה ועל ההבנה שלה את חשיבותם לעתיד הבוגרים שלה. הגברים החרדים בארצות הברית עובדים רובם ככולם, והיקף לימודי החול בגיל צעיר ואופיים משפיע על אופי התעסוקה העתידית שלהם. החסידים שבהם שומרים על הדיבור ביידיש, וממעטים בלימוד מקצועות חול, ובעקבות זאת כמעט שאינם עובדים במקצועות חופשיים. הליטאים, לעומתם, דוברים אנגלית כשפת אם ולומדים יותר מקצועות חול, ולכן נוטים לעבוד במקצועות חופשיים. בשנים האחרונות יש עלייה במוטיבציה של חרדים בישראל ללימוד מקצועות חול, ובעיקר אנגלית, והתוצאה שלה יכולה להיות הרחבת העיסוק במקצועות האלה גם במוסדות חרדיים בישראל השייכים לזרם המרכזי.

במחקר זה למדנו גם על כוחה של המדינה בפיקוח על החינוך החרדי. אומנם המאבק על הפיקוח על החינוך החרדי במדינת ניו יורק עודנו בעיצומו, אך כבר עתה יש לו השפעה על מוסדות החינוך. גורמים בחינוך החרדי בארצות הברית מבינים שאם תתקבל ההחלטה על הוראת לימודי חול בהיקף רחב הם יאלצו להגיב לה – ליישם את ההחלטה, להגיע להסכמות אחרות עם הרשויות, או להסלים את המאבק במדינה.

בישראל, כמו בארצות הברית, הפער בין דרישות החוק לבין יישומן בשטח בנושא לימודי החול בבתי הספר החרדיים לבנים מחייב מעורבות של המדינה. בישראל המדינה יכולה לקדם שינויים במערכת החינוך החרדית, משום שמרבית החינוך החרדי נסמך על תקציבי מדינה. מדיניות כזאת צריכה להתבטא בצעדים "פוזיטיביים", כמו אישור ספרי לימוד עדכניים, הכשרת מורים ומנהלים טובה יותר ומתן תמריצים לבתי ספר המשלבים לימודים חול. אולם פעולה יעילה תלויה גם בהגדרה ברורה של מחויבות המוסדות, בפיקוח ובהתניית התקציב בעמידה בדרישות האלה. שילוב הצעדים האלה יכול להוביל למפנה בהוראת לימודי החול בבתי הספר החרדיים בישראל.

בהקשר הזה יש חשיבות להצבת המודל הליטאי אמריקאי בפני הציבור הישראלי. בראש ובראשונה הוא אמור לשמש את בני הקהילה החרדית עצמם, במיוחד על רקע הפולמוס הציבורי המתמשך סביב לימודי החול. אומנם רבים מהם יודעים שבארצות הברית הדברים "נראים אחרת", אך הרושם שאנו קיבלנו

הוא שחסרה היכרות מעמיקה, הן בקרב חילוניים, ואפילו בקרב חרדים בישראל, עם ההבדלים הגדולים בין מערכת החינוך ואורח החיים של החרדים הליטאים בארצות הברית לבין אלו שבישראל.

מסמך זה נועד לספק תיאור עמוק ומפורט של מודל המובלעת הליטאית־אמריקאית בכלל, ושל מערכת החינוך שלה בפרט. היכרות עם המודל הזה עשויה לחזק את הגישה המתרחבת בקרב חרדים בישראל, שיש יותר מדרך אחת להיות חרדי ושיש חרדיות שאינה מצומצמת לגבולות הדת או בית המדרש. חרדיות זו חותרת להרמוניה גם עם חיי המעשה ועם החברה הסובבת, והיא אינה חלשה יותר בשל כך. היכרות עם המודל הזה יכולה גם לתת לחרדיות הישראלית כלים להתמודד עם שאלות של חינוך, הוראה ואידאולוגיה חינוכית, ובהם, למשל, דרכים להכשרת תכנים חינוכיים מאתגרים מבחינה דתית וחינוכית.

התנהלות החינוך החרדי־האמריקאי־הליטאי לבנים יכול להיות מודל לשינוי החינוך החרדי לבנים בישראל. האם שינוי זה אכן יתרחש? ימים יגידו.

רשימת המרואיינים

להלן רשימת המרואיינים העיקריים במחקר זה. הראיונות נערכו באנגלית ובעברית.

שם המרואיין	תפקיד ומוסד
בוכינדר, חזקי	רב ומנהל, First Mesifita of Canada, מונטריאול
בלום, שמואל	מנכ"ל אגודת ישראל אמריקה (לשעבר)
בנדר, יעקב ועמיתים	ראש ישיבה, מחנכים בישיבה ואחראי גנים, ישיבת דרכי תורה, ניו יורק
הילסטרט, ברוך	מנהל לימודים כלליים, ישיבה קטנה פסאייק, ניו ג'רזי
בסר, מרדכי	יועץ בכיר לבתי ספר, רשת תורה ומסורה
גולד, מנחם	מנהל התיכון (מתיבתא), ישיבת דרכי תורה, ניו יורק
גורמן ג'ק ועמיתים	פדרציית ניו יורק
פרופ' היילמן, סמואל	חוקר החברה החרדית, קווינס קולג', הסיטי קולג' של ניו יורק
זליגסון, מוטי	מנהל קשרי מדיה, חב"ד
טראוב, הירש	יזם, כותב ספרי לימוד ותוכניות לימודים, חסיד גור
יפה, נחומי	חוקרת החברה החרדית, המכון הישראלי לדמוקרטיה ואוניברסיטת תל אביב
לובין, יעקב	מחבר ספר מדע לחטיבות ביניים חרדיות
מוסתר, נפתלי	מנכ"ל-מייסד, YAFFED, עמותה להכנסת לימודי חול לקהילה החרדית
קליין, משה	רב ומחנך בקהילה החסידית, בורו פארק, ניו יורק
קורנבלו, יעקב	עיתונאי, Forward
ד"ר קרקובסקי, משה	חוקר החינוך החרדי, ישיבה-יוניברסיטי
רוזנבלום, יונתן	סופר ועיתונאי
רוזנצווייג, יוסף	מנהל בית הספר, ישיבה קטנה פסאייק, ניו ג'רזי

שם המרואיין	תפקיד ומוסד
שיינרמן, פרץ	דיקן, Torah Girls, בית ספר לבנות, פרובידנס, רוד איילנד
שפרן, אבי	דובר אגודת ישראל אמריקה
א"ש	חברת קטפולט (Catapult Learning) לכהיבת חוכניות וספרי לימוד
ג"ר	מחנך, ישיבה חרדית בלייקווד, ניו ג'רזי
ב"כ	אחראית על הכשרת מורים חרדים ללימודי חול

רשימת המקורות

אבן צור, גבריאל, ושוקי פרידמן, 2020. **העולם היהודי לנוכח משבר הקורונה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

אנגלנדר, יקיר, 2006. "דו־קרב חרדי: עיצוב דמותה של ישיבת סלבודקה כחלק מתרבות הדרת הכבוד האירופית", בתוך: אבידב ליפסקר ורלה קושלבסקי (עורכים), **מעשה סיפור**, רמת גן: אוניברסיטת בראַאילן, עמ' 320-287.

בארט, ענת (עורכת), 2018. **מחקרים על הפיקוח במחוז החרדי של משרד החינוך: בין רשויות, רשתות והציבוריות החרדית**, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות והמחוז החרדי של משרד החינוך.

בארט, ענת, אהוד (אודי) שפיגל וגלעד מלאך, 2020. **אחד מחמישה תלמידים: החינוך החרדי בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בראון, בנימין, 2005. "דוקטרינת 'דעת תורה': שלושה שלבים", בתוך: יהודע עמיר (עורך), **דרך הרוח: ספר היובל לאליעזר שביד**, ירושלים: האוניברסיטה העברית ומכון ון ליר, עמ' 601-537.

בראון, בנימין, 2006. "גדלות האדם והקטנתו: תמורות בשיטת המוסר של ישיבת סלבודקה", בתוך: עמנואל אטקס (עורך), **ישיבות ובתי מדרשות**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 272-243.

- בראון, בנימין, 2011. לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת, מחקר מדיניות 89, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בראון, בנימין, 2017. מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בראון, בנימין, וניסים ליאון (עורכים), 2017. הגדולים: אישים שעיצבו את פני היהדות החרדית בישראל – ספר יובל לכבוד פרופסור מנחם פרידמן, ירושלים: ון ליר ומאגנס.
- ברמן, אלי, 2000. "קורבן מסובסד: תמיכת המדינה בדת בישראל", רבעון לכלכלה 47 (2): 106-121.
- גונן, עמירם, 2000. מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- גונן, עמירם, 2005. בין לימוד תורה לפרנסה: חברת לומדים ומתפרנסים בלונדון, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- הורוביץ, נרי, 2012. תשתית למיפוי החינוך החרדי בישראל, ירושלים: אגורא מדיניות.
- זיכרמן, חיים, ולי כהנר, 2012. חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- חלייחל, אחמד, 2017. פריון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2017. ירושלים: הלמ"ס.
- טיקוצ'ינסקי, שלמה, 2016. למדנות, מוסר ואליטיזם: ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- כהן, אשר, וברוך זיסר, 2003. מהשלמה להסלמה, ירושלים ותל אביב: שוקן.
- כהנר, לי, 2020. החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

- כהנר, לי ויוסף שלהב, 2012. "מגטו לפרוור: תמורות בארגון המרחבי החרדי", בתוך: קימי קפלן ונורית שטדלר (עורכים), **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה, ירושלים: ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 252-272.**
- ליאון, נסים, 2009. **חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.**
- מבקר המדינה, 2020. "החינוך החרדי והפיקוח עליו", **דוח שנתי 70 ב.**
- מלאך, גלעד, דורון כהן וחיים זיכרמן, 2016. **מכניסה לתעסוקה לתעסוקה מכניסה: תוכנית אב לתעסוקת חרדים, מחקר מדיניות 111, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.**
- מלאך, גלעד, ולי כהנר, 2017. "נגיעות מודרניות או 'חרדיות מודרנית'? אומדן מספרי לתהליכי מודרניזציה בחברה החרדית", **תרבות דמוקרטית 17: 19-51.**
- מלאך, גלעד, ולי כהנר 2020. **שנתון החברה החרדית בישראל 2020, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.**
- מלחי, אסף, 2017. **צבא התעסוקה לחרדים, מחקר מדיניות 116, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.**
- סיוון, עמירם, 1991. "תרבות המובלעת", **אלפיים 4: 45-98.**
- פינקלמן, יואל, 2013. "פוטבול וציציות: חרדיות בין ישראל לארה"ב", **דעות 62: 7-10.**
- פינקלמן, יואל, 2017. "מלחמה עם העולם החיצוני: הרב אהרן קוטלר", בתוך: בנימין בראון וניסים לאון (עורכים), **הגדולים, ירושלים: מאגנס, עמ' 402-429.**
- פיצ'ניק, אהרן, 1963. "הישיבות בארה"ב", **מחניים עח: 76-78.**

פרבר, שאול, 2006. "מינויו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק לראש ישיבת ר' יצחק אלחנן והגעטה של האורתודוקסיה האמריקנית לפרקה", בתוך: עמנואל אטקס (עורך), **ישיבות ובתי מדרשות**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 417-430.

פרי־חזן, לטס, 2013. **החינוך החרדי בישראל: בין משפט, תרבות ופוליטיקה**, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים ונבו.

פרי־חזן, לטס, 2018. "הסדרת לימודי הליבה בחינוך החרדי בפרספקטיבה השוואתית". **משפט, חברה ותרבות** א: 493-525.

פרידמן, מנחם, 1991. **החברה החרדית: מקורות מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

פרידמן, מנחם, 2001. "חרדים ויחסים בין דוריים בתוכם", בתוך: יוסי. מילי (עורך), **מלחמות, מהפכות וזהות דורית**, תל אביב: עם עובד, עמ' 166-181.

פרידמן, מנחם, 2003. "מסורת שאבדה: כיצד ניצחה האות הכתובה את המסורת החיה: עיון בפולמוס השיעורים", בתוך: עמיחי. ברהולץ (עורך), **מסע אל ההלכה: עיונים בין תחומיים בעולם החוק היהודי**. תל אביב: משכל, עמ' 196-218.

פרידמן, מנחם, 2006. "על הניסים: פריחתו של עולם התורה (הישיבות והכוללים) בישראל", בתוך: עמנואל אטקס (עורך), **ישיבות ובתי מדרשות**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר. עמ' 431-442.

קסיר (קלינר), ניצה, וצחור־שי, אסף, 2017. **על תרבות ועוני בחברה החרדית**, ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קפלן, קימי, 2002. **אורתודוקסיה בעולם החדש: רבנים ודרשנות באמריקה (1881-1924)**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר.

קפלן, קימי, 2006. "אורתודוקסיה וחרדיות באמריקה ובישראל: היבטים היסטוריים־שוואתיים", בתוך: בני לאו (עורך), **עם לבדד: מולדת ופזורה**, תל אביב: ידיעות אחרונות, עמ' 301-315.

- קפלן, קימי, ונורית שטדלר (עורכים), 2009. **מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות**, ירושלים: ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- קפלן, קימי, ונורית שטדלר, 2012. **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה**, ירושלים: ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- קרן-קרץ, מנחם, 2013. "ר' יואל טייטלבוים: הרבי מסטמר (1887-1979): ביוגרפיה", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.
- רגב, איתן, וגבי גורדון, 2020. **שוק הדיור החרדי ופרישתה הגאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל**, מחקר מדיניות 150, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שאול, מיכל, 2010. "להתחיל מישן: שיקום החברה החרדית בישראל בצל השואה", **עיונים בתקומת ישראל** 20: 360-395.
- שיפר, ורדה, 1998. **מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- שלהב, יוסף, ומנחם פרידמן, 1985. **התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

Besser, Mordechai, 2020. *A Census of Jewish Day Schools in the United States 2018-2019*, Jerusalem: The AVI CHAI Foundation.

Cohen, Steven M., Jacob B. Ukeles, and Ron Miller, 2012. *Jewish Community Study of New York: 2011 Comparative Report*, New York: UJA Federation of New York.

Elias, Joseph, 1970. "The Hebrew and General Studies Departments," in: Joseph Kaminetsky (ed.), *Hebrew Day School Education: An Overview*, New York: Torah Umesorah, pp. 219-228.

Ferziger, Adam, 2015. *Beyond Sectarianism: The Realignment of American Orthodox Judaism*, Detroit: Wayne State University Press.

Gurock, Jeffrey S., 1988. *The Men and Women of Yeshiva: Higher Education, Orthodoxy and American Judaism*, New York: Columbia University Press.

Gurock, Jeffrey S., 1996. *American Jewish Orthodoxy in Historical Perspective*, Hoboken, NJ: Ktav.

Heilman, Samuel C., 2006. *Sliding to the Right: The Contest for the Future of American Jewish Orthodoxy*, Berkeley: University of California Press.

Helmreich, William B., 2000. *The World of the Yeshiva: An Intimate Portrait of Orthodoxy Jewry*, Hoboken, NJ: Ktav.

Krakowski, Moshe, 2012. "Moderate Ultra-Orthodoxy: Complexity and Nuance in American Ultra-Orthodox Judaism," *Religion & Education* 39 (3): 257-283.

Kramer, Doniel Z., 1984. *The Day Schools and Torah Umesorah: The Seeding of Traditional Judaism in America*, New York: Yeshiva University Press.

Landes, David, 2013. "How Lakewood N.J. is Redefining what it Means to be Orthodox in America," *Tablet Magazine*, June 5.

Liebman, Charles S., 1965. "Orthodoxy in American Jewish Life," *American Jewish Yearbook* 66: 21-92.

Malovicki-Yaffe, Nechumi, Nevin Solak, Eran Halperin, and Tamar Saguy, 2018. "Poor is Pious": Distinctiveness Threat Increases Glorification of Poverty among the Poor, *European Journal of Social Psychology* 48 (4): 460-471.

Mayer, Egon, 1979. *From Suburb to Shtetl: The Jews of Boro Park*, Philadelphia: Temple University Press.

Mindel, Nissan, 1970. "Textbooks and Literature for Hebrew Day Schools," In: Joseph Kaminetsky (ed.), *Hebrew Day School Education: An Overview*, New York: Torah Umesorah, pp. 242–250.

Nishma Research, 2021. [The Finances of Orthodox Jewish Life: A Nishma Research Study](#).

Partlan, Alisa, 2017. "Non-Equivalent: The State of Education in New York City's Hasidic Yeshivas," Yaffed.

Paumgarten, Nick, 2019. "The Message of Measles," *The New Yorker* (September): 38–47.

Perry-Hazan, Lotem, 2015. "Curricular Choices of Ultra-Orthodox Jewish Communities: Translating International Human Rights Law into Education Policy," *Oxford Review of Education* 41 (5): 628–646.

Perry-Hazan, Lotem, 2019. "Religious Affiliation, Ethnicity and Power in Admission Policies to Jewish Religious Schools," *Critical Studies in Education* 60 (1): 73–92.

Pew, 2013. ["A Portrait of American Orthodox Jews,"](#) Pew Research Center.

Pew, 2021. "Jewish Americans in 2020," Pew Research Center.

Schick, Marvin, 2014. [A Census of Jewish Day Schools in the United States 2013–2014](#), Jerusalem: The AVI CHAI Foundation.

U.S. Department of Education, 2009. *State Regulation of Private Schools*, U.S. Department of Education, Office of Innovation and Improvement, Office of Non-Public Education.

Waxman, Chaim. 2017. *Social Change and Halakhic Evolution in American Orthodoxy*, Liverpool: Littman Library of Jewish Civilization & Liverpool University Press.

Wecker, Menachem, 2019. "New York State Cracks Down on Jewish Schools," *Education Next* 19 (4).

Wormald, Benjamin, 2015. "A Portrait of American Orthodox Jews: A Further Analysis of the 2013 Survey of U.S. Jews," Pew Research Center.

Zehavi, Amos, 2009. *No Exit?: Public Funding, Private Education and Accountability in Israel*, Tel Aviv: TAU Press.

American haredim live) prescribe conditions that private schools must meet, although for many years they were effectively a dead letter. We found that even though there is still a significant gulf between the law and its enforcement, the authorities have changed their attitude towards Ultra-Orthodox schools in recent years. This change is reflected both in a clear definition of the legal requirements the schools must satisfy and in investigations of schools that fail to comply with them. This development has had many repercussions on Ultra-Orthodox communities. Some put up a fight against the changes, while others try to reach an agreement with the authorities to raise the level of their secular curriculum. At the same time we learned that there are many forms of state subsidies for private schools as well and that the Ultra-Orthodox accept these funds, while the state seeks to use its grants to influence content and pedagogy. With regard to these, our research emphasized the Hassidic sector and its schools, because they are coming under increasingly severe scrutiny by the state authorities. The issue of funding, on the other hand, is relevant for all communities and institutions.

This study of Ultra-Orthodox education in the United States also aims at enriching the discourse about Ultra-Orthodox boys' education in Israel. With this in mind, we have gone into detail about the justifications offered for secular studies, about how American haredim deal with the challenge of finding suitable teachers and textbooks for secular subjects, and about the tightening government supervision of how they are taught. Knowledge about the education of Ultra-Orthodox boys in the United States can help Israeli policymakers, as well as members of the haredi community who are interested in opening new institutions, develop novel ways of thinking and action to promote a greater volume of secular studies in the Ultra-Orthodox education system in this country as well.

In recent years, however, there has been a major effort by the State of New York, where most American Hassidim live, to upgrade secular studies in Hassidic schools. The differences between the schools of the Yeshivish sectors in the two countries are greater: those in the United States devote more hours to teaching secular studies than their counterparts in Israel do, and for more years. We discovered, though, that there has been a decrease in the number of pupils from this group who have broad exposure to secular subjects, especially as a result of the Ultra-Orthodox “emigration” from New York to Lakewood, New Jersey, where the curriculum of the schools affiliated with the flagship Beth Medrash Govoha (the second-largest in the world) devotes less time to secular studies. Still, in New York itself, and in other Yeshivish communities in the United States, there has not been an appreciable decline in secular studies in recent years. Because of the unique features of the Yeshivish sector in the United States, we devote an entire chapter to its schools, which educate roughly half of all Ultra-Orthodox boys in the United States.

Our research turned up mainly pragmatic justifications for secular studies, but also arguments for broad exposure to these subjects as a matter of principle or philosophy. We were surprised to find that a significant percentage of the faculties in Ultra-Orthodox schools are not Ultra-Orthodox and that some are not even Jewish. The principals of these institutions would prefer to have Ultra-Orthodox teachers for these subjects, but encounter difficulties because of low salaries and the shortage of haredi men with appropriate professional training. We also learned about various stratagems for dealing with the challenge of making textbooks suitable for Ultra-Orthodox boys.

Another premise we examined is that, because of the constitutional separation of church and state in the United States, government oversight of Ultra-Orthodox schools is minimal. It is also claimed that, for the same reason, there is almost no government funding of these schools. We learned, however, that the laws of New York State (where a majority of

ABSTRACT

The Ultra-Orthodox (*haredi*) community in the United States, which numbers around 630,000, is the second-largest in the world, after Israel. Like its Israeli counterpart, it too is gaining strength, both demographically and politically; and, again like the Israeli community, it must cope with problems old and new that relate to and threaten its fundamental values. Many attributes of the Ultra-Orthodox community in the United States are rather different from those of Israeli Ultra-Orthodoxy. These differences are frequently brought up in the public discourse and scholarly literature about their means of support and employment. It seems, however, that there has never been a detailed study of their respective educational systems. The present work seeks to fill this lacuna.

We analyzed two claims made about Ultra-Orthodox boys' education in the United States: first, that the curriculum includes a larger dose of secular subjects than is offered by the *haredi* systems in Israel; second, building on the first, that the volume of secular studies in *haredi* boys' schools in the United States has decreased in recent years.

Our conclusion is that with regard to the Hassidic sector, the differences between boys' education in Israel and the United States are not dramatic.

Text Editor [Hebrew]: Lilach Tchlenov
Series and Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Printiv Press, Jerusalem

ISBN: 978-965-519-361-9

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2021 by the Israel Democracy Institute (RA)
Printed in Israel

The Israel Democracy Institute
4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602
Tel: (972)-2-5300-888
Website: en.idi.org.il

To order books:
Online Book Store: en.idi.org.il/publications
E-mail: orders@idi.org.il
Tel: (972)-2-5300-800

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Policy Paper 163

**TORAH LEARNING
AND SECULAR STUDIES**

**Ultra-Orthodox Boys' Education
in the United States**

Gilad Malach | Yair Ettinger

August 2021

הקהילה החרדית בארצות הברית היא הקהילה החרדית הגדולה ביותר מחוץ לישראל. היא מונה יותר מ-600,000 נפש, והיא חלק מרכזי בהווה ובעתיד של יהדות אמריקה. ובכל זאת, בישראל ידוע עליה מעט מאוד.

בין מאפייני הקהילה החרדית האמריקאית מתבלט היחס החיובי לתעסוקה ולהשכלה, שברוב המקרים שונה מהיחס המקובל בקרב חרדים בישראל. מחקר זה מתמקד במערכת החינוך המיועדת לבנים חרדים בארצות הברית - מערכת פרטית שהצליחה להכפיל את מספר הלומדים בה ב-20 השנים האחרונות.

מה לומדים תלמידי חרדים בתלמודי תורה ובישיבות לנערים בארצות הברית? מהו היקף לימודי החול במוסדות אלו, והאם ניכרת בו שחיקה או התעצמות? מיהם המורים המלמדים בכיתות? מהם ההבדלים בין החינוך הליטאי לחינוך החסידי? ומה חלקה של המדינה במימון ובפיקוח על מוסדות החינוך החרדי?

מחקר זה מציג בפעם הראשונה תמונה רחבה של מערכת החינוך החרדי בארצות הברית. המחקר מתאר את מאפייני החרדיות האמריקאית, את היווצרות החינוך החרדי, ואת התמורות שחלו בו במרוצת השנים. הוא בוחן סוגיות כמו הצורך בלימודי יסוד כלליים והצדקתם, תוכני ספרי הלימוד וזהות המורים בבתי הספר, והמאבק הגדול המתחולל בשנים האחרונות בסוגיית הפיקוח על בתי הספר במדינת ניו יורק.

מחקר זה שואף לאתגר את מקבלי ההחלטות ואת הציבור החרדי בישראל בהציבו מודל חינוכי חרדי משתלב, השונה באופיו מהחינוך החרדי לבנים בישראל. הוא גם מציג המלצות הקשורות במעורבות הקהילה במערכת החינוך וביכולתה של המדינה לחולל שינוי במערכת החינוך, סוגיות שחשיבותן עולה בשנים האחרונות.

ד"ר גלעד מלאך הוא ראש התוכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בראון. הוא מומחה לתכנון מדיניות ציבורית לאוכלוסייה החרדית, בתעסוקה, בשירות הצבאי, בהשכלה הגבוהה ובמערכת החינוך.

יאיר אטינגר הוא כתב ופרשן לענייני דת ומדינה ב"כאן חדשות". כותב ומרצה על מגמות בציבור הדתי-לאומי, בציבור החרדי ובקהילות היהודיות בארצות הברית. לשעבר כתב ופרשן לענייני חרדים בעיתון "הארץ".

0 4500001298 1
דאנאקוד 450-1298